

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Науково-практичний журнал

Scientific and practical journal

**Економіка
Промисловості**

Economy of Industry

Видається з 1997 року

Виходить щоквартально

№ 2 (102)

2023

**Науково-практичний журнал «Економіка промисловості» видається з 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію журналу КВ № 23249-13089ПР від 22.03.2018 р.
Виходить щоквартально**

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б)
(відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 15.10.2019 р. № 1301)

ISSN 1562-109X (Print)

ISSN 2306-532X (Online)

Журнал зареєстровано у Міжнародному центрі
періодичних видань (ISSN International
Center, м. Париж)

Журнал «Економіка промисловості» індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних «**Україніка наукова**» і представлений у **Науковій електронній бібліотеці періодичних видань НАН України**. Видання розміщено у світовій електронній бібліотеці наукової періодики **EBSCO Publishing**. Журнал внесено до світового каталогу наукових періодичних видань **Ulrich's Periodicals Directory**. Журнал внесено до переліку журналів міжнародного індексу наукового цитування **Index Copernicus** (Польща). Видання індексується вільно доступною системою **Google Scholar**. З 2013 р. науково-практичний журнал «Економіка промисловості» індексується у міжнародних наукометричних базах: **DRJI** (Directory of Research Journals Index), **ERIH PLUS** (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) та **Research Bible** (Токіо, Японія).

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут економіки промисловості

E-mail:

RPokotylenko@gmail.com,

admin@econindustry.org.

Web: www.ojs.econindustry.org.

Web: iie.org.ua

Адреса редакції:

вул. М. Капніст, 2,
Київ, Україна, 03057.

Тел.: (044) 200-55-71.

Моб.: (095) 291-03-11

Науково-редакційна рада:

АМОША О.І. (голова редакційної ради, акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), ВОЛЬЧИН І.А. (д.т.н., проф. Інститут теплоенергетичних технологій НАН України), ГЕСЦЬ В.М. (акад. НАН України. Інститут економіки та прогнозування НАН України), КВІЛІНСЬКІ А. (д.е.н. Лондонська академія науки і бізнесу, Велика Британія), ЛІБАНОВА Е.М. (акад. НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України), СМІРНОВ Р.Г. (PhD, проф. Університет Далхаузі, Канада).

Редакційна колегія:

ВИШНЕВСЬКИЙ В.П. (головний редактор, акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), ЗАЛОЗНОВА Ю.С. (заст. головного редактора, чл.-кор. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), ПОКОТИЛЕНКО Р.В. (заст. головного редактора, відповідальний редактор, к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ГАРКУШЕНКО О.М. (секретар редакційної колегії, к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), АНТОНЮК В.П. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), БРЮХОВЕЦЬКА Н.Ю. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), БУЛЄСВ І.П. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), ВИШНЕВСЬКИЙ О.С. (д.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), КРАВЧЕНКО О.О. (д.е.н., проф. Державний університет інфраструктури і технологій), МИХНЕНКО В. (к.е.н. Оксфордський університет, Велика Британія), НОВІКОВА О.Ф. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), СОЛДАК М.О. (к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ХАРАЗІШВІЛІ Ю.М. (д.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ЧЕРЕВАТСЬКИЙ Д.Ю. (д.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України).

Статті для публікації в науково-практичному журналі відбираються на умовах конкурсу, за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, власних імен, даних, цитат несуть безпосередньо автори статей. Редакція може не поділяти висловлені у статтях думки та висновки, що не покладає на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції. Матеріали друкуються мовою оригіналу.

**Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 7 від 21.06.2023 р.)**

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

ЗМІСТ

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Залознова Ю. С., Булєєв І. П., Брюховецька Н. Ю. Трансформації капіталістичного розвитку та ренти в епоху цифровізації.....	5
--	---

ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

Турлакова С. С., Шуміло Я. М., Логвіненко Б. І. Особливості моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку.....	24
Чекіна В. Д., Ліщук О. В. Економічна сутність і види сучасних індустріальних парків	47

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В. Забезпечення збалансованого соціально-трудового розвитку України: виклики та можливості	62
Панькова О. В., Касперович О. Ю. Соціальний діалог і трудова сфера України в умовах воєнного стану, євроінтеграції, цифровізації: проблеми та перспективи для повоєнного відновлення	78

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ, РЕЦЕНЗІЇ ТА ІНФОРМАЦІЯ

Гринчуцький В. І. Механізми забезпечення інвестиційної активності підприємств та інтелектуалізації виробництва	105
Вишневський О. С. Економтеоретичний кіноклуб: «Паразити» (Південна Корея, 2019)	110
Вітання до 65-річчя академіка НАН України Вишневського Валентина Павловича	116

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВOSTІ

УДК 330.342.14:347.464.03:004

DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.005>

Юлія Станіславівна Залознова,

чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, професор
Інститут економіки промисловості НАН України,
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: zaloznova@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3106-1490>;

Іван Петрович Булєєв,

д-р екон. наук, професор
Інститут економіки промисловості НАН України,
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: buleev.ivan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7912-3649>;

Наталя Юхимівна Брюховецька,

д-р екон. наук, професор
Інститут економіки промисловості НАН України,
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: Bryukhovetskaya@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6652-4523>

ТРАНСФОРМАЦІЯ КАПІТАЛІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА РЕНТИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ¹

Досліджено особливості сучасного етапу функціонування капіталістичного виробництва, виходячи з його європейського зародження, англосаксонського становлення, євроатлантичного лідерства. Розвиток характеризується випереджаючим зростанням технократичних факторів, збереженням менталітету європейських суспільств, відходом від світових цінностей та релігій, руйнуванням духовності. Фасад сучасного капіталізму становить його «ядро» (G-7, частина держав G-20). Розглянуто основні моделі, які використовуються капіталізмом у господарюванні й інноваціях. Відзначено ризики, з якими стикаються країни, що механічно застосовують моделі «ядра». Наведено джерела фінансування моделей розвитку суб'єктів господарської діяльності (СГД), підприємств із використанням традиційних систем оподаткування, формування бюджетів. Доведено необхідність і доцільність використання ренти (економічної, природної, інтелектуальної та ін.) у формуванні бюджетів СГД усіх рівнів, підвищення її значення в умовах цифровізації виробництва. Як перспективну модель розвитку розглянуто нову інтегральну систему господарювання, у якій важливу роль відіграють духовність, цінності, рентні відносини, наука, ІКТ, цифровізація.

Ключові слова: капіталізм, суб'єкти господарської діяльності, ядро, периферія, моделі, рента (економічна, інтелектуальна), цифровізація.

JEL: A10, B49, E60, E61, E10

Економіка розвинутих, пострадянських країн і країн, що розвиваються, досить

жорстко включена у світову систему господарювання, основою якої є капіталістичні

¹ Дослідження виконано в рамках теми ІЕП НАН України «Трансформація управління промислових підприємств в умовах цифровізації економіки» (номер держреєстрації 0122U000658, 2022-2024 рр.).

відносини, що перебувають перманентно у внутрішніх та зовнішніх трансформаціях. При цілях, що збігаються (максимізація прибутку), формуванні бажаних виробничих відносин (домінування приватної власності, приватно-капіталістичне присвоєння, експлуатація найманої праці), технократичному розвитку (виробничі революції, технологічні уклади) суб'єкти господарської діяльності (держави, компанії, підприємства тощо) мають різні результати. Склалися «ядро капіталістичної системи» (G-7 плюс Австралія), «капіталістична периферія» (постсоціалістичні держави, що розвиваються) та «середня ланка» близьких до «ядра» держав. На рівні корпорацій і підприємств великого бізнесу (з активами понад 1 млн дол. США) також є успішні суб'єкти господарської діяльності (СГД), середні та малі підприємства. Їх результати залежать від прийнятих моделей господарювання та їх трансформацій, ролі держави в соціально-економічній діяльності, моделей інноваційно-інвестиційної діяльності, систем підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, стимулювання тощо.

Держави та компанії «капіталістичного ядра», використовуючи досягнення IV промислової революції (ПР), V-VI технологічних укладів (ТУ), інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), роботизацію, штучний інтелект (ШІ) та ін., отримують різні результати. Розвинуті СГД одержують прибуток і ренту від своєї діяльності, а також частину прибутку або значну частину природно-інтелектуальної ренти інших СГД. Тому для СГД розвинутих країн формуються кращі умови використання досягнень НТП, ІКТ, ШІ, цифровізації. Завдяки цьому вони є лідерами, на відміну від СГД країн, що розвиваються. Це свідчить про те, що моделі функціонування СГД розвинутих країн у чистому вигляді є неприйнятними для країн «капіталістичної периферії».

Потребують змін системи оподаткування, мотивації, інноваційно-інвестиційної діяльності. Головними джерелами формування бюджетів СГД, інвестицій для країн і підприємств мають стати рента, прибуток

від зниження витрат виробництва, інновацій, а всі системи та форми діяльності СГД мають базуватися на духовності, моральності, творчості, відповідальності. Це зумовлює актуальність проблеми у теоретичному та практичному аспектах.

Про те, що праця та природні ресурси є джерелом отримання необхідних для життя людини та суспільства умов, стверджують основоположники політичної економії. У. Петті зазначає, що праця – батько та активний принцип багатства, а земля – його мати (Petty, 1662). Це набуло розвитку в класичній та марксистській політичній економії. Так, Й. Шумпетер наголошує на ролі підприємництва та інновацій у створенні матеріальних благ і послуг (Шумпетер, 2011).

Дані положення активно використовуються і в наш час. При цьому відзначається пріоритет праці у створенні доданої вартості, прибутку, форм їх отримання, розподілу та присвоєння. Менше уваги приділяється ролі природних ресурсів, рентних відносин, рентних доходів у новоствореній вартості (цінності) та їх використання в розширеному інвестиційно-інноваційному відтворенні продуктів і послуг СГД. Також недостатньо уваги приділяється значенню духовності, моральності в різних моделях сучасного капіталістичного виробництва. Як і раніше, рента розглядається переважно в аграрно-земельних відносинах як фактор збагачення земельних власників.

Для інвестицій джерелами в докапіталістичних суспільно-економічних формаціях (СЕФ) та на етапах домонополістичного капіталізму виступали внутрішні ресурси СГД, прибуток від експлуатації працівників (рабів, кріпаків, найманих працівників), позикові кошти тощо. Панівні релігії, правлячі угруповання негативно ставилися до лихварства, і цей чинник інвестиційної діяльності в доіндустріальному капіталізмі не мав великого значення. У сучасному капіталізмі цей фактор, усунений шляхом руйнування християнства та інших світових релігій, трансформувався у фінансові інститути.

На індустріальному та наступних етапах розвитку капіталізму істотно посилюється роль інтелектуального капіталу, формується інтелектуальна рента, яка почала суттєво впливати на доходи від інтелектуальної власності та діяльності.

На необхідність використання земельно-природної ренти як джерела фінансування загальнодержавних видатків, а також видатків суспільної значущості СГД (юридичних та фізичних осіб) ще наприкінці XIX ст. вказував Г. Джордж (George, 1886). Однак досі ця ідея дуже слабо реалізується в моделях інноваційно-інвестиційного розвитку СГД. У результаті рента переноситься з країн сировинної економіки до розвинутих країн завдяки ТНК, що їх збагачує, а країни та СГД «капіталістичної периферії» біднішають. Здебільшого існуючі моделі розвитку СГД ґрунтуються на цих підходах. Верховний представник ЄС Ж. Боррель зазначає, що «процвітання ЄС базувалося на дешевих енергоносіях РФ, дешевій робочій силі Китаю, відкритих ринках Китаю та інших країн для експорту й імпорту для передачі технологій, інвестицій та дешевих товарів» (Боррель, 2022).

Про те, як світ змінився, а капіталізм себе вичерпав, уже неодноразово відзначалося на засіданнях Більдерберзького та Римського клубів, Всесвітнього економічного форуму у Давосі (2018-2022 рр.). Прихильники теорії конвергенції, прогресивні вчені-економісти Заходу стверджують, модель розвитку не працює ефективно ні в країнах «капіталістичного ядра», ні в пострадянських країнах (Булєєв, 2020; Drucker, 2013; Пікетті, 2016; Battistoni, 2020; Аджемоглу, Робінсон, 2016; Sachs, 2020; Galbraith, 2004; Bannas, Herrmann-Pillath, 2020; Stiglitz, 2015; Schwab, Vanham, 2021). Однак їх судження та рекомендації не знаходять підтримки в елітах та правлячих структурах капіталістичних держав.

Обґрунтування та формування моделей розвитку, механізми їх реалізації СГД (юридичних та фізичних осіб) в умовах НТП, ІКТ, цифровізації залишаються актуальними для економічної науки та практики.

Мета статті – обґрунтування ефективних моделей інноваційного розвитку СГД, механізмів їх реалізації та трансформації, рентних джерел фінансування та форм мотивації в умовах цифровізації виробництва.

Відмінність сучасного етапу розвитку держав, спільнот і СГД полягає в тому, що розумінню важливості соціально-економічних відносин, економіки, суспільних наук не приділяється належної уваги. Це викликано багатьма причинами, найважливішими з яких є такі: відставання в часі та просторі «економіки-науки» від «економіки-практики»; класовий характер економічної теорії, що пов'язано з її фінансуванням панівними класами, правлячими елітами; наповнення економічної науки, приватними завданнями, не орієнтованими на зміну системи в цілому, стратегічними проблемами суспільства, СГД, людини; нераціональне та руйнівне для суспільства і природи використання ресурсів (невідповідність виробництва товарів ємності ринку); технократичний підхід до вирішення економічних завдань; поширення понять і категорій сучасної економіки на економіку попередніх суспільно-економічних формацій (СЕФ), суспільно-духовних формацій (СДФ); сприйняття людини та суспільства як біосоціальних суб'єктів при тому, що переконливіше було б сприймати їх духовно-біосоціальними за природою; використання переважно цінових нестійких показників для характеристики соціально-економічних процесів (ВВП, прибуток, вартість, дохід та ін.), які характеризують комерційну активність і без доповнення натуральними показниками не відображають реального економічного стану СГД; недостатня увага до економіки «капіталістичної периферії», постсоціалістичних країн при аналізі капіталізму розвинутих країн (ЄС, G-7, G-20), капіталізму європейського типу.

Особливості сучасної формації капіталізму

Капіталізм країн «ядра» сформувався в Європі, «розквітнув» у США, Японії та за-

раз він визначає «фасад» системи капіталізму загалом. Сучасний капіталізм включає базові форми і положення попередніх формацій та етапів (приватна власність, експлуатація, класова нерівність, прибуток (головна мета), агресивність, конкуренція та монополізм, технічний прогрес, товарне виробництво, ринкові відносини, матеріалізм тощо), глибоко перетворені та видозмінені для даної системи.

Капіталізм комерціалізував усі відносини, сформував своєрідне співтовариство зручних для виробників споживачів, всеосяжну (не завжди якісну та об'єктивну) рекламу, сприяв зниженню духовності, традиційних цінностей, відповідальності, релігії тощо. Отже, сучасний капіталізм може бути охарактеризований як найбільш складна, суперечлива, технократична соціально-економічна система експлуаторського типу, агресивна в зовнішній та внутрішній політиці, яка використовує та відтворює у своїх інтересах моделі й механізми інших (попередніх і наступних) СЕФ (ДЕФ) (Аджемоглу, Робінсон, 2016; Sachs, 2023).

Він створив специфічні інститути та наукові (засновані на емпіричних знаннях і вірі) гіпотези розвитку, пріоритети індивідуальної приватної власності на засоби виробництва, розвинуті фінансові та кредитно-грошові системи, громадське виробництво та приватно-капіталістичне присвоєння доданої вартості (прибутку), природної та економічної ренти, форми експлуатації найманої праці, пріоритети приватних інтересів відносно колективних і суспільних інтере-

сів, сформував класові еліти, групові інтереси, що не мають єдності та односпрямованості розвитку.

Це світова глобальна система, що використовує як локальні об'єкти присвоєння рабовласницького типу (фізичне тіло, організм людини), феодального типу (земля), так і суто капіталістичні (капітал, праця найманих працівників, інтелект людини). У деяких випадках вона формує та/або руйнує наднаціональні структури, середній клас, створює та руйнує конкуренцію, монополію, використовує економічні та неекономічні методи стимулювання (мотивації), екстенсивні та інтенсивні методи розвитку (зростання), інтереси індивідів, які часто не збігаються ні всередині об'єднань, ні з інтересами фірм, а інтереси фірм – з інтересами держави, інтереси ТНК не збігаються (частково чи повністю) з інтересами національних держав, громадянських суспільств; є вираженням ринкових відносин і бореться з ними, має історичну обмеженість у часі та тупикові напрями розвитку (концепція «Вашингтонського консенсусу», тоталітаризм, диктатури та ін.); створює власні механізми інноваційного розвитку та досить стійкі (але не вічні) моделі інноваційного характеру. На рівні звичайної свідомості індивіда, як зазначає В. Панов (Панов, 2019), капіталізм сприймається як суспільний устрій, що перетворює будь-яку ідею на прибуток, точно відповідає психології людини в її головному прагненні перевершити оточуючих і набути почуття моральної переваги, отримати прибуток і владу¹.

¹ «Гроші – основа капіталізму, вони визначають структуру влади, структуру відносин усередині суспільства. Влада зростає з ідеї суспільства. Ідея визначає суспільство, як DNA (ДНК) визначає особистість. Вважається, що людям не потрібна справедливість, вони визнають лише одну її форму – своє право перевершити інших. Домогтися. Піднятися. Опинитися на вершині. Своє право на шанс. І за капіталізму люди його отримують. Працюй, напружуйся, сподівайся, намагайся – і шанс обов'язково з'явиться. Ти здобудеш багатство, станеш мільярдером і зможеш робити все, що заманеться. Не потім, а зараз, за життя. І це працює, особливо у пропаганді. Із стартапів у гаражі – у мільярдні корпорації, з майстерні – до імперії «Форда», виграші в лотерею – у мільйони та мільярди. І люди вірять у свій шанс, незважаючи на численні негативні приклади. Капіталізм – це спрага наживи, доведена до абсолюту: до Віри в Спрагу Наживи! Капіталізм – це єдина релігія, яка здійснює мрії – тут і зараз. Мрії приземлені, тобто які можна купити за гроші, але вони виконуються. Вірте у свій шанс! І вам буде віддано. І віддається. Але віддається не всім. А решта тупіє навколо в очікуванні шансу, витрачаючи сили і час, не замислюючись над тим, що треба йти вперед» (Панов, 2019, с. 167-168).

Теоретично є розуміння, що капіталізм має досить динамічні моделі, які постійно змінюються, зокрема в деталях, але зберігають базові положення капіталістичного господарювання, економічного механізму СГД.

Визначення С. Мочерного «економічна модель – це спрощене уявлення про дійсність, абстрактне узагальнення окремих явищ та процесів економічної системи в цілому, втілене у форму економіко-математичної моделі» (Мочерний, 2000, с. 410-411) доцільно уточнити, а саме: це система соціально-економічних інститутів, теоретичних абстракцій, які відображають реальні процеси емпіричних досліджень і наукових узагальнень стану економічних знань, наукових гіпотез, прогнозів функціонування та розвитку економіки СГД, суспільства, зафіксованих у наукових, правових, цивільних нормах (Булеев, 2020).

У ХХ ст. реально домінували дві основні моделі економіки: капіталістична та її антипод – соціалістична. Тоді як капіталістична модель мала форми індустріального капіталізму і фінансово-олігархічного капіталізму (імперіалізму), соціалістична була планово-директивною та демократично-ринковою. Теоретично багато вчених доводили можливість поєднання позитивних аспектів обох моделей. Ці напрями розвитку ґрунтуються на теорії конвергенції та інклюзивного капіталізму (Wolff, 2012a; Wolff, 2012b; Stiglitz, 2015; Schwab, Vanham, 2021).

Наявність і використання тієї чи іншої моделі визначається правлячими класами, елітами (кланами, угрупованнями) та формами мотивації населення, ідейно-світоглядними ученнями (Булеев, 2020).

Джерелами інноваційного розвитку суспільств, які базуються на індустріальному виробництві (капіталістичному та соціалістичному), є додаткова вартість, створювана живою працею, з використанням ресурсів, створених минулою працею, природних ресурсів.

У роботах основоположників політичної економії зазначається, що з розвитком виробництва частка живої праці у вартості одиниці виробленої продукції знижується, частка уречевленої праці зростає, але загальні витрати в одиниці продукції знижуються. При цьому з поля зору (за винятком сільськогосподарського виробництва) випадає природна рента. Вона присвоюється правлячим класом, власниками СГД. До певного часу такий підхід влаштовував як правлячі класи, так і суспільство загалом. Монополізм збільшує значення ренти за рахунок інтелектуальної, економічної та ін. Але, як і раніше, основним джерелом фінансування інвестицій та інновацій усе ще залишається додана вартість, створювана найманою працею. За її рахунок формуються бюджети країн, СГД, а рента (природна, інтелектуальна, економічна) присвоюється державами ядра капіталістичного світу, національною буржуазією. Тому загострюється необхідність детальніше розглянути види та форми рентних відносин у сучасному світі, цифровій економіці, їх роль у технічному та соціальному процесі, цифровізації людської спільноти, СГД.

Посилення ролі ренти за умов цифрової економіки (ЦЕ)

У багатьох країнах швидко розвивається ЦЕ, що забезпечує прозорість схем комерційної (зокрема електронної) діяльності, прискорює рух фінансових, матеріальних і трудових ресурсів (Каткова, Титова, 2019; UNCTAD, 2021; Oxford Economics, 2011).

ЦЕ дозволяє покращити інвестиційний клімат у країні, що сприяє розвитку економіки шляхом усунення різних «заборон», спрощенню та прискоренню комерційно-фінансових операцій. ІКТ надають можливість:

знижити банківський відсоток на кредити;

обмежити вільне вивезення капіталу за кордон завдяки прозорості його руху;

припинити ПП капіталу вітчизняних підприємств та організацій за кордон;

зробити національні гроші інвестиційними;

зміцнити грошову систему й усунути волатильність грошової одиниці;

створити та реалізувати систему повернення кваліфікованої робочої сили, вчених, фахівців з-за кордону;

обмежити діяльність зарубіжних фінансових спекулянтів на фондових і фінансових біржах та ін.

В Україні розвиваються такі напрями ЦЕ: інтернет, електронна торгівля, комп'ютеризація виробництва, система цифрових трансформацій, підготовка програмістів, визнаних у всьому світі тощо. Але на тлі деіндустріалізації, падіння ВВП, стагнації економіки ці процеси залишаються важко регульованими і такими, що повільно розвиваються. Тому держава повинна взяти під свій патронат цей напрям (а громадянське суспільство контролюватиме його реалізацію), усувати ризики і не допускати порушення прав людини, малих груп, класів суспільства (Вишневський, Гаркушенко, Князев, Липницький, Чекіна, 2020; Булеев, 2020).

ЦЕ дозволяє математично точно визначати споживачів (базу споживачів) та виробників, забезпечити реалізацію їх потреб, що створює передумови переходу на планування поза СГД, підвищення ефективності виробництва за рахунок зменшення збитків від конкуренції. У сукупності це формує передумови соціалізації суспільства, створення матеріально-технічної бази нового інтегрального світогосподарського устрою, нової моделі господарювання СГД.

Особливості нинішнього етапу розвитку людського суспільства в цілому та його складових (за державами, регіонами, адміністративними, територіальними, виробничими одиницями та підрозділами) полягає в загостренні протиріч між глобальними проблемами розвитку та дрібнішими (локальними, національними, виробничими та ін.)

підрозділами, структурами. Відразу після фінансової світової кризи 2008-2009 рр., яка була погашена («залита») великою кількістю знецінених грошей, світова наукова спільнота заговорила про нову системну економічну кризу. Вона розпочалась у 2019 р., а її початок пов'язаний із пандемією COVID-19 (Bannas, Herrmann-Pillath, 2020; Schwab, Vanham, 2021; Закарія Фарід, 2021).

З'явилася надія, що ЦЕ та цифрове суспільство пом'якшать це небажане явище. Світ і суспільство швидко змінюються, змінюються цінності покупців, безліч спільнот, продуктивні сили, виробничі відносини, духовність. Але їх вплив на суспільні відносини є неоднозначним, він містить як елементи розвитку, так і ризики. Велике значення має цифровізація, що охопила розвинуті країни і втягує у свою сферу дії країни, що розвиваються, набуваючи комплексного світового характеру. Разом із технічними успіхами цифровізація несе ризики (Каткова, Титова, 2019; Сіденко, 2021; Вишневський, Гаркушенко, Князев, Липницький, Чекіна, 2020; Закарія Фарід, 2021).

Найбільший недолік цифровізації – її повна залежність від забезпечення електроенергією (як довели конфлікти у світі та Україні зокрема), можливість вибіркового відключення життєво необхідних систем із певних центрів. У низці країн Близького Сходу на початку XXI ст. було заблоковано системи ППО країн. Мають місце атаки хакерів в інтернеті, фінансовій сфері. Цифровізація сприяє розвитку суспільства демократії та водночас створює реальні передумови тотального контролю особистості, угруповань.

Цифровізація змінює свідомість людини, індивідуальні та колективні цінності, посилює індивідуалізм, егоїзм, відлучає людину від здатності та бажання системно мислити, перетворює суспільство не в кращому напрямі, гіпертрофує неоліберальний підхід до особистої свободи тощо. Людина замінюється цифрою, позначкою на екрані

комп'ютера, втрачає свою духовність і цінності (Булеєв, 2022; Bridle, 2018; Zuboff, 2019; Agrawal, Gans & Goldfarb 2018; Morozov, 2019).

Маючи достатню інформацію про фінансовий капітал у глобальному масштабі, використовуючи ІКТ, бізнес може знижувати позиковий відсоток, облікову ставку, що позитивно впливає на розвиток СГД, прямі зв'язки «виробництво-логістика-споживач». У соціально орієнтованій економіці це знижує витрати виробництва, позитивно впливає на рівень цін, що посилює фінансову основу соціалізації суспільства, формує почуття причетності всіх верств суспільства до проблем розвитку.

До негативних аспектів ЦЕ слід віднести те, що вона суттєво впливає на скорочення кількості робочих місць, замінює реальних працівників роботами, безлюдними виробництвами тощо. За оцінкою експертів, у найближчі 20 років до 45% робочих місць у сфері розумової праці та 2/3 робочих місць у сфері фізичної праці розвинутих країн буде замінено роботами та штучним інтелектом. Насамперед буде ліквідовано важку фізичну працю, яка в різних країнах становить від 10 до 40% загальної зайнятості. При цьому немає рішень і навіть серйозних опрацювань, куди підуть звільнені, за рахунок чого вони житимуть, як зберегти купівельну спроможність ринку, населення. Це потребує створення гарантованого базового доходу (Stiglitz, 2015; Булеєв, 2022; O'Neil, 2017; Піщуліна, 2020; Колот, Герасименко, 2019; Georg Henry, 1879).

На думку деяких науковців, зазначають, що не можна говорити про III-IV ПР, коли в державі, у СГД немає постійно діючої системи підготовки, перепідготовки, зміни та підвищення кваліфікації працівників усіх рівнів (Булеєв, 2022; Колот, Герасименко, 2019; Львов, 2022; Georg, 1879; Schwab, 2017). Необхідно готувати ініціативну творчу особистість, здатну швидко освоювати нові професії та критично мислити. Але для цього потрібна матеріальна

база, фінанси, що виводяться з виробництва елітами у вигляді ренти.

Із розвитком ІКТ та інформаційного суспільства вдосконалюється громадянське суспільство (Civil society), у якому незалежно й автономно від органів державної влади, бізнесу розвивається сукупність відносин у сфері економіки, культури та інших сферах життя. Це реалізується за допомогою неурядових інститутів і груп, що самоорганізуються, створюються з метою захисту суспільно значущих інтересів, що потребує духовної, матеріальної, фінансової бази.

Як зазначено вище, вплив цифровізації на суспільство та інститути є неоднозначним. Техніко-технологічний прогрес розвивається за висхідною спіраллю, а духовність, цінності, відповідальне ставлення в суспільстві – за низхідною спіраллю. З одного боку, має місце процес об'єднання людей, з іншого – роз'єднання, посилення індивідуалізму, коли людина «випадає» з природного суспільства спілкування у віртуальним вимір. Так, цифровізація суспільства формує співтовариство «айтішників», яке називається «цифрові активісти». Теоретично і за поглядами вони є неолібералами, в основному лібертаріанцями, хоча їх світогляд та ідеї є широкими: від анархізму до комунізму, від прихильності до класичної незалежності виробників до використання бартерних і подібних схем. Їм притаманний високий рівень професіоналізму та загальних знань, уміння швидко вчитися та перенавчатися. Водночас має місце переконаність в ефективності групових і колективних дій, але практично необмежена свобода особистості, негативне ставлення до держави, ворожість до правлячих класів, великих держав, невизнання пріоритету національного права над міжнародним правом.

Спільнота цифрових активістів у своїй діяльності керується трьома принципами:

- 1) діє локально, взаємодіє глобально;

2) зграя сильніша за ієрархію. Відомо, що бізнес діє мережами, цифрові активісти – зграями. Мережа – це виявлене, пластичне, але більш-менш постійне. Зграя – миттєво збирається із, здавалося б, ніяк не пов'язаних між собою індивідів, які вирішують спільне завдання. В ієрархії головне – підпорядкування, у мережі – комунікація, а в зграї – колективні дії на основі загального світогляду (віри), ментальних і біофізичних ефектів (принцип формування зграї птахів, косяків риб тощо). Це підтверджує правильність положень про духовно-біосоціальну природу людини, добровільний колективізм, пріоритет духовного, ідеального, розумового в русі вперед, у розвитку;

3) якість б'є кількість. Офіційні структури працюють із масами, побоюються масових акцій, але реально вирішальні зміни відбуваються невеликими, згуртованими, професійними групами. У науці це описано у «принципі Парето», або 20/80 (20% членів групи докладають 80% вирішальних зусиль для успіху будь-якої справи). Цифровізація активно впроваджується в життя, змінює духовність і світогляд різних великих і малих груп конкретних людей. Людям присвоюються різні коди, фіксуються біометричні дані, відстежуються інтереси та вподобання, завдяки яким індивідом можна управляти, незалежно від його волі, маніпулювати особистостями і масами. Ця інформація накопичується державними і недержавними організаціями, структурами та відповідно високо цінується.

Цивілізація вступила в цифрову еру і тепер цьому підпорядковується як система загалом, так і окремо кожен алгоритм. ІКТ спрощують і посилюють збір інформації про конкретних людей, яка потім може бути використана для формування різних систем впливу на людину. Цей процес слабо регламентований у суспільстві, часто проводиться приватними компаніями з метою отримання прибутку, що не завжди на користь людини, суспільства. Важливо за локальним не прогати систему, а в технічних

рішеннях бачити провідну роль духовності, цінностей, людини. Людина створює систему, а потім може стати її ж рабом, якщо забуває про духовність. Як в епоху індустріального та фінансового капіталізму за прибутком не бачили людини, так і в цифровому суспільстві треба уникнути підміни людини цифрою. Те, що раніше зустрічалося тільки у творах письменників-фантастів, уже існує (біопротезування, клонування, окуляри доповненої реальності ін.) або найближчими десятиліттями світ стикнеться з насиченням штучними продуктами, ДНК-модифікованими вірусами, різноманітними чіпами. Технології не тільки роблять життя комфортнішим і кращим (залежно від того, як вони будуть використані), але й убивають його. Багато політиків і релігійних діячів (у тому числі Папа Римський) попереджають про небезпеку впровадження штучного інтелекту в комерційних інтересах. Технології оцифрування людей під приводом розвитку ринку – це розлюднення та шлях до тотального наддержавного диктату, в якому не буде місця ні вірі, ні ідеалам, ні свободі особистості, ні навіть державі. Вирішити цю проблему може високодуховна спільнота, духовна людина, вкладаючи інвестиції в розвиток громадянського суспільства.

Важливу роль в активізації даної роботи, створенні механізмів її мотивації відіграє раціональне використання рентних відносин, які розширюються на природні ресурси, інтелектуалізацію суспільства, виробництво товарів і послуг.

Рента в системі мотивації та як можливе джерело фінансування духовного розвитку суспільства

Дослідження ренти в економічній науці розпочалися з реальних соціально-виробничих відносин у сільському господарстві феодалізму. Істотно змінюючись за формою та змістом, дослідження проникали у сфери промисловості, послуг, фінансових відносин. Спочатку акторами рентних відносин

(земельних відносин) були феодали (землевласники) та селяни (кріпаки та безземельні). Із розвитком капіталізму до них приєдналися капіталісти та наймані працівники.

Як феодална, так і капіталістична земельна рента є платою за користування землею. Вона заснована на експлуатації чужої праці та використанні сільськогосподарських ресурсів. Її одержує клас землевласників. Капіталістична земельна рента виражає виробничі відносини між найманими сільськогосподарськими працівниками, капіталістами-орендарями та землевласниками (Bregel, 1968). «Рента (нім. Rente) – дохід, не пов'язаний із підприємницькою діяльністю, що регулярно одержує рантьє у формі відсотка з капіталу, який надається в позику землевласником у формі земельної ренти із земельної ділянки, що здається в оренду» (Советский экономический словарь, 1980, с. 1119).

Отже, рента виходить за межі земельних відносин власності, включає пов'язані з землеробством поняття, кредитно-фінансові відносини та ін. частини необхідної праці найманого працівника. Створений його працею товар розподіляється між державою, капіталістом (власником капіталу, землі) та працівниками, набуваючи форм орендної плати, заробітної плати, податку тощо.

Із другої половини XX ст. рентні відносини дедалі більше зближуються з іншими формами кредитно-грошових відносин, інвестиційно-інноваційною діяльністю у виробництві й економіці. В «Економічному словнику» Брокгауза, Ефрона та ін. ренту визначено як «дохід з капіталу, майна або землі, що не вимагає від отримувача підприємницької діяльності», «дохід від власності, який сплачують орендарі власникам матеріальних (непродуктивних) активів (землі та надр) за право використання цих активів протягом певного періоду. Рента включає земельну ренту та ренту природну (надр). Інші дослідники розглядають ренту:

земельну, фінансову, природну, гірську, корупційну, позикову, позикову та ін. (Мочерний, 2002; Малий, 2002).

У другій половині XX ст. основним джерелом розвитку економіки стає кредитно-товарно-грошова модель, що досить міцно пов'язує кредитно-грошову діяльність з інвестиційно-інноваційною. Це активізувало роль ренти у практичній сфері економіки, підвищило інтерес економічної науки до категорії ренти, кредитних відносин. Рентні відносини проникають у підприємницьку діяльність реального сектору економіки, фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, сферу послуг.

Вітчизняні фахівці визначають рентні відносини кінця XX ст. (Мочерний, 2002, с. 195-196) в такий спосіб: «Рента (нім. Rente, фр. Rente, від лат. Reddo – повертаю, сплачую) – особливий вид стабільного доходу, що отримується від капіталу, землі, майна, паперів та іншого, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю». Рента існує в різних формах: земельний власник отримує земельну ренту (економічна форма реалізації земельної власності – диференційна, монопольна, абсолютна).

Джерелом земельної ренти є праця орендаря та найнятої ним робочої сили, виникнення синергетичного ефекту від взаємодії землі та землевласницької діяльності людини, а також частина доходів споживачів, що сплачуються ними за рідкісні товари землеробства, оренду квартир (приміщень) у престижних районах міст, місцях відпочинку, рекреації тощо; отримана власником квартирна плата за здані в найм житлові та виробничі площі соціального призначення; різні види доходів від субсидій та позик з боку держави, позики та кредити фінансових інститутів і бірж, державні цінні папери, депозити, державні та недержавні облігації (Малий, 2002, с. 195).

Наведені визначення є прийнятними для індустріального, олігархічного, моно-

польного капіталізму XIX-XXI ст. у країнах, що розвиваються, і пострадянських країнах. Для країн капіталістичного «ядра» із 70-х років. XX ст. такі трактування неповною мірою відображають категорію ренти, оскільки розвинуті країни перейшли від моделі фінансування інвестицій за рахунок власних та позикових джерел збільшення капіталу до ліберальної кредитної грошово-емісійної моделі фінансування. Це дало підстави виокремити категорію «рента економічна» (РЕ), що розширює сферу традиційних форм і видів ренти капіталістичної. Останнє зумовлене розширенням моделі розвитку традиційних індустріальних етапів капіталізму, доповненням кредитно-емісійними моделями інвестиційно-інноваційного розвитку. Нова модель у практичній економіці сформувалася раніше її теоретичного обґрунтування. Це так звана «рейганоміка» у США, «тетчеризм» у Великобританії, моделі інвестування промисловості СРСР (1930-1950-ті роки), «економічне» диво Японії, ФРН (1950-1970-ті роки), «азіатські тигри», моделі КНР, Індії, Сінгапуру, В'єтнаму, Північної Кореї наприкінці XX – на початку XXI ст. (Аджомоглу, Робінсон, 2016; Райнерт, 2014; Джонсон, 2022).

Теорія економічної ренти узагальнила досвід лідерів СГД і практичної діяльності країн-лідерів високих темпів зростання економіки. РЕ – це особливий вид ренти у формі додаткового доходу, який отримує суб'єкт підприємницької діяльності внаслідок зменшення витрат на одиницю продукції порівняно з іншими виробниками. Як зазначає І. Малий (Малий, 2002, с. 195), автором РЕ є А. Маршалл (Marshall, 1920), який назвав її «квазірентою», доповнив традиційні визначення (дохід, не пов'язаний із підприємницькими зусиллями), пов'язавши рентний дохід із підприємницькою діяльністю, виокремив це поняття в ренті. Взагалі РЕ згідно з теорією А. Маршалла не впливає на ціну, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції та витратами на виробни-

цтво, а є частиною зекономлених витрат окремих індивідуальних виробників (СГД). РЕ – частина прибутку, яку СГД, фірма можуть отримувати, знизивши собівартість порівняно з іншими СГД, фірмами, що працюють у цій сфері, галузі, за рахунок раціонального управління, вдалого розміщення СГД відносно ринків сировини, ринків збуту, що дають можливість економити на трансакційних витратах, логістиці, транспортуванні тощо. РЕ привласнює підприємець, а не менеджер, її отримання обмежене в часі. У зв'язку з цим додатковий дохід від інвестиційної, інноваційної діяльності цілком обґрунтовано відносити до ренти економічної. Слід розрізняти підприємницький дохід та економічну ренту, не протиставляючи їх. РЕ розширює базу формування ренти взагалі, ренти монопольної, інтелектуальної тощо. Вона стає важливою складовою фінансування систем мотивації моделі розвитку СГД.

Отже, основи мотивації інновацій, інвестиції інформаційно-комунікативних технологій та цифровізації правомірно пов'язувати з економічною рентою. РЕ може сприяти реалізації моделі розвитку, заснованої не тільки за рахунок прибутку взагалі, але й за рахунок частини доходу від зниження собівартості одиниці товару, витрат виробництва в результаті інвестиційно-інноваційної діяльності, використання досягнень НТП, ІКТ, цифровізації, що можливе та застосовне в діяльності СГД від рівня індивіда до національного, міжнародного. Але при цьому категорії «рента», «РЕ» та ін. слід «очистити» від таких явищ, як корупція, політична рента, звільнивши їх від казнокрадства, шахрайства тощо, а ВВП – від «цінових бульбашок», воєнних видатків та ін.

Трансформації моделей капіталістичного розвитку

Глибоке розуміння сутності ренти, особливо економічної, необхідне для прийняття рішення про трансформацію моделей

розвитку економіки СГД усіх рівнів, формування та мотивації їх інноваційного розвитку на основі духовності як базису суспільства.

Сьогодні в капіталістичній економіці функціонує декілька моделей розвитку (індустріальна, фінансово-олігархічна, демократична та ін.). Індустріальна модель пройдена державами «ядра» капіталізму до 1970-х років. Держави капіталістичної «периферії» слабо її використовують. Їхні справжні бажання та прагнення спрямовані на перехід до другої моделі (модель «ядра» капіталістичних країн). Однак ані постсоціалістичні, ані країни, що розвиваються, не можуть отримувати при цьому позитивних результатів. Для них учені Чиказької школи розробили «модель (концепцію) Вашингтонського консенсусу», яка базується на ліберально-економічних, монетаристських підходах. У ній немає місця державі в економіці, надмірно завищена роль приватної власності та малого бізнесу в розвитку економіки, інвестиції виробляються переважно за рахунок іноземного капіталу, таргетування інфляції відбувається шляхом скорочення грошової маси ($M1+M2$) в обороті, обмеження рівня оплати праці найманих працівників тощо. Такі напрями не стимулюють розвиток, інвестиційно-інноваційну діяльність, активність трудящих.

Недоцільність використання моделі розвинутих капіталістичних країн, рекомендацій Вашингтонського консенсусу країнами, що розвиваються, доведена професором Норвезького інституту стратегічних досліджень Е. Райнертом у монографії «Як багаті країни стали багатими і чому бідні країни залишаються бідними» та інших публікаціях (Райнерт, 2014). Е. Райнерт стверджує, що багаті країни стали багатими завдяки поєднанню державного втручання в економічну діяльність, протекціонізму та стратегічних інвестицій, а не завдяки вільній торгівлі. Саме така політика стала запорукою економічного розвитку, починаючи з

Італії епохи Відродження, Промислової революції в Нідерландах і закінчуючи сьогоdnішніми країнами Південно-Східної Азії. Вільна торгівля вигідна лише за умови сумісності рівня розвитку країн, які беруть у ній участь. У разі великої різниці в розвитку вільна торгівля збагачує розвинуту країну, вганяючи бідну ще глибше у бідність. Слідом за Й. Шумпетером (Шумпетер, 2011) норвезький професор вважає, що розвиток капіталізму, заснованого на ренті, неминуче поширюється на всю систему в умовах олігархічного фінансово-інформаційного монополізму. Крім того, Е. Райнерт вважає, що модель розвитку держав «ядра» капіталізму для пострадянських країн і країн, що розвиваються, є неприйнятною. Країни, що розвиваються, не можуть «перестрибнути» тривалий етап моделі розвитку країн, який вони пройшли до етапу фінансово-індустріального розвитку.

Е. Райнерт вказує на методологічну помилку в теорії наздоганяючого розвитку, яку використовують країни капіталістичної периферії. Приймавши до реалізації ліберально-економічну модель, що діє в країнах капіталістичного «ядра», і розраховуючи на вихід на висхідну траєкторію розвитку, пострадянські країни і ті, що розвиваються, ще більше загальмували свій розвиток, потрапили в «пастку гальмування» економіки, яка була аналогом ситуації, в якій перебували розвинуті країни 50-70 років тому. На них чекає кілька десятиліть напруженої роботи із забезпечення високих темпів інвестиційно-інноваційної діяльності, раціонального використання доданої вартості та ренти, створення систем мотивації ефективного розвитку, тобто формування моделі мотивації розвитку, придатної для конкретних умов її застосування.

Наприклад, досвід Японії, яка 50 років мала пріоритетом економіки розвиток (Джонсонс, 2022). За цей час модель розвитку пройшла трансформацію від «контролю бізнесу» до «державного контролю», а по-

тім до «бізнесу держуправління» та «бізнесу державно-приватної співпраці». Модель заснована на принципах: ефективності апарату держуправління «держави та бізнесу»; «відповідальності, держав та бізнесу», у тому числі класів, використання держзамовлень, антимонополізму, створення корпорацій, тарифів, опори на корпорації, створення центрів координації, планування на кшталт міністерств торгівлі, експорту промисловості.

Аналогічний напрям розвиває академік НАН України Б. Данилишин (Данилишин, 2022), зазначаючи, що характерне для ліберально-економічної моделі виштовхування держави з економіки є необґрунтованим і неефективним. Воно базується на даних Світового банку про те, що більш успішними в економіці є ті держави, які мають більшу частку державної власності. У бідних держав частка держсектору у ВВП становить 20%, «середніх» – 20-30, розвинутих – 30-40% і вище. У роки своїх найвищих економічних показників країни «азіатські тигри» мали частку державної власності 30-40% та вище. У 1930-1950-х роках СРСР мав найвищі у світі темпи економічного зростання (12-20% на рік) і до 90% частку держсектору. У 2000-2020-х роках економіка Китаю мала частку державного сектору до 80% і високі темпи її річного приросту.

Рента як джерело розвитку економіки країни та суб'єктів господарювання

У суспільстві знань ІКТ, ШІ серед загальних доходів правомірно виокремлювати доходи інтелектуальної ренти (Левковець, 2015; Бардаш, Осадча 2020; Литвиненко, 2009). У провідних країнах світу інтелектуальна рента (ІР) стає основним джерелом соціально-економічного розвитку. У РФ на межі ХХ-ХХІ ст. приріст нерозподіленого народногосподарського чистого прибутку на 75% відбувається за допомогою природної та інтелектуальної ренти, внесок праці становить 5%, капіталу – до

20% (Львов, 2002). Інтелектуальна рента утворюється з доходу інвестора, що вкладає кошти у процес реалізації інновацій та середнього прибутку інвестиційної фірми. При цьому дохід інвестора включає відсоток на вкладений капітал і премію за ризик від втрати вкладених коштів (George, 1879). Отримання ІР на попередньому етапі від окремого СГД потребує значних витрат ресурсів для забезпечення лідерства в галузі НТП (особливо інтелектуальних ресурсів і людського капіталу). Це стосується СГД (фізичних та юридичних осіб), ТНК, національних держав, суспільства. ІР можуть отримувати лише лідери в галузі науки та техніки. На ринку інтелектуальної власності формується ринкова ціна, яка може бути вищою або нижчою за індивідуальну. У результаті утворюється різниця, що виражається в додатковому прибутку (доданій вартості), який і становить основу ІР. Термін дії ІР на нові товари, як правило, не перевищує 5 років (не більше 2-3 років), а її величина розраховується за формулою (Глазьев, 2016)

$$IP = P_{\text{ц}} + P_{\text{л}} + P_{\text{г}},$$

де $P_{\text{ц}}$ – ІР від продажу нової продукції за вищими цінами;

$P_{\text{л}}$ – ІР від продажу ліцензій, патентів, ноу-хау;

$P_{\text{г}}$ – ІР від гудвілу.

СГД, які використовують новації середньої якості, отримують абсолютну ІР, а ті, що використовують новації вищої якості, – абсолютну та диференціальну. У цьому важливою є роль держави, СГД, авторів, реалізована у вигляді формування та застосування механізмів мотивації інноваторів усіх рівнів, зокрема цифрових новацій, ІКТ, штучного інтелекту.

Інтелектуалізація суспільства та праці створює передумови трансформації моделі розвитку СГД до швидкого розвитку (кількісного та якісного) рентних відносин, економічної та інтелектуальної ренти. Пріори-

тетами в господарському механізмі матеріального та духовного розвитку СГД, їхньої матеріальної та духовної бази стають рентні джерела фінансування.

Цифровізація забезпечує своєчасне формування системи оцінювання економічної ренти на національному рівні, системи оподаткування та бюджетів їх використання для подальшого розвитку СГД, суспільства, колективів, фізичних і юридичних осіб.

Поділ праці в умовах III-IV ПР, V-VI ТУ супроводжувався розвитком цифрової теорії та практики, який посів важливе місце у світовій економіці та Україні зокрема. На підприємствах, у галузях, наукових організаціях сформувалися відповідні підрозділи, в уряді – міністерства й управління. Створюються передумови розширення та поглиблення плановості, зниження ризиків, криз тощо, що суттєво змінює сучасні моделі господарювання СГД відповідно до теорії конвергенції, соціалізації капіталістичної економіки. Це відзначають багато вчених, вважаючи, що ІКТ і цифровізація уможливають ефективне господарювання, справедливий розподіл благ, зростання якості життя населення. Проте науковці наголошують також на труднощах, пов'язаних із цифровізацією, штучним інтелектом, роботизацією, ІКТ, пошуком джерел їх фінансування (Stiglitz, 2015; Schwab, Vanham, 2021; Zuboff, 2019; UNCTAD 2021).

Техніко-технологічний прогрес (промислові революції, нові технологічні уклади тощо) забезпечують підвищення підприємницької активності, економічний та соціальний ефект, якщо вони спираються на дієве стимулювання: ефективну організацію заробітної плати, системи заохочення інноваційної діяльності, новаторство, раціоналізацію, винахідництво та ін., що широко висвітлено в роботах економістів ХХ ст. Відомим є внесок науковців НДІ праці, нормативно-дослідних центрів міністерств,

СГД (так звані ЦНОП – центри наукової організації праці, лабораторії, відділи СГД) до системи заохочення (колективів та конкурентних працівників) за раціоналізацію та винахідництво, участь у прибутках тощо. Але важливішим напрямом стимулювання підприємництва, зниження витрат виробництва (собівартості) може і має стати система мотивації з використанням ренти (природна, економічна, інтелектуальна), яка зараз практично у всіх моделях господарювання СГД присвоюється власниками засобів виробництва, капіталістами (індивідуально, колективно, елітарно, кланово, класово). Це особливо актуально за умов ІКТ, цифровізації, інтелектуалізації виробництва та праці, екологізації.

У світовій практиці мають місце окремі випадки використання ренти для вирішення наведених проблем.

На рівні теоретичних розробок можливість використання ренти на користь суспільства викладено у працях науковців здебільшого з країн із багатими природними ресурсами та покладами (Львов, 2002; George, 1879; Джонсонс, 2022; Левковець, 2015;). На практиці цей підхід застосовується в Норвегії, ОАЕ, провінції Альберта (Канада), на Алясці (США). З 1976 р. у США є Перманентний фонд штату Аляска (AKF) і Конституційний резервний фонд (CDRF), що формується за допомогою рентних платежів у нафтовидобутку. За даними Д. Львова (Львов, 2002), до них входять:

податок на устаткування для видобутку (2%);

податок на видобуток (15%);

роялті на право володіння (12,5% вартості видобутку);

податок із доходу нафтових корпорацій (4,4%).

Дивіденди названих фондів нараховуються жителям штату Аляски для використання або інвестицій. Податки на зарплату та ін. скасовано. Такий підхід сприяє поєднанню інтересів різних категорій населення. Дана практика є прийнятною і може

застосовуватися до природних монополій, економічної та інтелектуальної ренти практично всіх СГД світу, в тому числі України. Цифровізація дозволяє створити досить прості та дієві механізми формування, використання і контролю ефективної реалізації рентних відносин (особливо відносно ІР та РЕ) у сучасних умовах.

Висновки. Сьогодні в економіках глобального, регіонального рівнів, СГД активно відбуваються процеси зміни моделей розвитку індустріального, фінансово-олігархічних етапів капіталізму на моделі пост-індустріальні, нові інтегральні, конвергентні. Цифровізація економіки, життя, СГД може як позитивно, так і негативно впливати на процеси розвитку через сформовані відносини в суспільстві, а також дозволяє оцінювати стан економіки в онлайн-режимі, підвищувати надійність планування та використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів у поточній діяльності та в перспективі. Для створення нових моделей мотивації розвитку в умовах цифровізації потрібне розширення матеріально-фінансової бази нових систем стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку СГД. Це може бути досягнуто шляхом формування нових моделей мотивації на основі рентних відносин (природної, інтелектуальної та ін.). Рента може стати основою оподаткування та бюджетної системи, що забезпечить поступове зміщення акцентів із систем оподаткування на основі відрахувань від доходів юридичних та фізичних осіб, СГД на рентні, що сприятиме розвитку суспільства, виробництва як у техніко-технологічному, так і в духовному аспектах.

Напрямами подальших досліджень є детальне опрацювання систем мотивації розвитку виробництва та суспільства шляхом поєднання технократичних і духовних чинників, використання рентних джерел фінансування, їх апробація в умовах реального сектору економіки.

Література

- Аджемоглу Д., Робінсон Дж. (2016). Чому нації занепадають / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Наш Формат. 440 с.
- Бардаш С.В., Осадча Т.С. (2020). Ідентифікація інтелектуальної ренти: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. № 1 (87). С. 5-12.
- Боррель Ж. (2022). Мы входим в идеальный шторм. Выступление топ-дипломата ЕС о новой мировой реальности. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2022/10/12/7148529/> (дата звернення: 31.03.2023).
- Булєев І.П. (2020). Структура общества и средний класс: состояние, перспективы развития. *Економічний вісник Донбасу*. № 3 (6). С. 11-29.
- Булєев І.П. (2022). Суспільний поділ праці в сучасній економіці: стан та напрями розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. № 1(67). С. 4-15.
- Вишневецький В.П., Гаркушенко О.М., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2020). Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал: монографія / НАН України, Ін-т економіки промсті. Київ: Академперіодика. 188 с.
- Глазьев С. (2016). Экономика будущего. Есть ли у России шанс? («Коллекция Изборского клуба»). Москва: Книжный мир. 640 с.
- Данилишин Б. (2022). Какая доля государства в экономике нужна Украине. *Економіческая правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/07/15/689200/index.amr> (дата звернення: 30.03.2023).
- Джонсон Ч. (2022). Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу / пер. з англ. Р. Клочко. Київ: Наш Формат. 456 с.
- Закарія Фарід. (2021). 10 уроків для світу після пандемії / пер. з англ. А. Марховська, О. Ємельянова. Київ: Наш Формат. 264 с.
- Катасонов В.Ю. (2014). Экономика Сталина / отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации. 416 с.
- Колот А.М., Герасименко О.О. (2019). Соціально-трудовий розвиток в ХХІ столітті:

- до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна економіка*. № 1 (35). С. 97-126.
- Левковець О.М. (2015). Інтелектуальна квазірента як чинник інноваційного розвитку: перегляд концепції. *Економічна теорія та право*. № 2 (21). С. 61-73.
- Литвиненко Н.І. (2009). Інтелектуальна рента: сутність та функції. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. № 4. С. 14-20.
- Львов Д.С. (2002). Экономика развития. Москва: Экзамен. 513 с.
- Малий І. (2002). Рента економічна: стаття. *Економічна енциклопедія*: у 3-х т. Т. 3. Київ: ВЦ «Академія». 952 с.
- Мочерний С. (2000). Економічна роль держави: стаття. *Економічна енциклопедія*: у 3-х т. Т. 1. Київ: ВЦ «Академія». 864 с.
- Мочерний С. (2002). Рента: стаття. *Економічна енциклопедія*: у 3-х т. Т. 3. Київ: ВЦ «Академія». 952 с.
- Панов В.Ю. (2019). Аркада. Эпизод первый. kamataYan. Москва: Эксмо. 416 с.
- Пікетті Т. (2016). Капітал у XXI столітті / пер. з англ. Н. Палій. Київ: Наш Формат. 696 с.
- Пішуліна О. (2020). Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь. Київ: Заповіт. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
- Райнерт Е.С. (2014). Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ: Темпора. 444 с.
- Сіденко В.Р. (2021). Виклики і ризики цифрової трансформації: світовий та український контексти. *Економіка України*. № 5. С. 40-58.
- Сорокин П. (1997). Главные тенденции нашего времени. Москва: Наука. 352 с.
- Хазин М. (2020). Как нам предлагают дальше жить участники Давоса. *Парламентская газета*. URL: <https://nikkto59.livejournal.com/2889068.html> (дата звернення: 10.03.2023).
- Шумпетер Й. (2011). Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія». 244 с.
- Юридична енциклопедія (1998). Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: «Українська енциклопедія». URL: <https://leksika.com.ua/15580507/legal/renta> (дата звернення: 18.03.2023).
- Agrawal A., Gans J., Goldfarb A. (2018). Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence. Harvard Business Press.
- Bannas S., Herrmann-Pillath C. (2020). Marktwirtschaft: Zu einer neuen Wirklichkeit. 30 Thesen zur Transformation unserer Wirtschaftsordnung. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
- Battistoni A. (2020). When Will Capitalism End? Boston review. URL: <https://www.bostonreview.net/articles/alyssa-battistoni-capitalism-dead-long-live-capitalism/> (дата звернення: 31.03.2023).
- Bregel E.Ya. (1968). The political economy of capitalism. URL: <https://institutiones.com/download/books/3993-politicheskaya-ekonomiya-kapitalizma-bregel.html> (дата звернення: 31.03.2023).
- Bridle J. (2018). New Dark Age: Technology and the End of the Future. London: Verso Books.
- Galbraith J.K. (2004). The Economics of Innocent Fraud. Penguin.
- George H. (1879). Progress and Poverty. URL: <https://www.henrygeorge.org/pcontents.htm>
- George H. (1886). Protection or Free Trade: An Examination of the Tariff Question, with especial Regard to the Interests of Labor. URL: <http://www.truefreetrade.org/pftindex.htm> (дата звернення: 15.03.2023).
- Marshall A. (1920). Principles of Economics (Revised ed.). London: Macmillan; reprinted by Prometheus Books.
- Morozov E. (2019). Capitalism's new clothes. *The Baffler*. URL: <https://thebaffler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov> (дата звернення: 15.03.2023).

O'Neil C. (2017). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Broadway Books.

Oxford Economics (2011). *The New Digital Economy. How it will transform business: a research paper produced in collaboration with AT&T, Cisco, Citi, PwC & SAP*. 34 p. URL: <https://www.pwc.com/cl/es/publicaciones/assets/the-new-digital-economy.pdf> (дата звернення: 21.03.2023).

Petty W. (1662). *A treatise of taxes and contributions*. London, Printed for N. Brooke, at the Angel in Cornhill. URL: <https://www.noor-book.com/en/ebook-A-Treatise-of-Taxes-and-Contributions-She-wing-the-natur...tly-applied-to-the-present-state-and-affairs-of-Ireland-pdf> (дата звернення: 11.03.2023).

Schwab K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Publishing Group, New York.

Schwab K., Vanham P. (2021). *Stakeholder Capitalism: a Global Economy that Works for Progress, People and Planet*. John Wiley and Sons.

Stiglitz J. E. (2015). *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them*. W.W. Norton Company. URL: <http://pinguet.free.fr/stigli15.pdf> (дата звернення: 11.03.2023).

UNCTAD (2021). *Digital economy report 2021. Cross-border data flows and development: for whom the data flow*. 238 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf (дата звернення: 11.03.2023).

Wolff R. (2012a). *Capitalism Hits the Fan: The Global Economic Meltdown and What to Do About It* (2nd edition). Interlink Books.

Wolff R. (2012b). *Democracy at Work* ([edition unavailable]). Haymarket Books. URL: <https://www.perlego.com/book/566478/democracy-at-work-a-cure-for-capitalism-pdf> (дата звернення: 18.03.2023).

Zuboff S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. 1st edition. New York: Public Affairs.

References

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2016). *Why nations decline*. (O. Demyanchuk, Trans.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
- Bardash, S.V., & Osadcha, T.S. (2020). Identification of intellectual rent: accounting aspect. *Oblik i finansy*, 1 (87), pp. 5-12 [in Ukrainian].
- Borrell, J. (2022). We are entering a perfect storm. A speech by a top EU diplomat on the new world reality. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2022/10/12/7148529/> [in Ukrainian].
- Buleev, I.P. (2020). The structure of society and the middle class: state, prospects for development. *Ekonomichnyi visnik Donbasu*, 3 (6), pp. 11-29. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-11-29](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-11-29) [in Russian].
- Buleev, I.P. (2022). Social division of labor in the modern economy: state and directions of development. *Ekonomichnyi visnik Donbasu*, 1(67), pp. 4-15 [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-4-15](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-4-15)
- Vyshnevskiy, V.P., Garkushenko, O.M., Kniazev, S.I., Lipnyskiy, D.V., & Chekina, V.D. (2020). *Digitalization of the Ukrainian economy: transformational potential: monograph*. Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].
- Glazyev, S. (2016). *The Economy of the Future. Does Russia Have a Chance?* ("Collection of the Izborsk Club"). Moscow: Book World [in Russian].
- Danilyshyn, B. (2022). What share of the state in the economy Ukraine needs. *Ekonomicheskaya pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/07/15/689200/index.amp> [in Russian].
- Johnson, C. (2022). *Japan's economic miracle. How professional government and business built the world's leading economy*. (Roman Klochko, Trans.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Zakaria, Farid (2021). *10 lessons for peace after the pandemic*. (A. Markhovska and O. Yemelyanova, Trans from English). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

- Katasonov, V.Y. (2014). *Stalin's Economy*. In O.A. Platonov (Ed.). Moscow: Institute of Russian Civilization [in Russian].
- Kolot, A.M., & Gerasymenko, O.O. (2019). Social and labor development in the XXI century: to the nature of global changes, new opportunities, limitations and challenges. *Demografiya ta socialna ekonomika*, 1 (35), pp. 97-126 [in Ukrainian].
- Levkovets, O.M. (2015) Intellectual quasi-rent as a factor of innovative development: a review of the concept. *Ekonomichna teoriya ta pravo*, 2 (21), pp. 61-73 [in Ukrainian].
- Lytvynenko, N.I. (2009). Intellectual rent: essence and functions. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, 4, pp. 14-20 [in Ukrainian].
- Lvov, D.S. (2002). *Economics of Development*. Moscow: Examen [in Russian].
- Malyi, I. (2002). Economic rent: article. *Ekonomichna encyclopedia*. In Vol. 3. (Vols. 1-3). Kyiv: EC Akademia [in Ukrainian].
- Mochernii, S. (2000). Economic role of the state: article. *Economic encyclopedia*. In Vol. 1. (Vols. 1-3). Kyiv: EC Akademia [in Ukrainian].
- Mochernii, S. (2002). Rent: article. *Ekonomichna encyclopedia*. In Vol. 3. (Vols. 1-3). Kyiv: EC Akademia [in Ukrainian].
- Panov, V.Y. (2019). *Arcade. Episode one. kamataYan*. Moscow: Eksmo [in Russian].
- Piketty, T. (2016). *Capital in the 21st century*. (Natalia Paliy, Trans). Kyiv: Our format [in Ukrainian].
- Pishchulina, O. (2020). *Digital economy: trends, risks and social determinants: report*. Kyiv: Zapovit. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
- Reinert, E.S. (2014). *How rich countries got rich... and why poor countries stay poor*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Sidenko, V. R. (2021). Challenges and Risks of Digital Transformation: Global and Ukrainian Contexts. *Economika Ukrainy*, 5, pp. 40-58 [in Ukrainian].
- Sorokin, P. (1997). *The main trends of our time*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Khazin, H. (2020). How the Davos participants suggest we go on living. *Parlamentskaya Gazeta*. Retrieved from <https://nikkto59.livejournal.com/2889068.html> [in Russian].
- Schumpeter, J. (2011). *Theory of economic development. A study of earnings, capital, credit, interest, and the business cycle*. Kyiv: Vydavnychii dim «Kyivo-Mohylianska Academia» [in Ukrainian].
- Legal Encyclopedia (1998). In Yu.S. Shemshuchenko (Ed.). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia. Retrieved from <https://leksika.com.ua/15580507/legal/renta>
- Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2018). *Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence*. Harvard Business Press.
- Bannas, S., & Herrmann-Pillath, C. (2020). *Marktwirtschaft: Zu einer neuen Wirklichkeit. 30 Thesen zur Transformation unserer Wirtschaftsordnung*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
- Battistoni, A. (2020). *When Will Capitalism End?* Boston review. Retrieved from <https://www.bostonreview.net/articles/alyssa-battistoni-capitalism-dead-long-live-capitalism/>
- Bregel, E.Ya. (1968). *The political economy of capitalism*. Retrieved from <https://instituti.ones.com/download/books/3993-politiches-kaya-ekonomiya-kapitalizma-bregel.html>
- Bridle, J. (2018). *New Dark Age: Technology and the End of the Future*. London: Verso Books.
- Galbraith, J.K. (2004). *The Economics of Innocent Fraud*. Penguin.
- George, H. (1879). *Progress and Poverty*. Retrieved from <https://www.henrygeorge.org/pcontents.htm>
- George, H. (1886). *Protection or Free Trade: An Examination of the Tariff Question, with especial Regard to the Interests of Labor*. Retrieved from <http://www.truefreetrade.org/pftindex.htm>
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics* (Revised ed.). London: Macmillan; reprinted by Prometheus Books.
- Morozov, E. (2019). *Capitalism's new clothes. The Baffler*. Retrieved from <https://thebaf>

- fler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov
- O'Neil, C. (2017). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Broadway Books.
- Oxford Economics (2011). The New Digital Economy. How it will transform business. A research paper produced in collaboration with AT&T, Cisco, Citi, PwC & SAP. Retrieved from <https://www.pwc.com/cl/es/publicaciones/assets/the-new-digital-economy.pdf>
- Petty, W. (1662). A treatise of taxes and contributions London, Printed for N. Brooke, at the Angel in Cornhill. Retrieved from <https://www.noor-book.com/en/ebook-A-Treatise-of-Taxes-and-Contributions-She-wing-the-natur...tly-applied-to-the-present-state-and-affairs-of-Ireland-pdf>
- Schwab, K. (2017) *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Publishing Group, New York.
- Schwab, K., & Vanham, P. (2021). *Stakeholder Capitalism: A Global Economy that Works for Progress, People and Planet*. John Wiley and Sons.
- Stiglitz, Joseph E. (2015). The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them W.W. Norton Company. Retrieved from <http://pinguet.free.fr/stigli15.pdf>
- UNCTAD (2021). Digital economy report 2021. Cross-border data flows and development: For whom the data flow. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf
- Wolff, R. (2012a). *Capitalism Hits the Fan: The Global Economic Meltdown and What to Do About It* (2nd edition). Interlink Books.
- Wolff, R. (2012b). Democracy at Work ([edition unavailable]). Haymarket Books. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/566478/democracy-at-work-a-cure-for-capitalism-pdf>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power* (1st edition). New York: Public Affairs.

Yuliya S. Zaloznova,

*Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Economics, Professor*

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,
03057, Kyiv, Mary Kapnist Str., 2, Ukraine

E-mail: zaloznova@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3106-1490>;

Ivan P. Buleev,

Doctor of Economics, Professor

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,
03057, Kyiv, Mary Kapnist Str., 2, Ukraine

E-mail: buleev.ivan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7912-3649>;

Natalya Yu. Bryukhovetskaya,

Doctor of Economics, Professor

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,
03057, Kyiv, Mary Kapnist Str., 2, Ukraine

E-mail: Bryukhovetskaya@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6652-4523>

TRANSFORMATIONS OF CAPITALIST DEVELOPMENT AND RENTS IN THE ERA OF DIGITALIZATION

The features of modern stage of capitalist manufacturing functioning are investigated beginning from its European origin through Anglo-Saxon formation to Euro-Atlantic leadership.

The development is characterized by the outstripping growth of technocratic factors, preservation of mentality of European societies, departure from world values and religions and destruction of spirituality. The facade of modern capitalism is constituted by its "core" (G-7, part of the G-20 states). Up to 50 states are allies (satellites) of the core. Most of the world's countries are the periphery of the global world system of capitalism. The main models that were used and still are by capitalism in economic management, in innovation from its inception to the present day are considered. The risks, faced by countries that mechanically use the "core" models are noted. The sources of financing the models of development of economic agents and enterprises, using traditional systems of taxation, budget formation are shown. The necessity and expediency of the use of rent (economic, natural, intellectual, etc.) in the formation of the budgets of economic agents at all levels, the increase of its importance and role in the digitalization of production, activities of economic agents and enterprises is proved. A new integral system of management, in which spirituality, values, rent relations, science, ICT, digitalization play an important role, is considered as a promising model of development.

Keywords: capitalism, economic agents, core, periphery, model, rent (economic, intellectual), digitalisation.

JEL: A10, B49, E60, E61, E10

Формат цитування:

Залознова Ю. С., Булеєв І. П., Брюховецька Н. Ю. (2023). Трансформації капіталістичного розвитку та ренти в епоху цифровізації. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 5-23. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.005>

Zaloznova, Yu. S., Buleev, I. P., & Bryukhovetskaya, N. Yu. (2023). Transformations of capitalist development and rents in the era of digitalization. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 5-23. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.005>

Надійшла до редакції 12.04.2023 р.

ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 330.44:303.09:336:004.896

DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.024>

Світлана Сергіївна Турлакова,

д-р екон. наук, доцент

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: svetlana.turlakova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3954-8503>;

Яна Миколаївна Шуміло,

канд. екон. наук

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: juicy.stilet@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7726-4037>;

Богдан Ігорович Логвіненко,

PhD

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: bodya00728@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7956-2916>

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ СКЛАДОВИХ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРЕДОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ СМАРТ-ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

Упровадження передових технологій рівня Industry 4.0 на вітчизняних підприємствах перебуває на початкових стадіях і потребує економічної підтримки з боку держави. Система фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку має поєднувати заходи монетарного (грошово-кредитного) і фіскального (податково-бюджетного) стимулювання. Для забезпечення обґрунтованості й оптимальності вибору переліку таких заходів актуальною є побудова сценаріїв розвитку національної промисловості із застосуванням інструментарію економіко-математичного моделювання, що дозволяє оцінити вплив визначених стимулів на загальні показники економічного зростання.

Виконано аналіз моделей за напрямками стимулювання, які націлені на дослідження впливу стимулів на економічні показники ефективності функціонування підприємств, галузі чи економіки загалом. Визначено переваги та недоліки моделей DCF, VAR і GARCH, які одночасно з методами оцінювання ефективності окремих стимулів CBA, ROI, NPV тощо можуть потребувати модифікації, введення додаткових чинників і нагромадження змінних для оцінювання загального впливу на економіку. У зв'язку з цим вони є трудомісткими для вирішення окреслених завдань, але можуть використовуватися для проміжних розрахунків щодо певних напрямів стимулювання. Для моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання на національному рівні найбільш прийнятними є загальноекономічні моделі (Кобба-Дугласа, Солоу, AD-AS, Самуельсона-Хікса та ін.). Модифікована модель Кобба-Дугласа з урахуванням фактора цифровізації відображає залежність обсягу виробництва від упровадження передових смарт-технологій, має переваги перед іншими моделями

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

та є технічно зручною для довгострокових розрахунків, яких потребують сценарії розвитку національної промисловості для оцінювання впливу впровадження фінансово-економічних стимулів промислового розвитку. Окреслено перспективні напрями дослідження.

Ключові слова: Industry 4.0, смарт-промисловість, фінансово-економічне стимулювання, економіко-математичне моделювання, передові технології, промисловий розвиток.

JEL: O31, O33, O38, G31, G32, C51

Промисловість є провідною ланкою економіки, драйвером економічного зростання й одним із ключових елементів національного виробництва. Розвиток технологій Четвертої промислової революції формують нову техніко-технологічну і соціально-економічну реальність та змушують вітчизняні промислові виробництва докорінно змінювати способи виробництва й упроваджувати передові смарт-технології, серед яких Інтернет речей (IoT), штучний інтелект (AI), аналіз великих даних (Big Data), хмарні технології та ін. (Вишневський та ін. 2019; Вишневський та ін., 2018).

Так, за даними дослідження PwC «Industrie 4.0 in Ukraine» у 2019 р. лише 7% підприємств в Україні перебували на фінальному етапі впровадження смарт-технологій (PwC «Industrie 4.0 in Ukraine», 2023). Проте 42% підприємств уже мали певний досвід упровадження окремих смарт-технологій, таких як автоматизація виробничих процесів, використання великих даних у процесі прийняття рішень, Інтернет речей тощо. У 2020 р. за даними досліджень TOB «Ернст енд Янг» (Звіт TOB «Ернст енд Янг», 2020) лише близько 20% виробництв в Україні використовували смарт-технології. За даними дослідження «Digital Transformation Index Ukraine 2020» 49% підприємств в Україні вже використовують хмарні технології для зберігання даних, 38% використовують аналітику даних для підвищення ефективності бізнесу, 32% використовують машинне навчання та штучний інтелект (Oneshko, Kustovska etc., 2022).

Отже, передові технології Четвертої промислової революції в Україні перебувають на початкових етапах свого життєвого циклу. Тому через підвищені витрати та

ризиків цих етапів питання фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості та державної підтримки відповідних процесів набувають особливого значення.

За даними Міністерства економіки України, загальний рівень інвестицій у сферу інновацій в Україні залишається низьким – у 2020 р. він склав 0,25% від ВВП, що набагато менше, ніж у країнах Європейського Союзу (Мінфін, 2020). На тлі воєнних дій в Україні ситуація ускладнилася: значна частина підприємств руйнується частково (або знищується повністю) та актуальним стає повоєнне відновлення всіх без винятку галузей вітчизняної промисловості й одночасно пошук дієвих механізмів підтримки впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку, заснованих на використанні методів економіко-математичного моделювання для обґрунтування вибору найбільш ефективних важелів відповідного стимулювання таких процесів.

Впливові світові організації, зокрема International Monetary Fund (International Monetary Fund, 2022a; International Monetary Fund, 2022b), OECD (Appelt, Galindo-Rueda, Cabral, 2019; OECD, 2020), WEF (WEF, 2012; McKinsey Global Institute, 2017), Ernest&Young (EYGlobal, 2021), Deloitte (Deloitte, 2015) та ін., активно займаються пошуками методів підтримки промисловості та регулярно публікують їх результати. Багато з таких методів засновані на довгостроковому прогнозуванні розвитку економіки в цілому, які базуються на різних сценаріях використання факторів виробництва: праці (часто з урахуванням її якості), капіталу (результату інвестицій, джерелом яких виступають заощадження) і технологій (на-

уково-технічного прогресу). Широке розповсюдження в таких дослідженнях набула модель Кобба-Дугласа та її модифікації (Solow, 1956; Douglas, 1976 Амоша, Харазішвілі, Ляшенко, 2018; Харазішвілі, 2019; Харазішвілі, Ляшенко, 2021). Так, у роботі (Вишневецький, Дасів, Охтень, Турлакова, 2022) розроблено комплекс моделей для стратегічного форсайтингу, тобто побудови і дослідження різних сценаріїв розвитку промисловості в розрізі трьох базових галузей (переробної та добувної промисловості, а також у взаємозв'язку з розвитком сільського господарства), що має на меті переконливе обґрунтування можливостей і ризиків майбутнього. В основу комплексу моделей покладено модель Кобба-Дугласа, де факторами виробництва виступають класичні (праця і капітал), а також новий специфічний фактор, що відображає вплив Четвертої промислової революції, – цифровізація, охарактеризована через вартість комп'ютерного програмного забезпечення і баз даних, задіяних у виробництві.

Питанням економіко-математичного моделювання окремих складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку національної смарт-промисловості також присвячено роботи науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України та ін. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити В. Гейця (Геєць, 2022), М. Кизима, Ю. Іванова, В. Хаустову, О. Полякова, О. Іванова, М. Дороніна (Кизим, Іванов, Хаустова, 2020) та ін.

Методи та моделі фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості досліджують такі зарубіжні фахівці, як D. Rodrik (Rodrik, 2014; Rodrik, 2018), K. Schwab (Schwab, 2016), Justin Yifu Lin (Lin, 2013), J. Stiglitz, J. Lin, E. Patel (Stiglitz, Lin, Patel ed., 2013) та ін.

Проте вибір моделі для побудови сценарних розрахунків щодо впровадження

тих чи інших фінансово-економічних стимулів у процесі розвитку національної смарт-промисловості є вкрай складним завданням, яке потребує виявлення та дослідження особливостей моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій.

Метою статті є дослідження складових системи фінансово-економічного стимулювання смарт-промислового розвитку та відповідних економіко-математичних моделей для виявлення особливостей моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій.

Загалом стимулювання смарт-промисловості передбачає впровадження набору заходів, спрямованих на підтримку розвитку інноваційних технологій та процесів у промисловості з метою підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та створення більш безпечного й ефективного виробничого середовища (Вишневецький та ін., 2018). Цей процес може включати впровадження автоматизації виробничих процесів, використання «розумних» сенсорів та IoT-технологій для збору даних та аналізу виробничої діяльності, використання штучного інтелекту для автоматизації процесів прийняття рішень і багато іншого (Вишневецький та ін., 2019).

Стимулювання смарт-промисловості може здійснюватися за допомогою різних програм й ініціатив, таких як державні дотації для підприємств, які впроваджують інновації у виробництво, партнерства між університетами та промисловими підприємствами, фінансування стартапів та інших ініціатив, спрямованих на розвиток нових технологій у промисловості.

Фінансово-економічне стимулювання передбачає застосування фінансових й економічних інструментів для підвищення темпів розвитку економіки та підтримки певних секторів індустрії (Вишневецький, Дасів,

Охтеня, Турлакова, 2022). Основними інструментами макроекономічної політики, що застосовуються для регулювання таких економічних процесів, є монетарне і фінансове стимулювання.

Монетарне стимулювання полягає у впливі на грошову масу та рівень процентних ставок, що в свою чергу може стимулювати підприємства до інвестування та розвитку нових технологій. Дослідження свідчать, що монетарні заходи можуть бути ефективними в пошуку фінансування для розробки нових технологій та підтримки діючих смарт-індустрій, а фінансове стимулювання, з іншого боку, забезпечує державну фінансову підтримку за рахунок податкових пільг та дотацій, що сприяє розвитку та збільшенню обсягів виробництва та ринку смарт-технологій (Вишневецький, Квілінський, 2019). Фінансові заходи можуть бути корисними для стимулювання розвитку смарт-промисловості, зокрема шляхом зменшення податкового тягаря для смарт-підприємств та сприяння залученню інвестицій для смарт-промислового розвитку (Шумська, 2015).

Отже, використання монетарних та фінансових інструментів є доцільним і може бути ефективним при стимулюванні розвитку смарт-промисловості, що підтверджено науковими дослідженнями та практичним досвідом країн із розвинутою смарт-індустрією.

На рисунку узагальнено наведені на прямі фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості, тобто способи фінансової підтримки галузей промисловості й окремих підприємств для заохочення впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку.

Монетарна політика розробляється та реалізується центральним національним банком держави, який зазвичай наділений повноваженнями проведення незалежної від уряду політики. В Україні таким органом є Національний банк України (НБУ), і йому,

як органу, здатному діяти оперативно (незалежно від уряду та політичних узгоджень), доручають регулювати макроекономічні державні процеси. Національний банк України виступає регулятором монетарної політики держави.

Одним із головних інструментів монетарного стимулювання є ключова ставка – мінімальний відсоток, під який держава кредитує комерційні банки. Її зростання спричиняє подорожчання позик для бізнесу та населення. І навпаки – зниження облікової ставки веде до зниження вартості позик, а отже, до привабливості кредитів, зокрема для впровадження передових технологій на вітчизняних промислових підприємствах.

Аналогічно працює такий інструмент монетарного стимулювання, як регулювання офіційних резервних вимог. Загалом резервні вимоги – метод контролю за дотриманням комерційними банками своїх зобов'язань. Національний банк визначає мінімальний розмір активів, який банки мають направити у резерв. Чим нижче норма резервування, тим більше в банків можливостей для кредитування населення та бізнесу. Отже, чим нижче норма резервування, тим більше можливостей у банків видавати кредити і тим більше можливостей у підприємств упроваджувати передові технології у промисловості за рахунок кредитних коштів.

До операції держави на відкритому ринку відносять купівлю та продаж цінних паперів. Викуп Національним банком цінних паперів збільшує обсяг грошової маси в обігу, а продаж – скорочує. У межах цього інструменту як один із сучасних методів монетарного стимулювання можна розглянути введення в обіг центральним національним банком цифрових грошей. Криптовалюта, що емітується та забезпечена Національним банком України, зможе дозволити здійснювати цифрові платежі, розширити та спростити доступ до фінансових послуг у межах

переходу до смарт-промисловості та цифровізації відповідних процесів на підприємст-

вах, а також спростити механізми інших видів грошово-кредитного та податково-бюджетного стимулювання.

Рисунок – Напрями фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості

Крім того, НБУ може створити спеціальні умови для споживачів і підприємств,

які користуються цифровими грошима, зокрема знизити комісійні відсотки за операції,

що стосуються платежів та продуктів смарт-промисловості, що також буде певним стимулом до впровадження передових технологій у межах смарт-промислового розвитку.

Серед інших інструментів прямого монетарного регулювання можна виокремити такі заходи адміністративного контролю за діяльністю банків, що мають форму інструкцій та розпоряджень, які видаються національним банком від імені держави:

- регулювання відсотків за кредитами та депозитами;

- обмеження обсягу кредитів, які надаються банкам;

- кредитування пріоритетних галузей за нижчими відсотковими ставками;

- надання пільг окремим банківським установам;

- валютні обмеження;

- «вузькі» заходи щодо окремих секторів, сегментів, територій, виробничих комплексів тощо особливого значення.

Слід зазначити, що перелічені методи монетарного стимулювання активно застосовуються країнами, які розвиваються. Також використання інструментів прямого монетарного регулювання характерне для планової адміністративно-командної економіки. Однак попри те, що прийнято вважати, що розвинуті держави вдаються до використання таких інструментів лише в крайніх випадках, слід зазначити, що з початком нової промислової революції, коли ринки «провалюються», прямі методи використовують багато держав із різним рівнем розвитку. Це свідчить про ефективність наведених інструментів прямого монетарного регулювання для стимулювання впровадження передових технологій смарт-промисловості. Із застосуванням прямих заходів можна досягти швидкого та відчутного результату, але за рахунок грубого втручання в ринкові процеси та придушення природної конкуренції. Крім того, жорсткий контроль сприяє відпливу коштів на неконтрольовані («сірі») ринки або за межі країни,

що є недоліком таких методів монетарного стимулювання.

Через інструменти непрямого монетарного регулювання (ринкові) держава впливає на фінансовий сектор не безпосередньо, а за допомогою доступних ринкових інструментів, зокрема:

- купівля-продаж валюти для стабілізації курсу національної валюти;

- запровадження обмежень щодо операцій кредитних організацій;

- випуск облігацій центрального банку держави (НБУ в Україні);

- встановлення фінансових індикаторів та відстеження їх динаміки;

- рефінансування кредитних організацій.

При впровадженні інструментів непрямого монетарного регулювання кожна кредитна установа здійснює власну незалежну фінансову політику. Беззаперечною перевагою використання таких інструментів є більш м'який та делікатний вплив на ринок. Окрім того, методи непрямого монетарного регулювання можна коригувати в процесі їх упровадження, щоб досягти кращих економічних показників, зокрема смарт-промислового розвитку.

Ще одним дієвим інструментом монетарного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку є іноземні інвестиції. Слід зазначити, що сьогодні для України відкриті можливості залучення до розвитку смарт-промисловості іноземних капіталів зарубіжних партнерів, серед яких окремо можна відзначити підтримку Європейського Союзу, США та ін. у вигляді спеціальних фондів розвитку, повоєнного відновлення тощо. Залучення іноземних інвестицій може забезпечити необхідні фінансові ресурси, технології та знання для розвитку інновацій. З метою залучення іноземних інвестицій необхідно створювати сприятливі умови для іноземних інвесторів, такі як стабільний законодавчий фреймворк, надійна система захисту

прав власності, а також ефективні механізми державного регулювання відповідних процесів. До інших важливих заходів щодо залучення іноземних інвестицій можна віднести створення спеціальних інвестиційних фондів та інфраструктури для підтримки іноземних інвесторів, а також підтримку ініціатив іноземних компаній для виходу на національний ринок.

Таким чином, монетарне регулювання переважно має широкий загальносистемний характер і стосується не лише смарт-промисловості. Однак для розвитку смарт-промисловості політика довгих дешевих грошей може мати більше значення, ніж для інших секторів економіки, оскільки смарт-промисловість перебуває на початковому етапі розвитку відповідно до концепції життєвого циклу технологій (Вишневський та ін., 2019). Але також можуть бути спеціальні «вузькі» прямі заходи щодо стимулювання окремих частин економіки (галузей, секторів, сегментів, територій, виробничих комплексів та ін.), що мають особливе значення, вживаються регулятором (зокрема, національним банком держави) та реалізуються банківсько-кредитною системою. Наприклад, спеціалізовані банки розвитку – це банки, що фінансують проекти, які мають значний соціально-економічний вплив на країну. Банки розвитку, зазвичай, створюються урядами, міжнародними організаціями чи благодійними установами та використовуються для фінансування інвестиційних проектів у відносно молодих промислово розвинутих галузях, таких як смарт-промисловість (Berg, Karam, Laxton, 2006).

Фіскальне стимулювання передбачає регулювання доходів і витрат держави, що визначаються певною метою. Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою спрямованих на досягнення визначеної мети державних витрат, податків, трансфертних виплат тощо. Результатом таких заходів може бути збільшення споживання, інвестицій, кількості

робочих місць і загальний обсяг виробництва.

Що стосується фіскального стимулювання, то фіскальна політика розробляється та реалізується урядом держави, зазвичай міністерством фінансів через політичний бюджетний процес. У межах фіскальної політики уряд може регулювати фінансово-економічні процеси через закони про бюджет та інші нормативні акти, які визначають доходи (податкові та ін.) і витрати (зокрема субсидії, субвенції, пільги тощо). Таким чином, фіскальне стимулювання передбачає впровадження політики уряду щодо оподаткування та державних витрат, яка також впливає на сукупний попит і пропозицію, поведінку економічних суб'єктів тощо. Тож фіскальне стимулювання передбачає державну фінансову підтримку через податкові пільги, дотації та інші заходи, які допомагають, зокрема, зменшити фінансовий тиск на підприємства промисловості, що впроваджують інновації. Отже, якщо мати на меті прискорення впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку, то складові системи фінансово-економічного стимулювання можуть включати заходи, наведені на рисунку.

Першими щодо податкового стимулювання відповідних процесів слід виокремити *функціональні пільги впровадження та функціонування інновацій у промисловості*. Функціональні пільги – це пільгові умови для підприємств та організацій, які працюють у певній галузі або виконують певну функцію. Цей фіскальний інструмент передбачає зниження податкового навантаження, допомогу у фінансуванні та інші пільги для сприяння розвитку даної галузі або функції (Рева, 2015). Держава може надавати інноваційним підприємствам пільги щодо сплати різних податків, зокрема:

податку на прибуток – зменшення податкових ставок або надання податкових пільг на певний період;

податку на додану вартість – зменшення ставок ПДВ на товари та послуги, що випускаються такими підприємствами;

податку на майно – зменшення ставок або звільнення від цього податку на певний період.

Також підприємства, які тільки впроваджують інновації, можуть отримувати певні податкові пільги. Наприклад, у багатьох країнах існують податкові кредити, які компенсують частину витрат на проведення досліджень та розробок, а також програми підтримки, які дозволяють зменшити податковий тягар на підприємства, які виробляють нові продукти або використовують нові технології (Кондрашов, 2002). Таке стимулювання податковими пільгами може стати важливим фактором для підприємств промисловості, які впроваджують передові технології смарт-промислового розвитку. Вони можуть допомогти зменшити витрати на дослідження та розробки, посилити інвестиційний потенціал компаній, підвищити конкурентоспроможність і забезпечити більш стійкий розвиток смарт-виробництва.

Галузеві податкові пільги передбачають запровадження спеціальних пільг окремим галузям промисловості, які впроваджують передові технології смарт-промислового розвитку. Наприклад, для підтримки розвитку виробництва електромобілів можуть бути встановлені податкові пільги на електроенергію, що використовується в процесі виробництва, обладнання та матеріали, застосовувані при виробництві електромобілів тощо. Одним із можливих варіантів податкових пільг є створення спеціальних економічних зон випереджального розвитку (СЕЗ) – один із способів залучення інвестицій і розвитку певних галузей економіки. СЕЗ – це території з особливим статусом, де діють спеціальні умови щодо податкового, митного та регуляторного режимів з метою залучення інвестицій, розвитку виробництва та експорту. Зокрема, для прискорення розвитку смарт-промисловості можуть бути створені СЕЗ, спеціалізовані на

розробленні та виробництві інноваційних продуктів, технологій та послуг, пов'язаних із смарт-промисловістю. У таких зонах можуть діяти пільгові податкові та митні режими, що забезпечать підтримку діяльності підприємств у цій сфері, зокрема, зменшення податкових навантажень, зниження митних платежів, спрощення процедур митного оформлення тощо. При цьому пільгові митні режими належать до територіального податкового стимулювання та можуть включати пільги для ввезення і вивезення інноваційних продуктів, технологій, техніки тощо (Крайник, 2020). Окрім того, територіальне податкове стимулювання може бути спрямоване на підтримку вітчизняних виробників і включати пільги на ввезення, наприклад, сировини та матеріалів, задіяних у смарт-виробництвах, та пільги на експорт готової продукції смарт-виробництва. Це допомагає підтримувати вітчизняних виробників і забезпечити їх конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Окрім того, територіальні пільги можуть бути спрямовані на забезпечення використання вітчизняних технологій та обладнання в розвитку смарт-промисловості й забезпечуватися за рахунок пільг підприємствам, які використовують вітчизняне інноваційне обладнання і технології в своїй діяльності.

Другий блок заходів фіскального стимулювання передбачає спрямування державних бюджетних коштів на певні заходи щодо впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку та підтримку за рахунок бюджетних коштів підприємства галузі. Так, наприклад, держава може направити бюджетні кошти на закупівлю продукції промислових підприємств, що впроваджують передові смарт-технології, для створення довгострокового попиту на відповідну продукцію та залучення інвестицій для розширення промислового виробництва на основі інновацій (Galí, Monacelli, 2005).

Ще одним інструментом фіскальної політики є держзамовлення. Держава має можливість регулювати економічні процеси розвитку промисловості щодо впровадження смарт-технологій шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу й обсягів товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення пріоритетних державних потреб, розміщення відповідних державних контрактів на поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності (Верховна Рада, 2005). Для цього необхідне визначення розвитку смарт-промисловості пріоритетною державною потребою. У такому випадку потребами в товарах, роботах і послугах, необхідними для створення відповідних умов розвитку і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів промисловості, можуть бути як складові матеріально-технічної бази щодо впровадження передових смарт-технологій на вітчизняних підприємствах галузі, так і складові, що відповідають за розвиток інтелектуального капіталу держави (освіта, наука тощо).

Також дієвим фіскальним стимулом є галузеве субсидування, яке передбачає стимулювання окремих галузей промисловості за рахунок виділення з бюджету цілеспрямованих субсидій підприємствам, що впроваджують передові смарт-технології. При цьому промисловість визначається перспективною галуззю з точки зору віддачі інвестицій від упровадження передових технологій промислового розвитку.

Окрім того, в межах фіскальної політики можуть бути використані інструменти територіального стимулювання, деякі з яких розглянуто вище. Подібні принципи спрямування бюджетних коштів на розвиток смарт-промисловості зберігаються щодо бюджетного державного територіального стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. Вони стосуються в першу чергу стиму-

лювання такого розвитку в конкретних регіонах (на певних територіях держави) і містять заходи, наприклад, щодо державних дотацій для стимулювання розвитку «зеленої» економіки, дотації на ввезення / вивезення певних інноваційних продуктів, дотаційна підтримка промислових підприємств, які є містоутворюючими, державні дотації на розвиток спеціальних економічних зон, промислових парків тощо.

Державна підтримка розвитку НТП передбачає державні витрати на розвиток:

нормативно-правової бази – встановлення спеціальних норм та правил, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання в галузі смарт-промисловості. Такі норми стосуються безпеки, якості та інших параметрів, які впливають на розвиток галузі (Kose, Nagle, Ohnsorge, Sugawara, 2019);

людських ресурсів – розвиток смарт-промисловості потребує висококваліфікованої робочої сили, яка здатна забезпечувати високу якість виробництва та впровадження інноваційних технологій. Для забезпечення цього необхідно розвивати систему підвищення кваліфікації та навчання працівників професій, що відповідають упровадженню технологій смарт-промислового розвитку;

інфраструктури, яка має велике значення для розвитку смарт-промисловості, – будівництво нових і поліпшення існуючих доріг, мереж зв'язку, електромереж, водопостачання, водовідведення, аеропортів, портів та інших об'єктів, що забезпечують ефективні комунікації та транспорт. Для досягнення максимальної користі від розвитку інфраструктури держава повинна планувати та реалізовувати проекти з урахуванням потреб індустрії та ринків збуту продукції. Державні програми фінансування мають сприяти створенню необхідної інфраструктури, зокрема відповідних науково-дослідних та освітніх інститутів, що забезпечать можливість залучати висококваліфікованих фахівців;

ринкових досліджень та інновацій – фінансування досліджень та розробок нових технологій у промисловій сфері відкриває шлях до створення нових продуктів та послуг, які підвищують конкурентоспроможність країни. Окрім того, держава може сприяти співпраці між науковими установами, університетами та приватним сектором, що дозволить реалізувати практичні результати досліджень і забезпечити перенесення технологій із лабораторій на виробництво.

Слід зазначити, що заходи підтримки розвитку НТП можуть перетинатися з держзамовленням (розглянуто вище).

Отже, система фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості має поєднувати розглянуті заходи монетарного (грошово-кредитного) та фіскального (податково-бюджетного) стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. Упровадження на державному рівні дієвих механізмів такого фінансово-економічного стимулювання може забезпечити ефективну підтримку інноваційних технологій, що дозволить створювати та розвивати конкурентоспроможну смарт-промисловість в Україні (Вишневський, Гаркушенко, Князєв, Липницький, Чекіна, 2020).

Вкрай важливим є обґрунтований вибір переліку таких заходів стимулювання. Тому для забезпечення оптимальності вибору напрямів і видів такого стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку актуальним стає побудова відповідних сценаріїв розвитку національної промисловості із застосуванням інструментарію економіко-математичного моделювання.

Економіко-математичне моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості полягає в математичному описі й аналізі факторів, що впливають на фінансово-економічну систему підприємства, галузі чи національної економіки в цілому.

Такі моделі базуються на різних підходах і методах, які включають статистичну обробку даних, теорію імовірностей, оптимізаційні методи, імітаційне моделювання, системний аналіз тощо.

Розглянемо найпоширеніші економіко-математичні моделі, які використовуються дослідниками для моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку національної смарт-промисловості.

Серед найбільш використовуваних для моделювання як окремих складових фінансово-економічного стимулювання розвитку промисловості за вузькими напрямками, так і загального впливу розвитку науково-технічного прогресу (якщо розглядати вплив упровадження передових технологій промислового розвитку на економіку держав) є модель Кобба-Дугласа (Вишневський, Дасів, Охтень, Турлакова, 2022). Вона використовується для аналізу динаміки обсягу виробництва залежно від двох і більше вхідних ресурсів, найчастіше фізичного капіталу, трудових ресурсів та параметрів науково-технічного прогресу (Cheng, Nan, 2014). Ця модель набула поширення серед фахівців для прогнозування зростання економік країн світу у різних модифікаціях. З точки зору прийняття рішень при стратегічному плануванні на різних рівнях управління вибір моделі Кобба-Дугласа як математичного інструменту передбачення основних тенденцій економічного розвитку із запропонованими різними авторами удосконаленням (Амоша, Харазішвілі, Ляшенко, 2018; Харазішвілі, 2017, 2018, 2019; Харазішвілі, Ляшенко, 2021; Вишневський, Дасів, Охтень, Турлакова, 2022) є логічним й обґрунтованим. Той факт, що модель дозволяє використовувати розрахунки для вибору важелів впливу на динаміку виробництва є дуже зручним для застосування її для побудови сценаріїв економічного розвитку з урахуванням розглянутих різних фінансово-економічних стимулів, які можуть вводитись у модель у вигляді важелів впливу на

відповідні фактори. Більше того, ця функція неодноразово підтвердила свою надійність при довгостроковому прогнозуванні зростання економік країн світу та окремих галузей залежно від різних сценаріїв використання праці, інвестицій, технологій та різноманітних інших факторів, які часто додаються у процесі її модифікації. За умови додавання фактора цифровізації вона може бути використана для моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості, відображаючи залежність обсягу виробництва від упровадження передових смарт-технологій (Вишневський, Дасів, Охтень, Турлакова, 2022). Крім того, модель Кобба-Дугласа є технічно зручною для довгострокових розрахунків, яких потребують сценарії розвитку національної промисловості за необхідності оцінювання впливу впровадження тих чи інших фінансово-економічних стимулів щодо впровадження передових технологій. При цьому недоліком моделі може бути недостатня точність розрахунків через необхідність введення та врахування інших факторів економічного впливу на виробництво.

Модель Солоу (Solow Model) також передбачає використання виробничої функції та розгляд економічної залежності між виробництвом, капіталом, працею і технологічним прогресом (Durlauf, Kourtellos, Minkin, 2001). Виробнича функція базується на неокласичних передумовах, згідно з якими технологічний прогрес збільшує продуктивність праці (Solow, 1956). Основною перевагою моделі є здатність відобразити вплив науково-технічного прогресу на економіку. Тому теоретично модель Солоу може бути використана для визначення впливу впровадження передових технологій на розвиток смарт-промисловості. Недоліком моделі можна назвати завдання параметрів норми заощаджень і темпів науково-технічного прогресу екзогенно, що суттєво обмежує її практичне застосування для оцінювання впливу розглянутих фінансово-

економічних стимулів щодо впровадження передових технологій на результируючий показник. Крім того, процес нагромадження капіталу, який прийнято вважати сильною стороною моделі, по суті є «чорною скринькою», механізм впливу на який з боку економічних агентів у моделі не розкрито (Вишневський, Дасів, Охтень, Турлакова, 2022). Однак модель Солоу заклала необхідну математичну базу для аналізу темпів зміни капіталу та економічного ефекту прогресу, з використанням якої дослідники створили безліч більш складних модифікацій.

Модель сукупного попиту та пропозиції (Aggregate Demand and Supply Model, AD-AS Model) використовується для аналізу взаємодії макроекономічних факторів, таких як рівень цін, зайнятість, інфляція, обсяг виробництва та для аналізу впливу фінансової політики на загальний попит і рівень цін (Dutt, 2006). Ця балансова модель відображає наслідок взаємодії функції сукупного попиту (AD) та функції сукупної пропозиції (AS). Функція сукупного попиту (AD) залежить від рівня споживчих витрат, інвестицій, державних інвестицій та чистого експорту. Функція сукупної пропозиції (AS) залежить від рівня капіталу, праці, технологічного розвитку та ресурсів. Зміни в будь-якому з компонентів AD або AS можуть викликати зміни в загальному рівні цін або виробництва. Перевагами використання моделі AD-AS для економіко-математичного моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості є можливість оцінювати вплив макроекономічних факторів на економіку. Вона дозволяє відобразити збільшення державних витрат на передові технології. Недоліками моделі є базування на припущеннях про поведінку попиту та пропозиції, що може призвести до суттєвої похибки у сценарному прогнозуванні та як наслідок – у плануванні. Ще одним недоліком є відсутність можливості врахувати вплив зовнішньої економічної

ситуації на внутрішню економіку держави, що може призвести до неточностей у побудові відповідних сценаріїв розвитку з використанням моделі, що обмежує можливості її застосування для економіко-математичного моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості.

Модель мультиплікатора-акселератора, або модель Самуельсона-Хікса відображає залежність економічних циклів із взаємодією мультиплікатора інвестицій і акселератора. Формула моделі мультиплікатора-акселератора відображає залежність рівня виробництва від інвестиційного попиту та рівня споживання (Westerhoff, 2006). При цьому інвестиційний попит залежить від: коефіцієнта мультиплікатора, який відображає, наскільки зміна інвестиційного попиту впливає на загальний рівень виробництва; потенційного рівня виробництва, що відображає рівень, який може бути досягнутий без виникнення інфляції; коефіцієнта акселерації, який відображає швидкість зміни інвестиційного попиту при зміні рівня виробництва. Перевага моделі Самуельсона-Хікса полягає в тому, що вона є досить простою та легкою для розуміння. Це дозволяє застосовувати її для широкого кола досліджень у галузі економіки та фінансів, зокрема в межах стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. Крім того, модель мультиплікатора уможливорює вивчення ефекту масштабу, що важливо для визначення ефективності стимулюючих заходів у промисловості (наприклад, збільшення інвестицій для впровадження передових технологій). Однак модель Самуельсона-Хікса має свої недоліки. Перш за все, вона передбачає статичну природу економіки, тобто не враховує змін у часі та можливих ефектів залежності від контексту. Крім того, не враховує можливих ефектів змін у галузях економіки, що не пов'язані з промисловістю, таких як транспорт, сільське господарство, освіта тощо. Отже, модель мультиплікатора

може бути корисною для загального аналізу статичного ефекту фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості, але її використання для побудови довгих сценаріїв економічного розвитку суттєво ускладнене її особливостями.

У межах моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку можна використовувати моделі оцінки інвестиційного потенціалу окремих проєктів та підприємств, що може бути доцільним для певних сценарних розрахунків відповідно до впровадження окремих монетарних чи фіскальних стимулів.

Так, наприклад, одна з основних моделей оцінки інвестиційного потенціалу проєктів і компаній – DCF (Discounted Cash Flow Model) відображає залежність оцінки вартості компанії від суми прибуткових потоків, здійснених компанією в майбутньому, та дисконтної ризикованої ставки повернення, що відображає можливість втрати коштів інвестором у майбутньому, залежно від ризику та часу інвестування (Yao, Chen, Lin, 2005). Перевагою моделі DCF є можливість прогнозування вартості промислової компанії на основі поточних та майбутніх грошових потоків. Вона дозволяє враховувати ризики, пов'язані з інвестиціями, та виконувати сценарний аналіз, визначати кращий варіант розвитку проєкту або компанії. Це може бути корисним для оцінювання інвестицій з метою впровадження передових технологій на конкретному промисловому підприємстві. Недоліками моделі DCF є необхідність точного визначення дисконтованої ставки, а також урахування лише грошових потоків і неврахування негрошових аспектів (таких як, наприклад, репутація компанії та брендова вартість). Також застосування моделі потребує точної інформації про грошові потоки в майбутньому, що може бути складно визначити, особливо для нових проєктів або компаній.

Отже, модель DCF є достатньо складною для прогнозування оцінки вартості компанії, не відображає динаміку змін унаслідок впливу монетарних чи фіскальних стимулів на майбутні грошові потоки та не враховує зростання оцінки вартості компанії внаслідок упровадження передових технологій у виробництво, що може ускладнювати її практичне використання.

Статистична модель VAR (Value-at-Risk Model) використовується у фінансовій аналітиці для вимірювання ризику інвестиційного портфеля та його змін. Формула моделі VAR виражає максимальну можливу втрату, яка може виникнути в заданий проміжок часу при заданому рівні довіри. Зазвичай, VAR визначається для конкретного інвестиційного портфеля з використанням історичних даних. Ця модель може бути корисною для оцінювання ризиків і визначення ефективної стратегії управління ризиками при інвестуванні в смарт-промисловість (Giordano, Momigliano, Neri, Perotti, 2007). Перевагою використання моделі VAR є можливість урахувати різноманітні історичні дані для визначення максимально можливих втрат в інвестиційному портфелі, що дозволяє зменшити вплив негативних факторів на весь портфель інвестицій та ризики прийняття неправильного інвестиційного рішення. Недоліки використання моделі VAR полягають у тому, що вона не дозволяє передбачати довгострокові наслідки впливу факторів на інвестиційний портфель. Крім того, для точності прогнозу ризиків вхідні дані мають бути максимально точними і повними. Отже, модель VAR є корисною для прогнозування ризиків інвестування у передові технології в конкретній промисловій компанії з урахуванням різноманітних факторів, серед яких фіскальні та монетарні стимули, але вона не відображає зростання економічних показників, таких як обсяг виробництва чи хоча б прибуток компанії, що суттєво обмежує можливості її використання для оцінювання впливу на загальні економічні показники результатів

упровадження інновацій у виробничі процеси.

Також для дослідження впливу впроваджуваних фінансово-економічних стимулів може бути використана статистична модель GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity Model), яка дозволяє прогнозувати ситуації на фінансових ринках в умовах нестабільності (волатильності). Математично вона відображає мінливість дисперсії від попередніх змін показників і попередніх оцінок дисперсії. Модель GARCH широко використовується інвесторами, трейдерами та аналітиками фінансових ринків (Laurent, Rombouts, Violante, 2012). Її перевагою є можливість прогнозувати ризики на фінансових ринках і планувати стратегії інвестування з урахуванням мінливої в часі волатильності цін на акції. Недолік моделі полягає в тому, що вона містить велику кількість параметрів, які можуть ускладнити її застосування та інтерпретацію; потребує великої кількості даних для точної оцінки параметрів; не завжди може точно оцінити ризик, оскільки не враховує несподіваних подій, таких як фінансові кризи, політичні конфлікти тощо. Через те, що точність прогнозу моделі GARCH залежить від якості та репрезентативності вхідних даних, неможливість урахування всіх факторів зменшує точність можливих одержаних сценарних розрахунків. Отже, модель GARCH може бути корисною для планування стратегії інвестування в передові технології у промисловості, проте вона не відображає динаміку змін унаслідок впливу монетарних чи фіскальних стимулів, оскільки не враховує такі параметри в розрахунках.

Для оцінювання ефективності окремих фінансово-економічних стимулів щодо впровадження передових технологій можуть бути корисними такі економіко-математичні методи:

Cost-Benefit Analysis (CBA) – метод оцінювання економічної ефективності проєкту, дії або програми, де порівнюються

їх витрати та користь від реалізації. Він відображає, у скільки разів сума користі переважає над сумою витрат. Якщо результат СВА більше 1, то це означає, що проєкт матиме користь, більшу, ніж його вартість, а якщо менше 1, то проєкт не буде рентабельним. Основною перевагою СВА є те, що він дозволяє оцінити ефективність різних альтернатив, порівняти їх між собою і визначити найкращий варіант, а також розглянути як економічні, так і неекономічні впливи проєкту, такі як соціальні або екологічні аспекти;

Return on Investment (ROI) Analysis – метод оцінювання ефективності інвестицій. Формула ROI визначається як відношення чистого прибутку (або валового прибутку за відніманням витрат) до вкладених коштів, виражених у відсотках або десятковим дробом. Додатне значення ROI означає, що проєкт був прибутковим, а від’ємне – збитковим. Відповідно, чим вище значення ROI, тим більш ефективним є проєкт або інвестиції. Перевага використання методу ROI полягає в тому, що він може допомогти визначити, чи є інвестиції рентабельними;

Net Present Value (NPV) – чистий дисконтований дохід, який визначається як сума дисконтованих значень потоку платежів, приведених до сьогоднішнього дня. Показник NPV є різницею між усіма грошовими припливами та відпливами, приведеними до поточного моменту часу (моменту оцінки інвестиційного проєкту). Він показує суму коштів, яку інвестор очікує отримати від проєкту після того, як грошові припливи окуплять його початкові інвестиційні витрати та періодичні відпливи, пов’язані з реалізацією проєкту. Оскільки грошові платежі оцінюються з урахуванням їхньої тимчасової вартості та ризиків, NPV можна інтерпретувати як вартість, що додається проєктом, а також як загальний прибуток інвестора. Слід зазначити, що NPV урахує результати від експлуатації інноваційної продукції, єдиновременні та поточні ви-

трати, пов’язані із створенням та реалізацією відповідної продукції за весь її життєвий цикл, показує зростання капіталу підприємства. Чим більше цей приріст, тим вище конкурентні можливості продукції, тим її виробництво є більш економічно вигідним.

Висновки. Для розвитку смарт-промисловості в Україні необхідним є впровадження передових технологій, серед яких Інтернет речей (IoT), штучний інтелект (AI), аналіз великих даних (Big Data), хмарні технології та ін., які прискорюють процеси виробництва, підвищуючи продуктивність, якість, ефективність і конкурентоспроможність виробництва. Однак упровадження передових технологій на вітчизняних підприємствах, що відповідають рівню Четвертої промислової революції в Україні, перебуває на початкових стадіях та потребує економічної підтримки з боку держави. Тому система фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості має поєднувати заходи монетарного (грошово-кредитного) та фіскального (податково-бюджетного) стимулювання впровадження передових технологій.

При цьому вкрай важливим є обґрунтований вибір переліку відповідних заходів стимулювання. Для забезпечення оптимальності вибору напрямів та видів такого стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку актуальною стає побудова відповідних сценаріїв розвитку національної промисловості із застосуванням інструментарію економіко-математичного моделювання, який дозволяє оцінити вплив визначених грошово-кредитних і податково-бюджетних стимулів на розвиток смарт-промисловості та, як наслідок, на загальні показники економічного зростання.

Як свідчить аналіз, існують моделі за напрямками стимулювання, що вузько націлені на дослідження впливу стимулів на

економічні показники ефективності функціонування підприємств, галузі чи загальнонаціональної економіки держави.

Так, наприклад, модель DCF дозволяє розрахувати оцінку вартості компанії на основі очікуваної суми прибуткових потоків. Ця модель могла б показати динаміку зростання вартості компанії залежно від впливу монетарних стимулів, але вона не дає змоги оцінити, яким чином інвестиції в конкретні передові технології смарт-промислового розвитку впливають на зростання вартості компанії чи загальних економічних показників розвитку промисловості на державному рівні, тому потребує модифікації для подальшого використання в моделюванні системи фінансово-економічного стимулювання розвитку національної смарт-промисловості. Статистичні моделі VAR та GARCH використовуються для розрахунку ризиків інвестування в конкретні проєкти, наприклад монетарне стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. Вони можуть бути корисними для побудови стратегій інвестування, проте не враховують, як саме рівень технологічного розвитку впливає на інвестиційний портфель і не відображають його залежності від інших економічних показників компанії. Окрім того, в межах цих моделей ускладненим є визначення впливу таких окремих інвестиційних проєктів розвитку передових технологій на галузеві чи загальнонаціональні економічні показники, що перешкоджає їх застосуванню в процесі моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. Отже, дані моделі (як і методи оцінювання ефективності окремих фінансово-економічних стимулів щодо впровадження передових технологій CBA, ROI, NPV тощо) можливо використовувати лише частково при розробленні інвестиційних стратегій, наприклад, окремих промислових підприємств щодо впровадження тих чи інших передових технологій.

Для моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку на національному рівні найбільш прийнятними до використання є загальноекономічні моделі: Кобба-Дугласа, Солоу, AD-AS, Самуельсона-Хікса та ін. Так, у моделі AD-AS рівень технологічного розвитку впливає на рівень сукупної пропозиції, а фіскальні стимули враховуються в рівні сукупного попиту. Призначення цієї моделі – знайти точку балансу між попитом і пропозицією на ринку, тому вона може використовуватися для оцінювання залежності впливу фіскальних стимулів і підвищення рівня передових технологій у смарт-виробництві. Модель Самуельсона-Хікса відображає залежність рівня виробництва від інвестиційного попиту та рівня споживання і часто використовується для оцінювання впливу монетарних стимулів, але не враховує в розрахунках вплив рівня технологічного прогресу на обсяг виробництва. Тому для моделювання системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку вона потребує суттєвої модифікації. Модель Солоу має певні обмеження щодо використання в межах моделювання системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку, пов'язані із завданням параметрів норми заощаджень і темпів науково-технічного прогресу екзогенно, що суттєво обмежує її практичне застосування для оцінювання впливу розглянутих фінансово-економічних стимулів (фіскальних і монетарних). Модель Кобба-Дугласа є однією з основних економіко-математичних моделей, які використовуються для аналізу залежності між виробництвом і введенням нових технологій на національному рівні. У деяких дослідженнях висунуто гіпотезу про ефективність використання моделі Кобба-Дугласа для модифікації та введення фактора

цифровізації, що було б ефективним для моделювання системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. Той факт, що модель дозволяє використовувати розрахунки для вибору важелів впливу на динаміку виробництва, є дуже зручним для її застосування у процесі побудови сценаріїв економічного розвитку з урахуванням розглянутих фінансово-економічних стимулів, які можуть вводиться у модель у вигляді важелів впливу на відповідні фактори. Більше того, ця функція неодноразово підтвердила свою надійність при довгостроковому прогнозуванні зростання економік країн світу й окремих галузей залежно від різних сценаріїв використання праці, інвестицій, технологій та різноманітних інших факторів, які часто додаються у процесі її модифікацій.

Таким чином, використання моделей, що оцінюють вплив упровадження окремих фінансово-економічних стимулів на розвиток підприємств чи галузей, є дуже трудомістким для визначення загального впливу на економіку. Такі моделі можуть потребувати значної модифікації для розгляду окремих стимулів, введення додаткових факторів, а також значного нагромадження змінних при зведенні результатів розрахунків для оцінювання загального впливу на економіку. Проте вони можуть використовуватись як допоміжні моделі для проміжних розрахунків щодо певних напрямів стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку.

Модифікована модель Кобба-Дугласа з урахуванням фактора цифровізації може бути використана для моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання розвитку смарт-промисловості, відображаючи залежність обсягу виробництва від упровадження передових смарт-технологій. Вона є технічно зручною для довгострокових розрахунків, яких потребують сценарії розвитку національної промисловості в разі необхідності оцінювання впливу

впровадження тих чи інших фінансово-економічних стимулів смарт-промислового розвитку.

Перспективним напрямом досліджень є оцінювання впливу розглянутих фінансово-економічних стимулів щодо впровадження передових технологій на розвиток національної промисловості з використанням модифікованої моделі Кобба-Дугласа.

Література

- Амоша О.І., Харазішвілі Ю.М., Ляшенко В.І. (2018). Модернізація економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління: монографія. Київ: НАН України, Інститут економіки промисловості. 300 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/mono_2018_amosha_kharazishvili_liashenko_compressed.pdf (дата звернення: 11.04.2023).
- Верховна Рада України (2005). Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб: Закон України від 15.12.2005 р. № 3205-IV. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t053205?ed=2005_12_15&an=405 (дата звернення: 17.04.2023).
- Вишневський В.П., Квілінські А. (2019). Монетарні механізми стимулювання економіки в розвинених країнах: аналітичний огляд. *Економіка промисловості*. № 1 (85). С. 30-50. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.01.030>
- Вишневський В.П., Вієцька О.В., Вієцький О.А., Воргач О.А., Гаркушенко О.М., Дасів А.Ф., Заніздра М.Ю., Збаразська Л.О., Князєв С.І., Кравченко С.І., Липницький Д.В., Мадих А.А., Мазур Ю.О., Нікіфорова В.А., Охтень О.О., Соколовська О.В., Турлакова С.С., Чекіна В.Д., Шевцова Г.З., Щетілова Т.В. (2019). Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення: монографія / за ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ. 464 с.
- Вишневський В.П., Вієцька О.В., Гаркушенко О.М., Князєв С.І., Лях О.В., Чекіна В.Д.,

- Череватський Д.Ю. (2018). Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку: монографія / за ред. В.П. Вишневського; Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 192 с.
- Вишневський В.П., Гаркушенко О.М., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2020). Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал: монографія / за ред. В.П. Вишневського, С.І. Князева; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ: Академперіодика. 188 с.
- Вишневський В.П., Дасів А.Ф., Охтень О.О., Турлакова С.С. (2022). Індустріальне майбутнє України: передбачення методами математичного моделювання / під ред. В.П. Вишневського. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 120 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/mono_2022-1_compressed.pdf (дата звернення: 11.04.2023).
- Геєць В.М. (2022). Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. № 1. С. 03-28. DOI: 10.15407/economy ukr.2022.01.003
- Звіт незалежного аудитора й фінансова звітність ТОВ «Ернст енд Янг» за 2020 рік. *Ernst & Young Global Limited*. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_ua/generic/fs-and-year-end-reports/fc-audit-report-ey-llc-2020.pdf (дата звернення: 20.03.2023).
- Кизим М.О., Іванов Ю.Б., Хаустова В.Є. та ін. (2020). *Механізм державної підтримки реконструкції промисловості України* / за ред. М.О. Кизима; Харків: ФОП Л.М. Лібуркіна. 360 с.
- Кондрашов О. (2002). Основні напрями та пріоритети інноваційної діяльності в промисловості України. Київ: Науковий світ. 29 с.
- Крайник О.П. (2020). Фінансове стимулювання розвитку територіальної громади. *Ефективність державного управління*. № 62. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.62.2020.205832>
- Маслій В.В., Березька К.М. (2017). Вибір та оцінка ARIMA-моделі для прогнозування обсягів прямих іноземних інвестицій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. Вип. 24(2). С. 115-119. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/24-2-2017/26.pdf>
- Мінфін (2020). Валовий внутрішній продукт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2020/> (дата звернення: 20.03.2023).
- Онешко С., Кустовська О., Яциківський Б., Пащук Л., Булькот О., Чинчик А. (2022). Цифрова трансформація державного управління регіональною економікою України в умовах пандемії COVID-19: зарубіжний досвід, українські реалії. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Т. 3 (44). С. 298-307. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.3.44.2022.3781>
- Рева Д. (2015). Актуальні питання податкового стимулювання. *Право та інновації*. № 3 (11). URL: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2015/09/Reva11.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Харазішвілі Ю.М. (2018). Оцінка внеску науково-технологічного прогресу в економічне зростання промислових регіонів України. *Економіка промисловості*. № 3 (83). С. 5-20. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2018.03.005>
- Харазішвілі Ю.М., Ляшенко В.І. (2021). Урахування інноваційних факторів економічного зростання у виробничій функції Кобба-Дугласа (на прикладі старо-промислових регіонів України). *Економіка промисловості*. № 1 (93). С. 5-19. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.005>
- Шумська С. (2015). Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. *Економіка та прогнозування*. № 3. С. 21-41. DOI: 10.15407/eip2015.03.021

- Appelt S., Galindo-Rueda F., Cabral A.G. (2019). Measuring R&D tax support: Findings from the new OECD R&D Tax Incentives Database. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. No. 06. Paris: OECD Publishing. 69 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/d16e6072-en>
- Berg A., Karam P., Laxton D. (2006). Practical Model-Based Monetary Policy Analysis – A How-To Guide. *IMF Working Paper*, 06/81. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp0681.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Deloitte (2015). The future of manufacturing: Making things in a changing world. Deloitte University Press. 49 p.
- Douglas P. (1976) The Cobb-Douglas Production Function Once Again: Its History, Its Testing, and Some New Empirical Values. *The Journal of Political Economy*. Vol. 5 (84). P. 903-916. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/260489>
- Durlauf S.N., Kourtellos A., Minkin A. (2001). The local Solow growth model. *European Economic Review*. Vol. 45(4-6). P. 928-940. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00110-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00110-8)
- Dutt A. K. (2006). Aggregate demand, aggregate supply and economic growth. *International Review of Applied Economics*. Vol. 20(3). P. 319-336. DOI: <https://doi.org/10.1080/02692170600731338>
- EYGlobal (2021). Worldwide R&D Incentives Reference Guide. *Tax and Law Guides Series*. 496 p.
- Galí J., Monacelli T. (2005). Monetary Policy and Exchange Rate Volatility in a Small Open Economy. URL: <http://www.crei.cat/wp-content/uploads/users/pages/roes8739.pdf> (дата звернення 20.03.2023).
- Giordano R., Momigliano S., Neri S., Perotti R. (2007). The effects of fiscal policy in Italy: Evidence from a VAR model. *European Journal of Political Economy*. Vol. 23(3). P. 707-733.
- Hutschenreiter G., Weber J., Rammer C. (2019). Innovation support in the enterprise sector: Industry and SMEs. OECD Science, *Technology and Industry Policy Papers*. No. 82. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/4ffb2cbc-en
- International Monetary Fund (2022). Global Financial Stability Report – Navigating the High-Inflation Environment. Global Financial Stability Report No. 002. Washington, DC, October. 111 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2022/10/11/global-financial-stability-report-october-2022> (дата звернення: 20.03.2023).
- International Monetary Fund (2022). Fiscal Monitor: Helping People Bounce Back. Washington, DC: IMF, October. 100 p. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/fiscal-monitor/2022/October/English/text.ashx> (дата звернення: 20.03.2023).
- Kose M., Nagle P., Ohnsorge, F., Sugawara, N. (2019). Global Waves of Debt: Causes and Consequences. *World Bank Group*. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/279031577823091771/Global-Waves-of-Debt-full-report.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Laurent S., Rombouts J. V., Violante F. (2012). On the forecasting accuracy of multivariate GARCH models. *Journal of Applied Econometrics*. Vol. 27(6). P. 934-955.
- Lin J.Y. (2013). From flying geese to leading dragons: New opportunities and strategies for structural transformation in developing countries. *The Industrial Policy Revolution II*. London: Palgrave Macmill. P. 50-70.
- Mao L.C., Han Y. (2014). A modified Cobb-Douglas production function model and its application. *IMA Journal of Management Mathematics*. Vol. 25(3). P. 353-365. DOI: <https://doi.org/10.1093/imaman/dpt012>
- McKinsey Global Institute (2017). A future that works: automation, employment, and productivity. *McKinsey & Company*, December. 135 p.
- OECD (2020). The effects of R&D tax incentives and their role in the innovation policy mix: Findings from the OECD microBeRD

- project, 2016-19. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*. No. 92. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/65234003-en
- Results of the 1st year of National strategy «Industry 4.0 in Ukraine». The APPAU Executive management. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/results-1st-year-eng/> (дата звернення: 20.03.2023).
- Rodrik D. (2014). Green industrial policy. *Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 30 (3). P. 469-491. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxrep/gru025>
- Rodrik D. (2018). New Technologies, Global Value Chains, and the Developing Economies. *Pathways for Prosperity Commission Background Paper Series*. No. 1. Oxford. United Kingdom. 27 p.
- Schwab K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/> (дата звернення: 15.03.2023).
- Solow R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 70 (1). P. 65-94.
- Stiglitz J. E., Lin J. Y., Patel E. (Ed.) (2013). *The industrial policy revolution I: The role of government beyond ideology*. New York: Palgrave Macmillan. P. 1-15.
- WEF (2012). The Future of Manufacturing. Opportunities to drive economic growth. A World Economic Forum Report in collaboration with Deloitte Touche Tohmatsu Limited. Cologny/Geneva Switzerland. 83 p.
- Westerhoff, F.H. (2006). Samuelson's multiplier-accelerator model revisited. *Applied Economics Letters*. Vol. 13(2). P. 89-92. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504850500425685>
- Yao J. S., Chen M. S., Lin H. W. (2005). Valuation by using a fuzzy discounted cash flow model. *Expert Systems with Applications*. Vol. 28(2). P. 209-222. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2004.08.014>
- ### Reference
- Amosha, O., Kharazishvili, Yu., & Lyashenko, V. (2018). Modernisation of the economy of industrial regions of Ukraine in the conditions of decentralisation of management: a monograph. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Retrieved from https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/mono2018_amosha_kharazishvili_liashenko_compressed.pdf [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Law of Ukraine: On State Order to Meet Priority State Needs of December 15, № 3205-IV). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/t053205?ed=2005_12_15&an=405 [in Ukrainian].
- Vishnevsky, V.P., & Kwilinski, A. (2019). Monetary mechanisms of an economy stimulation in developed countries: an analytical review. *Econ. promisl.*, 1 (85), pp. 30-50. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.01.030> [in Ukrainian].
- Vyshnevsky, V.P., Viyetska, O.V., Viyetskyi, O.A., Vorgach, O.A., Garkushenko, O.M., Davsi, A.F., Zanizdra, M.Yu., Zbarazska, L.O., Kniazhev, S.I., Kravchenko, S.I., Lipnytskyi, D.V., Madykh, A.A., Mazur, Yu.O., Nikiforova, V.A., Okhten, O.O., Sokolovska, O.V., Turlakova, S.S., Chekina, V.D., Shevtsova, G.Z., & Shchetilova, T.V. (2019). Smart industry: directions of formation, problems and solutions: monograph. In V.P. Vyshnevsky (Ed.). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
- Vyshnevsky, V.P., Viyetska, O.V., Garkushenko, O.M., Knyazev, S.I., Lyakh, O.V., Chekina, V.D., & Cherevatskyi, D.Yu. (2018). Smart industry in the era of digital economy: prospects, directions and mechanisms of development: monograph. In V.P. Vyshnevsky (Ed.). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].

- Vishnevsky, V.P., Garkushenko, O.M., Knyazev, S.I., Lypnitskyi, D.V., & Chekina, V.D. (2020). Digitalization of the Ukrainian economy: Transformational potential. In V.P. Vishnevsky, S.I. Knyazev (Eds.). National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Industrial Economics. Kyiv: Academperiodika. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.398.188> [in Ukrainian].
- Vyshnevsky, V.P., Dasiv, A.F., Okhten, O.O., & Turlakova, S.S. (2022). Industrial Future of Ukraine: Prediction by Mathematical Modelling. In V.P. Vyshnevsky (Ed.). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Retrieved from https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/mono_2022-1_compressed.pdf [in Ukrainian].
- Heets, V.M. (2022). Social reality in the digital space. *Ekonomika Ukrainy*, 1, pp. 03-28. DOI: 10.15407/economyukr.2022.01.003
- Independent auditor's report and financial statements of Ernst & Young LLC for 2020. *Ernst & Young Global Limited*. Retrieved from https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_ua/generic/fs-and-year-end-reports/fc-audit-report-ey-llc-2020.pdf [in Ukrainian].
- Kyzym, M.O., Ivanov, Yu.B., Haustova, V.E. etc. (2020). Mechanism of state support for the reconstruction of Ukrainian industry. In M.O. Kyzym (Ed.). Kharkiv: FOP L.M. Li-burkina
- Kondrashov, O. (2002). The main directions and priorities of innovation activity in the industry of Ukraine. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].
- Kraynik, O.P. (2020). Financial incentives for the development of the territorial community. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, (62). DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.62.2020.205832> [in Ukrainian].
- Maslii, V.V., Berezka, K.M. (2017). Selection and assessment of the ARIMA model for forecasting the volume of foreign direct investments. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, 24(2), pp. 115-119. Retrieved from <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/24-2-2017/26.pdf> [in Ukrainian].
- Ministry of Finance (2020). Gross domestic product. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2020/> [in Ukrainian].
- Oneshko, S., Kustovska, O., Yatsykyivskyi, B., Pashchuk, L., Bulkot, O., & Chynchyk, A. (2022). Digital transformation of public administration of the regional economy of Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic: foreign experience, Ukrainian realities. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, 3 (44), pp. 298-307. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3781> [in Ukrainian].
- Reva, D. (2015). Topical issues of tax incentives. *Law and Innovation*, 3 (11). Retrieved from <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2015/09/Reva11.pdf> [in Ukrainian].
- Kharazishvili, Yu.M. (2018). Evaluation of the contribution of scientific and technological progress in the economic growth of industrial regions of Ukraine. *Econ. promisl.*, 3 (83), pp. 5-20. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2018.03.005> [in Ukrainian].
- Kharazishvili, Yu.M., & Lyashenko, V. I. (2021). Accounting for innovative factors of economic growth in the production function of Cobb-Douglas (on the example of old industrial regions of Ukraine). *Econ. promisl.*, 1 (93), pp. 5-19. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.005> [in Ukrainian].
- Shumska, S. (2015). Monetary policy and the resumption of economic growth in Ukraine. *Ekonomika ta prohnouzuvannya*, 3, pp. 21-41. DOI: 10.15407/eip2015.03.021 [in Ukrainian].
- Appelt, S., Galindo-Rueda, F., & Cabral, A.G. (2019). Measuring R&D tax support: Findings from the new OECD R&D Tax Incentives Database. OECD Science, Technology and Industry Working Papers,

- No. 2019/06. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/d16e6072-en>
- Berg, A., Karam, P., & Laxton, D. (2006). Practical Model-Based Monetary Policy Analysis - A How-To Guide. *IMF Working Paper*, 06/81. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp0681.pdf>
- Deloitte (2015). The future of manufacturing: Making things in a changing world. Deloitte University Press.
- Douglas P. (1976). The Cobb-Douglas Production Function Once Again: Its History, Its Testing, and Some New Empirical Values. *The Journal of Political Economy*, 5 (84), pp. 903-916. DOI: <http://dx.doi.org/10.1086/260489>
- Durlauf, S. N., Kourtellos, A., & Minkin, A. (2001). The local Solow growth model. *European Economic Review*, 45(4-6), pp. 928-940. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00110-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00110-8)
- Dutt, A.K. (2006). Aggregate demand, aggregate supply and economic growth. *International Review of Applied Economics*, 20(3), pp. 319-336. DOI: <https://doi.org/10.1080/02692170600731338>
- EYGlobal (2021). Worldwide R&D Incentives Reference Guide. *Tax and Law Guides Series*.
- Galí, J., & Monacelli, T. (2005). Monetary Policy and Exchange Rate Volatility in a Small Open Economy. Retrieved from <http://www.crei.cat/wp-content/uploads/users/pages/roes8739.pdf>
- Giordano, R., Momigliano, S., Neri, S., & Perotti, R. (2007). The effects of fiscal policy in Italy: Evidence from a VAR model. *European Journal of Political Economy*, 23(3), pp.707-733.
- Hutschenreiter, G., Weber, J., & Rammer, C. (2019). Innovation support in the enterprise sector: Industry and SMEs. OECD Science. *Technology and Industry Policy Papers*, No. 82. Paris: OECD Publishing. DOI: [10.1787/4ffb2cbc-en](https://doi.org/10.1787/4ffb2cbc-en)
- International Monetary Fund (2022). Fiscal monitoring: helping people recover. Washington, DC: IMF, October. Retrieved from <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/fiscal-monitor/2022/October/English/text.ashx>
- International Monetary Fund (2022). Global Financial Stability Report – Navigating the High-Inflation Environment. Global Financial Stability Report No 2022/002. Washington, DC, October. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2022/10/11/global-financial-stability-report-october-2022>
- Kose, M., Nagle, P., Ohnsorge, F., & Sugawara, N. (2019). Global Waves of Debt: Causes and Consequences. *World Bank Group*. Retrieved from <http://pubdocs.worldbank.org/en/279031577823091771/Global-Waves-of-Debt-full-report.pdf>
- Laurent, S., Rombouts, J.V., & Violante, F. (2012). On the forecasting accuracy of multivariate GARCH models. *Journal of Applied Econometrics*, 27(6), pp. 934-955.
- Lin, J.Y. (2013). From flying geese to leading dragons: New opportunities and strategies for structural transformation in developing countries. *The Industrial Policy Revolution II* (pp. 50-70.). London: Palgrave Macmill.
- Mao, L. C., & Han, Y. (2014). A modified Cobb-Douglas production function model and its application. *IMA Journal of Management Mathematics*, 25(3), pp. 353-365. DOI: <https://doi.org/10.1093/imaman/dpt012>
- McKinsey Global Institute (2017). A future that works: automation, employment, and productivity. McKinsey & Company, December.
- OECD (2020). The effects of R&D tax incentives and their role in the innovation policy mix: Findings from the OECD microBeRD project, 2016-19. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 92. Paris: OECD Publishing. DOI: [10.1787/65234003-en](https://doi.org/10.1787/65234003-en)

- Results of the 1st year of National strategy «Industry 4.0 in Ukraine». The APPAU Executive management. Retrieved from <https://industry4-0-ukraine.com.ua/results-1st-year-eng/>
- Rodrik, D. (2014). Green industrial policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 30 (3), pp. 469-491. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxrep/gru025>
- Rodrik, D. (2018). New Technologies, Global Value Chains, and the Developing Economies. *Pathways for Prosperity Commission Background Paper Series*, 1. Oxford. United Kingdom.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond*. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
- Solow R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), pp. 65-94.
- Stiglitz, J.E., Lin, J.Y., & Patel, E. (eds.) (2013). *The industrial policy revolution I: The role of government beyond ideology*. pp. 1-15. New York: Palgrave Macmillan.
- WEF (2012). The Future of Manufacturing. Opportunities to drive economic growth. A World Economic Forum Report in collaboration with Deloitte Touche Tohmatsu Limited. Cologny/Geneva Switzerland.
- Westerhoff, F.H. (2006). Samuelson's multiplier-accelerator model revisited. *Applied Economics Letters*, 13(2), pp. 89-92. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504850500425685>
- Yao, J. S., Chen, M. S., & Lin, H. W. (2005). Valuation by using a fuzzy discounted cash flow model. *Expert Systems with Applications*, 28(2), pp. 209-222. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2004.08.014>

Svitlana S. Turlakova,

Doctor of Economics, Docent

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: svetlana.turlakova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3954-8503>;

Yana M. Shumilo,

PhD of Economy

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: juicy.stilet@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7726-4037>;

Bohdan I. Logvinenko,

PhD

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: bodya00728@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7956-2916>

FEATURES OF MODELLING THE COMPONENTS OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC STIMULATION SYSTEM OF THE ADVANCED TECHNOLOGIES' INTRODUCTION OF SMART INDUSTRIAL DEVELOPMENT

The introduction of advanced technologies by the Industry 4.0 phase at national enterprises is in the initial stages and requires economic support from the state. The system of financial and economic stimulation for the introduction of advanced technologies for smart-industrial development should combine monetary (monetary and credit) and fiscal (tax and budget) incentives. To

ensure the validity and optimality of the choice of the list of such measures, it is relevant to build scenarios for the development of national industry using economic and mathematical modelling tools that allow assessing the impact of the identified incentives on the overall economic growth indicators.

An analysis of the models by areas of incentives aimed at studying the impact of incentives on the economic performance of enterprises, industry or the overall economy of the States is carried out. The advantages and disadvantages of the DCF, VAR and GARCH models are outlined, which, along with the methods for assessing the effectiveness of individual incentives CBA, ROI, NPV, etc., may require modification to consider individual incentives, the introduction of additional factors and the accumulation of variables to assess the overall impact on the economy. Therefore, they are labour-intensive for solving the outlined problems, but can be used for intermediate calculations for certain incentive areas. For modelling the components of the financial and economic stimulation system at the national level, the most appropriate models are general economic models (Cobb-Douglas model, Solow model, AD-AS model, Samuelson-Hicks model, etc.). The modified Cobb-Douglas model, taking into account the digitalisation factor, reflects the dependence of production on the introduction of advanced smart technologies, has a number of advantages over other models and is technically convenient for long-term calculations, which is required for national industry development scenarios to assess the impact of the introduction of financial and economic stimulation for industrial development. Promising areas of research are outlined.

Keywords: Industry 4.0, smart-industry, financial and economic stimulation, economic and mathematical modelling, advanced technologies, industrial development.

JEL: O31, O33, O38, G31, G32, C51

Формат цитування:

Турлакова С. С., Шуміло Я. М., Логвіненко Б. І. (2023). Особливості моделювання складових системи фінансово-економічного стимулювання впровадження передових технологій смарт-промислового розвитку. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 24-46. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.024>

Turlakova, S. S., Shumilo, Ya. M., & Logvinenko, B. I. (2023). Features of modelling the components of the financial and economic stimulation system of the advanced technologies' introduction of smart industrial development. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 24-46. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.024>

Надійшла до редакції 02.05.2023 р.

Вікторія Денисівна Чекіна,*канд. екон. наук, старший науковий співробітник*

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, Київ, Україна, 03057

E-mail: vdchekina@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-2118-901X>;**Олександр Васильович Ліщук,***аспірант*

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, Київ, Україна, 03057

E-mail: olishchuk@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-2157-2473>

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ І ВИДИ СУЧАСНИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ

Ідея створення оптимального середовища й екосистеми для розвитку бізнесу, технологій та інновацій не є новою, проте з роками не втрачає актуальності, адже сьогодні функціонують уже більше 700 індустріальних парків у різних країнах світу, які є стратегічним інструментом політики нового економічного розвитку.

Проаналізовано роботи, присвячені змісту поняття «індустріальний парк», визначенню його функцій, класифікації індустріальних парків тощо з метою узагальнення підходів та результатів досліджень щодо економічної сутності індустріальних парків і надання сучасного трактування терміна «індустріальний парк».

Встановлено, що зарубіжні автори, як правило, не акцентують уваги на визначенні поняття «індустріальний парк», використовуючи дефініцію для виявлення відповідності індустріального парку критеріям, означеним міжнародними асоціаціями та об'єднаннями. Трактування терміна «індустріальний парк» вітчизняними науковцями є майже тотожним до наведеного в Законі України «Про індустріальні парки», але з деякими відмінностями, пов'язаними з методологічними аспектами досліджень.

Індустріальні парки класифікують за наявністю готових виробничих приміщень для здійснення економічної діяльності резидентами (Greenfield, Brownfield, Greyfield), також вони відрізняються за масштабами і переліком послуг. До індустріальних парків можуть належати дослідницькі та наукові парки, інноваційні центри, технопарки.

У результаті узагальнення визначень та характеристик індустріальних парків надано визначення терміна «індустріальний парк» як спеціально організованої та керованої спеціалізованою компанією території для розміщення нових виробництв із розподілом за певними новітніми галузевими функціями, яка забезпечена інфраструктурою, енергоносіями, необхідними адміністративно-правовими умовами для створення пулу користувачів (орендарів або власників) з єдиною концепцією розвитку і системою управління.

Визначено спільні риси індустріальних парків: підтримка місцевого та/або регіонального економічного розвитку; створення середовища, що сприяє роботі з базою знань, налагодженню контактів та обміну ідеями; надання приміщень та інших допоміжних послуг; зв'язок з одним або кількома вищими навчальними закладами, дослідницькими інститутами; сприяння інноваціям і конкурентоспроможності клієнтів; сприяння інвестиціям у наукомісткий бізнес та розроблення стартапів.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

Подальший аналіз та оцінку функціонування індустріальних парків доцільно зосередити на розкритті нових аспектів їхнього використання у вітчизняній економічній системі в умовах загострення геополітичного протистояння, яке безпосередньо впливає на економіку України.

Ключові слова: індустріальний парк, інфраструктура, інновації, інвестиції, технології, економічний розвиток.

JEL: R12, O1, O3

На сучасному етапі розвитку світової економіки економічна інтеграція є невід’ємним інструментом підвищення конкурентоспроможності та стратегічним напрямом діяльності підприємницьких систем, у яких об’єднуються соціальні, економічні, організаційні та особисті взаємовідносини економічних агентів для досягнення певних економічних результатів. Останнім часом усе більше уваги в науковій, урядовій (державній) та бізнес-сферах приділяється питанням інтеграції шляхом створення індустріальних парків.

Концепція індустріальних парків, яка ґрунтується на положеннях про те, що уряди повинні створювати інфраструктуру з метою підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств, а розташовані поруч фірми отримують користь з економії від агломерації, припускає створення індустріальних парків, з одного боку, як процесу забезпечення функціональної інфраструктурою, яку набагато простіше планувати в географічно обмеженому просторі, особливо в умовах недостатності ресурсів, а з іншого – як концентрацію компаній, які можуть забезпечити побічні позитивні ефекти й за межами індустріального парку, до яких належать розроблення, накопичення та розповсюдження знань і технологій, спеціалізація та поділ праці між підприємствами, розвиток ринків кваліфікованої робочої сили, товарів і послуг.

Як правило, індустріальні парки широко використовуються при плануванні місцевого та регіонального економічного розвитку, збільшуючи зайнятість, диверсифікують експорт і передають технології та управлінські ноу-хау.

Зміст нещодавно прийнятої Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 рр. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 р. № 176-р) переконливо свідчить про актуальність дослідження тематики, пов’язаної з індустріальними парками.

У науковій літературі чимало робіт, присвячених змісту поняття «індустріальний парк», визначенню його функцій, класифікації таких парків тощо. Слід відзначити, що в зарубіжних дослідженнях цьому питанню приділено небагато уваги – більшість розглянутих робіт мають прикладний характер з оцінюванням ефективності парків з точки зору використання трудових ресурсів (Vidová, 2010), порівняння переваг і недоліків різних видів індустріальних парків (Siebielec (ed.), 2012; Pavolová, Bakalár, Tokarčík, Kozáková, Pastyrčák, 2021; Theisen, Gertler, Ahmed, Kountz, Neill, 2004) або з метою оцінювання досвіду розвитку індустріальних парків у світі (Bonde-Henriksen, 1982; Co`te’, Cohen-Rosenthal, 1998; Zeng, 2016). Вітчизняні дослідники підходять до цього питання більш докладно, розглядаючи різні дефініції категорії «індустріальний парк» з точки зору законодавства та інших авторів (див. таблицю). Проте здійснюються дослідження і більш глибокого змісту, присвячені оцінюванню, наприклад brownfields, для формування політики міського управління занедбаними територіями та подальшого ефективного їх використання (Солдак, 2012; Солдак, 2021) або критичному оцінюванню переваг і недоліків індустріальних парків для гірничодобувної промисловості (Амоша, Залознова, Череватский, 2017). У роботі І. Підоричевої обґрунтовано шляхи формування

мережі паркових утворень й удосконалення правового поля їх діяльності як інструменту прискорення неоіндустріальної модернізації економіки та зміцнення національної інноваційної екосистеми України (Підоричева, 2021), а наукові розробки В. Ляшенка розвивають питання інституціональних засад функціонування та державного стимулювання розвитку індустріальних парків (Ляшенко, Ляшенко, 2019; Ляшенко, Трушкіна, 2020).

Метою статті є узагальнення існуючих підходів і результатів досліджень щодо економічної сутності індустріальних парків загалом та сучасне визначення поняття «індустріальний парк» для продовження досліджень щодо регуляторних механізмів формування таких підприємницьких систем.

Для надання сучасної дефініції «індустріальний парк» необхідно визначити вихідні передумови виникнення цього економічного поняття та функціональні аспекти економічних відносин у межах дослідження економічної сутності. Як показує досвід, не існує однакових структур підприємницьких систем, умов для впровадження тих чи інших інструментів і механізмів формування. Тому часто в економічній літературі виникають протиріччя й розбіжності у трактуванні та застосуванні даного терміна. Отже, означене дослідження потребує комплексного погляду на ці аспекти, встановлення причин відмінностей, урахування різних вихідних економічних умов без концентрування на специфіці розвитку окремої економіки. При цьому в даному випадку для аналізу використано загальнонаукові методи узагальнення, порівняння, групування, аналізу та синтезу.

Систематизація підходів до визначення поняття «індустріальний парк»

Як зазначено в «International Guidelines For Industrial Parks» (United Nations Industrial Development Organization, 2009, с. 26), загальноприйнятим визначенням ін-

дустріального парку є «розроблена земельна ділянка, розділена на наділи відповідно до комплексного плану та забезпечена дорогами, транспортними розв'язками, комунальною інфраструктурою для використання групою виробничих підприємств». Це визначення міститься і в більш ранньому виданні 1997 р. «Industrial Estates. Principles and Practice» (United Nations Industrial Development Organization, 1997, с. 10). Майже тотожне визначення терміна «індустріальний парк» міститься в роботі 1998 р. Co'te' R.P., Cohen-Rosenthal E.: «індустріальний парк – це велика ділянка землі з необхідною інфраструктурою, надана для ведення господарської діяльності близькими за спеціалізацією компаніями» (Co'te' R.P., Cohen-Rosenthal E., 1998).

Також цей термін може використовуватися для охоплення широкого діапазону понять, таких як зони вільної торгівлі, спеціальні економічні зони, зони високих технологій, вільні порти, зони підприємств тощо (Zeng, 2016, с. 2). Це пов'язано з відмінностями в цілях, функціях або формах таких утворень, що закладені в термінологію економічної політики різних країн. Проте все ж таки доцільно розглянути деякі відмінності.

Так, наприклад, основною відмінністю індустріального парку від спеціальної економічної зони (СЕЗ) є те, що СЕЗ працюють в особливих економічних режимах (податкові пільги, полегшений митний режим), а в індустріальному парку вони не регламентовані, проте іноді можуть бути запропоновані.

Відмінність індустріального парку від промислової зони полягає в наявності єдиної керуючої компанії-девелопера, що володіє землею, на якій розташований парк, бере на себе витрати, пов'язані з підготовкою майданчика для розміщення промислових будівель, отримує всі необхідні погодження на архітектурний проєкт, забезпечує орендарів або власників інженерними комунікаціями, електроенергією, водою, теплопостачанням, або компанії-адміністратора, яка

розробляє єдину концепцію, унікальну конфігурацію, надає транспортні та охоронні послуги, займається відбором виробничих одиниць і загальним обслуговуванням території (Bonde-Henriksen, 1982; Vidová, 2010, с. 41). Роль суб'єкта може виконувати спеціальна інфраструктурна компанія, також можливим варіантом є самостійне забезпечення підприємствами (зазвичай невеликими) або виконання функції керуючої компанії одним із резидентів.

Тобто індустріальні парки є особливими зонами розвитку, діяльність яких зосереджена на створенні необхідної інфраструктури на спеціально обмеженій території, яка знижує певні витрати для бізнесу (наприклад, електрика, вода, газопостачання тощо). Зазвичай, вони розташовані за межами житлових районів, що знижує їхній екологічний вплив на міські території, проте мають добре розвинуте транспортне сполучення.

Частина території індустріального парку відводиться під промислові об'єкти, які будують безпосередньо під замовника, і додатково споруджуються складські, виробничі, офісні та інші будівлі, що створюють користувачам парку комфортну ділову обстановку. За необхідності в індустріальному парку може бути розташовано митний пост, готель та інші допоміжні об'єкти. Маючи загальну інфраструктуру, єдину систему управління, інженерні мережі та охорону з об'єднанням на одній території виробничих, складських і офісних приміщень, індустріальні парки стають привабливими об'єктами для виробників і великих торгових компаній.

Таким чином, індустріальні парки мають певні обмеження для користувачів у межах своїх кордонів, включаючи мінімальні та максимальні розміри ділянок, плату за землекористування, типи галузей та еколо-

гічні стандарти, що потребує чіткого зонування та договірних взаємовідносин; для забезпечення ефективного функціонування всієї інфраструктури, дотримання умов та обмежень, регулювання угод і контролю за їх виконанням індустріальному парку необхідно мати керуючу організацію – адміністратора.

Сучасні вітчизняні дослідження сконцентровані на аналізі можливостей створення індустріальних парків в Україні, державному регулюванні розвитку цього напрямку діяльності, дослідженні еволюції та зарубіжного досвіду розвитку індустріальних парків, виявленні потенціалу активізації промислового розвитку через механізм індустріальних парків (Хаустова, Губарева, 2022¹; Галасюк, 2018; Чорний, Румянцева, 2017; Івашко, 2018 та ін.).

У таблиці наведено деякі з трактувань терміна «індустріальний парк» вітчизняними дослідниками. Слід зауважити, деякі з них майже тотожні до визначення, наданого R. Coate, E. Cohen-Rosenthal (1998) або у ст. 1 Закону України «Про індустріальні парки»: «індустріальний (промисловий) парк (далі – індустріальний парк) – визначена ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності в межах індустріального парку». Проте є деякі відмінності, пов'язані з подальшою метою (аспектами) досліджень.

¹ Хаустова В.Є., Губарева І.О. (2022). Індустріальні парки як інструмент підтримки промислового сектора та відновлення економіки України: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики». URL: <https://www.researchgate.net/publication/365991526> (дата звернення: 20.03.2023).

Таблиця – Визначення терміна «індустріальний парк» вітчизняними авторами¹

Автори	Визначення	Назва роботи
1	2	3
Н. Гальчинська (2010)	Індустріальний парк – визначена відповідно до містобудівної документації просторова територія, на якій вже є споруджені промислові об'єкти або передбачається забудова і використання виробничих та інших об'єктів тієї чи іншої галузі промисловості	Правовий режим земель промислових зон в Україні
О. Молдован (2011)	Індустріальний парк – це юридично відокремлена земельна ділянка, призначена для розміщення промислового виробництва; інструмент стимулювання промислового виробництва, залучення інвестицій, збільшення зайнятості населення, вирівнювання рівня економічного розвитку регіонів	Доцільність запровадження індустріальних парків в Україні
В. Чорна (2013)	Індустріальний парк – це спеціально облаштована земельна ділянка незалежно від форми власності, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері промислового виробництва, науково-дослідну діяльність, інформаційно-телекомунікаційну та інші види господарської діяльності відповідно до норм чинного законодавства на підставі договору	Індустріальні парки в Україні
А. Павлюк, О. Єгорова, К. Маркевич (2014)	Автори використовують визначення терміна, наведене R. P. Co`te', E. Cohen-Rosenthal (1998). Індустріальний парк – це велика ділянка землі з необхідною інфраструктурою, надана для ведення господарської діяльності близькими за спеціалізацією компаніями.	Індустріальні парки в Україні: удосконалення політики стимулювання у контексті світового досвіду
Л. Малюта (2014)	Індустріальний (промисловий) парк – це керований єдиним оператором (спеціалізованою керуючою компанією) комплекс об'єктів нерухомості, що складається із земельної ділянки (ділянок) з виробничими, адміністративними, складськими та іншими приміщеннями та спорудами, забезпечений енергоносіями, інженерною і транспортною інфраструктурою, адміністративно-правовими умовами для розміщення виробництва	Індустріальні парки – інноваційний вектор розвитку промислового виробництва
М. Ковальчук (2014)	Індустріальний парк – це концептуально розроблена зона (область), розташована на «юридично оформленій землі» (земельній ділянці з правами користування нею, оформленими належним чином), з високою концентрацією інфраструктури, що містить, окрім промислових будівель, зелені зони, комерційні та адміністративні будівлі, складські приміщення	Земля як об'єкт інвестиційного розвитку за законодавством України

¹ Складено авторами.

1	2	3
Р. Чорний, Г. Румянцева (2017)	Індустріальний парк – це інституція громади, що має впливати на створення позитивного іміджу громади і стати точкою регіонального зростання	Індустріальні парки як інструмент модернізації регіональної економіки
О. Марчишинець, С. Марчишинець (2017)	Індустріальні парки є юридично відокремленими цілісними земельними ділянками, призначеними для розміщення промислового виробництва. На них досить часто (але не обов'язково) поширюються спеціальні режими економічної діяльності, в окремих випадках – особливий податковий режим, відмінний від загального	Індустріальні парки як інструмент залучення інвестицій у реальний сектор економіки регіону
В. Галасюк (2018)	Індустріальні парки – це спеціальні промислові території, як правило, з підготовленою інженерно-транспортною інфраструктурою, набором необхідних сервісів, спрощеними регуляторними процедурами та пакетом інвестиційних стимулів для виробничих і науково-дослідних підприємств	Індустріальні парки: світовий досвід та перспективи створення в Україні
О. Івашко (2018)	Індустріальний (промисловий) парк – це керований єдиним оператором (спеціалізованою керуючою компанією) комплекс об'єктів нерухомості, що складається із земельної ділянки (ділянок) із виробничими, адміністративними, складськими та іншими приміщеннями та спорудами, забезпечений енергоносіями, інженерною і транспортною інфраструктурою, адміністративно-правовими умовами для розміщення виробництва	Індустріальні парки в системі інвестиційної безпеки держави: теорія та практика
Н. Шевчук (2021)	Індустріальний парк об'єднує в собі різні підприємства різних сфер діяльності з метою виробництва інноваційної, екологічно чистої, високорентабельної, конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на світовому ринку	Світовий досвід розвитку індустріальних парків та їхні переваги для розвитку економіки України
В. Хаустова, І. Губарева (2022)	Індустріальний парк – це облаштована відповідною інфраструктурою промислова територія, в межах якої учасники парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації та електронних комунікацій	Індустріальні парки як інструмент підтримки промислового сектора та відновлення економіки України

Із дотриманням традиційної послідовності вітчизняних досліджень для розкриття регуляторних механізмів формування підприємницьких систем на прикладі індустріальних парків такі середовища визначено як

спеціально організована і керована спеціалізованою компанією територія для розміщення нових виробництв із розподілом за певними новітніми галузевими функціями, яка забезпечена інфраструктурою, енергоносіями, необхідними адміністративно-

правовими умовами для створення пулу користувачів (орендарів або власників) з єдиною концепцією розвитку та системою управління.

До основних характерних рис першого покоління індустріальних парків, які виникли ще у 1950-1960-х роках (науково-технологічний парк на базі Стенфордського університету, Силіконова долина, Кембриджський науковий парк тощо) та розповсюджувалися до і протягом 1980-х років, можна віднести наявність упорядкованої ділянки з якісною забудовою та зв'язок з одним або кількома вищими навчальними закладами. Індустріальні парки другого покоління (1990-ті роки) розширили свої функції до підтримки невеликих технологічних компаній у частині фінансів, бізнес-тренінгів, програм коучингу тощо, що згодом створило інфраструктуру у формі бізнес-інкубаторів із додатковими послугами. Індустріальний парк третього покоління (2000-ті роки) – сучасний спеціалізований простір, що має всі характеристики індустріального парку другого покоління і додатково створює таке середовище, яке сприяє високому рівню творчості та інновацій, спільній праці з іншими компаніями, урядом і суспільством¹.

Створенню та зростанню кількості індустріальних парків сприяли такі чинники:

швидке зростання сектору ІКТ (від мікропроцесорів до програмного забезпечення, інтернет і вебтехнологій, бездротових мереж тощо), для якого потрібен високий рівень знань і навичок, якісне офісне середовище;

поява та зростання ринків венчурного капіталу з потребою інвестування в НДДКР для розвитку наук про життя (біотехнології);

важливість для державного сектору економіки індустріальних парків як форми створення нових робочих місць, розвитку

комерційної нерухомості та виробництва продукції з високою доданою вартістю (інновації).

За наявності готових виробничих приміщень для здійснення економічної діяльності резидентами (на кшталт виробничих майданчиків) індустріальний парк може бути одним із трьох типів: Greenfield – незабудовані райони в межах або за межами міста, що можуть бути використані для будівництва виробничих підприємств та інших комерційних проєктів; Brownfield – невикористовувані території з будівельними об'єктами (часто зі зруйнованими, промзона) та можливістю повторного використання існуючої інфраструктури й об'єктів; комплексний індустріальний парк – наявність землі під будівництво й нерухомості для оренди чи продажу (до цього типу належить Greyfield).

Перевагами Greenfield є можливості для майбутнього розширення індустріального парку, вибір форми та прав власності (приватна, державна, муніципальна; власна або орендована територія), гнучкість проєктування і більш швидкі терміни будівництва. Недоліками можна назвати віддаленість території від міста і його благ та, як наслідок, збільшену тривалість прибуття працівників на роботу, необхідність створення потрібної інфраструктури, комунікацій тощо, додатковий негативний вплив на довкілля.

До переваг Brownfield належать: сприяння редевелопменту міської ділянки, повторне використання придатної існуючої інфраструктури і комунікацій, перешкоджання зростанню міст та руйнуванню зелених насаджень, наявність розвинутої транспортної та інженерної мереж. Недоліки: ускладнення, пов'язані з можливим виявленням токсичних забруднюючих речовин, невідповідність старих конструкцій вимогам і будівельним нормам та, як наслідок,

¹ Science and Technology Parks: Global Outlook with a Focus on the Arab Region (2018). *Economic and Social Commission for Western Asia*. URL: https://archive.unescwa.org/sites/www.nesorg/files/page_attachments/science_and_technology_parks-global_outlook_with_a_focus_on_the_arab_region.pdf (дата звернення: 20.03.2023).

більш тривалі терміни будівництва, потенційні обмеження простору, додаткові капіталовкладення у знесення або реконструкцію об'єктів, очищення території для її подальшого використання.

Термін Greyfield майже не використовується. Раніше він застосовувався для визначення комерційних торговельних майданчиків, які «постраждали» від відсутності реінвестування і появи великих торговельних центрів. Перевагою Greyfield є відсутність будь-якого рівня забруднення навколишнього середовища та наявність базової інфраструктури (водопроводу, каналізації, електросистем тощо) (First Commercial Construction, 2020)¹.

Більш детально переваги та недоліки, а також вибір між Greenfield і Brownfield розглянуто в дослідженнях J. R. Mullin, Z. Kotval, M. Moriarty, G. Theisen, E. Gertler, R. Ahmed, S. Kountz, L. Neill, H. Pavolová, T. Bakalár, A. Tokarčík, L. Kozáková, T. Pastyrčák, G. Siebielec (Mullin, Kotval, Moriarty, 1993²; Theisen, Gertler, Ahmed, Kountz, Neill, 2004; Pavolová, Bakalár, Tokarčík, Kozáková, Pastyrčák, 2021; Siebielec, 2012). Кінцевий вибір типу індустріального парку, як правило, залежить від масштабів планованого виробництва. Так, для великого виробництва кращим стане Greenfield із можливістю придбання або оренди незабудованої або частково забудованої ділянки землі під будівництво відповідно до вимог і потреб компанії, а для невеликих виробництв – Brownfield, де можна придбати або взяти у тривалу оренду промислові (й офісні) будівлі або земельні ділянки.

Індустріальні парки відрізняються як за масштабами, так і за переліком послуг. До індустріальних парків можуть належати

й дослідницькі, наукові парки, інноваційні центри.

Так, наприклад, у Великобританії зазвичай використовується термін «науковий парк», який тісно пов'язаний з університетами. Науковий парк (дослідницький, технологічний парк або інноваційний центр) є спеціально побудованим кластером офісних приміщень, лабораторій, робочих приміщень і зон для зустрічей, призначений для підтримки досліджень і розробок у галузі науки і техніки. Як правило, наукові парки розташовані поряд з академічними установами та залучають велику кількість технологічних компаній. Основною метою наукових парків Великобританії є створення середовища, багатого на обмін знаннями, співробітництвом та інноваціями, сприяння розвитку бізнесу, підприємців, стартапів і спільнот у галузях ІТ, штучного інтелекту, машинного навчання, Інтернету речей, біотехнології, віртуальної реальності, робототехніки тощо. На базі наукового парку стає можливим доступ до сучасного обладнання, просування інновацій на комерційному рівні, сприяння спілкуванню та співробітництву між університетами, приватними компаніями й урядом.

Найбільш відомими науковими парками Великобританії є:

Кембриджський науковий парк – один із найстаріших наукових парків, заснований у 1970 р. на ділянці площею 152 акри, де розташовано понад 130 компаній, серед яких Astex, AstraZeneca, British American Tobacco та Bayer у біомедичному секторі, Huawei,

¹ What are Greenfield, Brownfield and Greyfield Sites (2020). First Commercial Construction. URL: <http://nebula.wsimg.com/3b4d8a91a5feef9724311c8bfc057002?AccessKeyId=2227E3C924084472C6D6&disposition=0&alloworigin=1> (дата звернення: 20.03.2023).

² Mullin J.R., Kotval Z., Moriarty M. (1993). The Greenfield versus Brownfield Debate: A Balanced Approach to Industrial Planning. Economic Development Commentary. 18. URL: https://scholarworks.umass.edu/larp_faculty_pubs/18 (дата звернення: 20.03.2023).

Toshiba та Jagex у галузі комп'ютерів і телекомунікацій, Beko й Philips у галузі промислових технологій та багато інших¹;

Оксфордський науковий парк – один із найвпливовіших науково-технічних середовищ у країні, на території площею 75 акрів розташовано понад 100 компаній у галузі біологічних наук, енергетики, апаратного та програмного забезпечення, а також зв'язку²;

Bristol Future Space – створений у 2016 р., підтримує підприємства та організації, що працюють у галузі робототехніки, медичних технологій, біологічних наук, цифрових і творчих галузей³;

Екстерський науковий парк – відкритий у 2015 р., має метеорологічне бюро; резиденти цього наукового парку працюють у галузі продовольчої безпеки, зміни клімату та сталого майбутнього, біологічних наук, медицини й охорони здоров'я, матеріалів і виробництва⁴;

Науковий парк Саутгемптонського університету – надає доступ до ультрасучасних об'єктів, гнучкого робочого простору та різноманітних послуг, покликаних допомогти бізнесу зростати, включаючи сприяння мережі, доступ до університетів, фінанси, маркетинг і бізнес-наставництво⁵;

Ліверпульський науковий парк – заснований у 2006 р., є провідним центром знань та підприємництва, де здійснюються дослідження та розробки для різних галузей, включаючи нанотехнології, охорону

здоров'я, інформаційні технології, біотехнології та автоматизацію⁶.

В Австралії зазвичай використовують термін «технологічний парк», який є бізнес-середовищем для надання високотехнологічним фірмам доступу до спеціалізованої інфраструктури та послуг з метою стимулювання їх розвитку. Так, наприклад, South Eveleigh (раніше Австралійський технологічний парк) є майданчиком, де розміщуються високотехнологічні стартапи, переважно у сфері біотехнологій, венчурні компанії, банки та юридичні фірми⁷. Технологічний парк Канберрі сприяє розвитку цифрової індустрії (ігор, програмного забезпечення, застосунків, кінематографії та відповідних служб підтримки)⁸. Технологічний парк Аделаїди є місцем концентрації понад 100 інноваційних і високотехнологічних компаній, що працюють у сфері передової електроніки, охорони здоров'я, консалтингу та інформаційно-комунікаційних технологій⁹.

Довідник Асоціації наукових парків Великобританії (UKSPA) пропонує поєднання термінів «науковий парк» і «бізнес-парк» (технопарк) для позначення ініціатив і можливостей щодо підтримки розвитку бізнесу, стимулювання стартапів та інноваційного зростання фірм шляхом надання не-

¹ Cambridge Science Park (2023). URL: <https://www.cambridgesciencepark.co.uk/> (дата звернення: 20.03.2023).

² About The Oxford Science Park (2023). The Oxford Science Park. URL: <https://oxfordsp.com/about/welcome.aspx> (дата звернення: 20.03.2023).

³ Future Space | Lab Space & Workspace for innovators in Bristol. (2023). URL: <https://www.futurespacebristol.co.uk/> (дата звернення: 20.03.2023).

⁴ Exeter Science Park (2023). URL: <https://www.exeterandeastdevon.com/exeter-science-park/> (дата звернення: 20.03.2023).

⁵ University of Southampton Science Park. (2023). URL: <https://technologywithin.com/portfolio-item/university-of-southampton-science-park-case-study/> (дата звернення: 20.03.2023).

⁶ Liverpool Science Park - Knowledge Quarter (KQ) Liverpool. (2023). URL: <https://www.kqliverpool.co.uk/places-spaces/liverpool-science-park/> (дата звернення: 20.03.2023).

⁷ South Eveleigh (2023). South Eveleigh: Retail & Business Park. URL: <https://www.onlysydney.com.au/south-eveleigh> (дата звернення: 20.03.2023).

⁸ Canberra Technology Park - Business Park. (2023). URL: <https://canberratechpark.com.au/>

⁹ Technology Park Adelaide (2023). URL: <https://techpark.sa.gov.au/> (дата звернення: 20.03.2023).

обхідної інфраструктури, послуг, у тому числі співпраці з університетами та дослідницькими центрами¹.

Міжнародна асоціація наукових парків і зон інновацій (IASP) надає визначення «наукового парку» як «організації, керованої спеціалізованими професіоналами, основною метою якої є збільшення добробуту спільноти шляхом просування культури інновацій та конкурентоспроможності пов'язаних із ним підприємств й установ, що ґрунтуються на знаннях. Для досягнення цих цілей науковий парк стимулює та керує потоком знань і технологій між університетами, науково-дослідницькими установами, компаніями та ринками; сприяє створенню і зростанню інноваційних компаній за допомогою інкубаційних та додаткових процесів; надає інші послуги з доданою вартістю разом із високоякісними приміщеннями та зручностями»². При цьому IASP зазначає, що «технопарк», «технополіс», «дослідницький парк» і «науковий парк» охоплюють широке коло понять і є взаємозамінними, а «науково-технологічний парк» використовується для позначення всіх цих термінів.

У результаті аналізу статистичних досліджень «IASP Global Survey 2022: Science and technology parks and areas of innovation throughout the world» (2022 р.) щодо розвитку індустріальних парків та інновацій у світі виявлено, що більше 84% компаній-респондентів (серед 113 індустріальних парків із 50 країн світу) розташовані в містах різного розміру. Це підтверджує актуальність зв'язків із місцевими органами влади, а також важливість міського місця розташування для залучення працівників до індустріальних парків. Більшість компаній, що обирають той чи інший індустріальний парк, мають місцеве походження (41,4%),

на другому місці – регіональні та національні компанії, і найменшу частку займають міжнародні компанії.

Половина індустріальних парків перебувають у державній власності (50,4%), 27,4% – у змішаній та 22,1% – у приватній власності, проте простежується тенденція до збільшення кількості приватних або «змішаних» індустріальних парків, особливо в Північній Америці та Африці.

За оцінками експертів основними технологічними секторами індустріальних парків, що наразі бурхливо розвиваються, є: ІКТ (63,7% респондентів), біотехнології (36,3%), розроблення програмного забезпечення (28,3%) та енергетика (26,5%).

До чинників успішного розвитку компаній у рамках індустріального парку належать імідж / престиж (67,3%) і талановиті працівники (64,6%). Також важливим для потенційних учасників парку є зв'язки з ВНЗ і дослідницькими інститутами³.

Узагальнення наведених визначень та характеристик індустріальних парків (науково-технологічних парків) свідчить, що спільними рисами майже всіх із них є: підтримка місцевого або регіонального економічного розвитку; створення середовища, що сприяє роботі з базою знань, налагодженню контактів та обміну ідеями; надання приміщень та інших допоміжних послуг; зв'язок з одним або кількома вищими навчальними закладами, дослідницькими інститутами; сприяння інноваціям і конкурентоспроможності клієнтів; сприяння інвестиціям наукомісткого бізнесу та розробок стартапів.

Висновки. У результаті аналізу досліджень, присвячених визначенню економічної сутності індустріальних парків, встановлено, що для зарубіжних авторів не є актуальним надання дефініцій. Зазвичай вони

¹ UKSPA Business Directory (2022). URL: https://www.dropbox.com/s/6ipfy19zu72u5ej/UKSPA_BusinessDirectory_2022_D1.pdf?dl=0 (дата звернення: 20.03.2023).

² Definitions – IASP. (2023). URL: <https://www.iasp.ws/our-industry/definitions> (дата звернення: 20.03.2023).

³ Statistics – IASP. (2023). URL: <https://www.iasp.ws/our-industry/statistics>; IASP publishes latest global survey – WAINOVA. (2023). URL: <https://www.wainova.org/iasp-publishes-latest-global-survey/> (дата звернення: 20.03.2023).

використовують визначення терміна «індустріальний парк» для виявлення критеріїв підприємницької системи, яка б відповідала зазначеним вимогам та могла б увійти до того чи іншого пулу індустріальних парків (асоціацій індустріальних парків на кшталт International Association of Science Parks and Areas of Innovation, The United Nations Industrial Development Organization, World Economic Processing Zones Association). Вітчизняні науковці надають у своїх роботах визначення терміна «індустріальний парк», як правило, відповідно до вимог школи вітчизняної наукової думки, щоб після перейти до більш вузького та концентрованого аспекту дослідження.

Як свідчить дослідження еволюції індустріальних парків та аналіз функціонування сучасних науково-технологічних парків світового рівня, характерними рисами ефективного сучасного індустріального парку мають бути:

- єдиний перелік цілей і завдань (спільність інтересів уряду – економічне зростання, бізнесу – отримання прибутку, науки – дослідження та розвиток технологій, суспільства – створення робочих місць та отримання суспільних благ);

- надання приміщень, допоміжних послуг і зв'язків для створення спільного робочого простору;

- сприяння інвестиціям, обміну ідеями, розвитку інновацій та конкурентоспроможності в новітніх сферах економіки.

До результатів діяльності таких індустріальних чинників можна віднести:

- створення або поліпшення інноваційної екосистеми в цілому;

- диверсифікація регіональної економіки;

- підвищення продуктивності за рахунок інновацій;

- створення нових робочих місць і розвиток регіонального підприємництва;

- комерціалізація та просування досліджень ВНЗ і дослідницьких інститутів.

Таким чином, більшість авторів вбачає високий потенціал використання цих

сучасних підприємницьких систем як дієвого способу розвитку регіональної та національної економіки. Беручи активну участь у створенні інноваційних підприємств, стимулюванні розвитку наукомістких стартапів, індустріальні парки залучають регіони до нових галузей, що швидко розвиваються.

Подальший аналіз й оцінювання функціонування індустріальних парків та інших кластерних форм в умовах зміни парадигм економічного розвитку і міжнародних відносин могли б розкрити нові аспекти їхнього використання у вітчизняній економічній системі. Доцільним є здійснення подальших досліджень, зосереджених на аналізі інституційного забезпечення формування й розвитку цих підприємницьких систем та іноземного досвіду еволюції кластерних і паркових утворень з метою виявлення їхнього потенціалу з урахуванням особливостей розвитку економічних відносин в Україні в умовах загострення геополітичного протистояння, яке безпосередньо впливає на економіку країни.

Література

- Амоша А.И., Залознова Ю.С., Череватский Д.Ю. (2017). Угольная промышленность и гибридная экономика: монография. Киев: ИЭП НАН Украины. 196 с.
- Галасюк В.В. (2018). Індустріальні парки: світовий досвід та перспективи створення в Україні. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О.В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». Т. 28. № 1. С. 40-50.
- Гальчинська Н.Ю. (2010). Правовий режим земель промислових зон в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса. 188 с.
- Івашко О. (2018). Індустріальні парки в системі інвестиційної безпеки держави: теорія та практика. *Економічний часопис*

- Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. № 4 (16). С. 32-40. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2018-04-32-40>
- Ковальчук М.О. (2014). Земля як об'єкт інвестиційного розвитку за законодавством України: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.06. Київ. 196 с.
- Ляшенко В.І., Ляшенко А.Ю. (2019). Зарубіжний досвід надання митних пільг підприємствам-учасникам індустріальних парків: висновки для України. *Економічний вісник Донбасу*. № 1 (55). С. 57-68. DOI: 10.12958/1817-3772-2019-1(55)-57-68
- Ляшенко В.І., Трушкіна Н.В. (2020). Інституційні засади створення та функціонування індустріальних парків на рівні територіальних громад в умовах децентралізації та смарт-спеціалізації. *Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. пр.* Київ: ІЕП НАН України. С. 32-67. DOI: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2020.32-67>.
- Малюта Л. (2014). Індустріальні парки – інноваційний вектор розвитку промислового виробництва. *Соціально-економічні проблеми і держава*. Вип. 1 (10). С. 264-276.
- Марчишинець О.В., Марчишинець С.М. (2017). Індустріальні парки як інструмент залучення інвестицій у реальний сектор економіки регіону. *Економіка і суспільство*. № 9. С. 16-22.
- Молдован О.О. (2011). Доцільність запровадження індустріальних парків в Україні. *Економіка промисловості*. № 2. С. 3-9.
- Павлюк А.П., Єгорова О.О., Маркевич К.Л. (2014). Індустріальні парки в Україні: удосконалення політики стимулювання у контексті світового досвіду. Київ: НІСД. 64 с.
- Підоричева І.Ю. (2021). Інноваційні екосистеми України: концептуальні засади розвитку в умовах глокалізації та євроінтеграції. *Економіка промисловості*. № 2 (94). С. 5-44. DOI: doi.org/10.15407/econindustry2021.02.005
- Солдак М.А. (2012). Зброшені території в структурі старопромислових міст. *Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. пр.* Київ: ІЕП НАН України. С. 160-172.
- Солдак М.О. (2021). Промислова екосистема і ревіталізація браунфілдів. *Економіка промисловості*. № 3 (95). С. 70-101.
- Чорна В.Г. (2013). Індустріальні парки в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. № 4. С. 98-103.
- Чорний Р., Румянцева Г. (2017). Індустріальні парки як інструмент модернізації регіональної економіки. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. Вип. 22. С. 24-32.
- Шевчук Н. (2021). Світовий досвід розвитку індустріальних парків та їхні переваги для розвитку економіки України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 4 (28). С. 68-74.
- Bonde-Henriksen N. (1982). Industrial Park Development: An Overview and Case Study of Myles Standish Industrial Park, Taunton, Massachusetts. University of Rhode Island, Open Access Master's Theses, Paper 374.
- Co'te' R.P., Cohen-Rosenthal E. (1998). Designing eco-industrial parks: a synthesis of some experiences. *Journal of Cleaner Production*. № 6. P. 181-188.
- Siebielec G. (Ed.) (2012). Brownfield redevelopment as an alternative to green-field consumption in urban development in Central Europe. Deliverable report. Central Europe Programme, ERDF. 25 p.
- Pavolová H., Bakalár T., Tokarčík A., Kozáková L., Pastyrčák T. (2021). An Economic Analysis of Brownfield and Greenfield Industrial Parks Investment Projects: A Case Study of Eastern Slovakia. *Int J Environ Res Public Health*. № 18 (7). 3472. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph18073472>
- Theisen G., Gertler E., Ahmed R., Kountz S., Neill L. (2004). Brown-field/Greenfield Development Cost Comparison Study.

- Executive summary. Group Mackenzie, Paper WP\041214-Exec.
- United Nations Industrial Development Organization. (1997). *Industrial Estates. Principles and Practice*. UNIDO, Vienna, Austria. 47 p.
- United Nations Industrial Development Organization (2009). *International Guidelines for Industrial Parks*. United Nations Industrial Development Organization. Vienna International Centre. 66 p.
- Vidová J. (2010). Industrial Parks – History, Their Present and Influence on Employment. *Review of Economic Perspectives*. № 10 (1). P. 41-58.
- Zeng D.Z. (2016). Special Economic Zones: Lessons from the Global Experience, PEDL Synthesis Paper Series. № 1. 28 p.
- ### References
- Amosha, A.I., Zaloznova, Yu.S., & Cherevatskyi, D.Yu. (2017). Coal industry and hybrid economy: monography, Kyiv: IEP NAS of Ukraine.
- Halasiuk, V.V. (2018). Industrial parks: world experience and prospects for creation in Ukraine. *Ekonomichnyy analiz*: collection of science proceedings. In O.V. Yaroshchuk (Ed.). Ternopil: Publishing and Printing Center of the Ternopil National Economic University "Ekonomichna dumka", 28 (1), pp. 40-50.
- Galchynska, N.Yu. (2010). The legal regime of lands of industrial zones in Ukraine: thesis ... candidate law sciences: 12.00.06. Odesa, 188 p.
- Ivashko, O. (2018). Industrial parks in the system of state investment security: theory and practice. *Ekonomichnyy chasopys Skhidno-yevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, 4 (16), pp. 32-40. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2018-04-32-40>
- Kovalchuk, M.O. (2014). Land as an object of investment development according to the legislation of Ukraine: thesis ... candidate law sciences: 12.00.06. Kyiv, 196 p.
- Lyashenko, V.I., & Lyashenko, A.Yu. (2019). Foreign experience of providing customs benefits to enterprises participating in industrial parks: conclusions for Ukraine. *Ekonomichny visnyk Donbasu*, 1 (55), pp. 57-68. DOI: 10.12958/1817-3772-2019-1(55)-57-68.
- Lyashenko, V.I., & Trushkina, N.V. (2020). Institutional principles for the creation and functioning of industrial parks at the level of territorial communities in conditions of decentralization and smart specialization. *Management of the economy: theory and practice*: collection of science paper. Institute of Industrial Economics of National academy of sciences of Ukraine, pp. 32-67. DOI: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2020.32-67>.
- Malyuta, L. (2014). Industrial parks are an innovative vector of industrial production development. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*, 1 (10), pp. 264-276.
- Marchyshinets, O.V., & Marchyshinets, S.M. (2017). Industrial parks as a tool for attracting investments in the real sector of the region's economy. *Ekonomika i suspilstvo*, 9, pp.16-22.
- Moldovan, O.O. (2011). Feasibility of introducing industrial parks in Ukraine, *Econ. promisl.*, 2, pp. 3-9.
- Pavlyuk, A.P., Yehorova, O.O., & Markevich, K.L. (2014). Industrial parks in Ukraine: improvement of the policy of stimulation in the context of world experience. Kyiv: The National Institute for Strategic Studies, 64 p.
- Pidorycheva, I.Yu. (2021). Innovative ecosystems of Ukraine: conceptual foundations of development in the conditions of glocalization and European integration. *Econ. promisl.*, 2 (94), pp. 5-44. DOI: doi.org/10.15407/econindustry2021.02.005
- Soldak, M.A. (2012). Abandoned territories in the structure of old industrial cities, *Upravleniye ekonomikoy: teoriya i praktika*: collection of science paper, pp. 160-172.
- Soldak, M.O. (2021). Industrial ecosystem and revitalization of brownfields. *Econ. promisl.*, 3 (95), pp. 70-101.

- Chorna, V.G. (2013). Industrial parks in Ukraine. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Legal sciences*, № 4, pp. 98-103.
- Chornyi, R., & Rumyantseva, G. (2017). Industrial parks as a tool for the modernization of the regional economy. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrayiny*, 22, pp. 24-32.
- Shevchuk, N. (2021). The world experience of the development of industrial parks and their advantages for the development of the economy of Ukraine. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, 4 (28), pp. 68-74.
- Bonde-Henriksen, N. (1982). Industrial Park Development: An Overview and Case Study of Myles Standish Industrial Park, Taunton, Massachusetts. University of Rhode Island, Open Access Master's Theses, Paper 374.
- Co'te', R.P., Cohen-Rosenthal, E. (1998). Designing eco-industrial parks: a synthesis of some experiences. *Journal of Cleaner Production*, 6, pp. 181-188.
- Siebielec, G. (Ed.) (2012). Brownfield redevelopment as an alternative to green-field consumption in urban development in Central Europe. Deliverable report. Central Europe Programme, ERDF, 25 p.
- Pavolová, H., Bakalár, T., Tokarčík, A., Kozáková, L., & Pastyřčák, T. (2021). An Economic Analysis of Brownfield and Greenfield Industrial Parks Investment Projects: A Case Study of Eastern Slovakia. *Int J Environ Res Public Health*, 18 (7). 3472, DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph18073472>
- Theisen, G., Gertler, E., Ahmed, R., Kountz, S., & Neill, L. (2004). Brown-field/Greenfield Development Cost Comparison Study. Executive summary. Group Mackenzie, Paper WP\041214-Exec.
- United Nations Industrial Development Organization (1997). Industrial Estates. Principles and Practice. UNIDO, Vienna, Austria, 47 p.
- United Nations Industrial Development Organization (2009). International Guidelines for Industrial Parks. United Nations Industrial Development Organization. Vienna International Centre, 66 p.
- Vidová, J. (2010). Industrial Parks – History, Their Present and Influence on Employment. *Review of Economic Perspectives*, 10 (1), pp. 41-58.
- Zeng, D.Z. (2016). Special Economic Zones: Lessons from the Global Experience, PEDL Synthesis Paper Series, № 1, 28 p.

Viktoriia D. Chekina,

PhD of Economy, Senior researcher

Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: vdchekina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2118-901X>;

Olexander V. Lischuk,

postgraduate

Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,

2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine

E-mail: olishchuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2157-2473>

ECONOMIC ESSENCE AND TYPES OF MODERN INDUSTRIAL PARKS

The idea of creation an optimal environment and ecosystem for the business activity, technology and innovation is not new, but over the years it has not lost its relevance, because today there are already more than 700 industrial parks in different countries of the world, which are a strategic tool for the policy of new economic development.

The article analyzes the works devoted to the content of the "industrial park" concept, the definition of its functions, industrial parks' classification, etc. in order to generalize the approaches and results of studies of the economic essence of industrial parks and propose a modern definition of the concept of "industrial park".

It has been established that foreign authors usually do not focus on the definition of the concept of "industrial park", using the definition to identify the compliance of the industrial park with the criteria specified by international associations. The interpretation of the term "industrial park" by Ukrainian researchers is almost identical to the definition provided in the Law of Ukraine "On industrial parks" with some differences related to the methodological aspects of the authors' research.

It has been recognized that industrial parks are classified according to the presence of ready-made industrial premises for the implementation of economic activities by residents (Greenfield, Brownfield, Greyfield). They also differ in scale and list of services. Industrial parks can also include research parks, innovation centers, science and technology parks.

As a result of summarizing definitions and characteristics of industrial parks given by the researchers, authors present a definition of the term "industrial park" as a territory, specially organized and managed by a specialized company for accommodating new industries with distribution according to certain latest industry functions, provided with infrastructure, energy, legal conditions for creating a pool of users (tenants or owners) with a single development concept and management system.

The common features of industrial parks are highlighted – support of a local and/or regional economic development; creating an environment conducive to work with the knowledge base, establishing contacts and exchanging ideas; provision of premises and other support services; connection with one or more higher educational institutions, research institutes; promotion customers' innovation and competitiveness; assistance in investments in knowledge-intensive business and development of start-ups.

Further analysis and evaluation of the functioning of industrial parks should be focused on revealing new aspects of their use in the national economic system in the context of aggravated geopolitical confrontation affecting the economy of Ukraine.

Keywords: industrial park, infrastructure, innovations, investments, technologies, economic development.

JEL: R12, O1, O3

Формат цитування:

Чекіна В. Д., Ліщук О. В. (2023). Економічна сутність і види сучасних індустріальних парків. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 47-61. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2023.02.047>

Chekina, V. D., & Lischuk, O. V. (2023). Economic Essence and Types of Modern Industrial Parks. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 47-61. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.047>

Надійшла до редакції 29.03.2023 р.

Ольга Федорівна Новікова,

д-р екон. наук, професор

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: novikovaof9@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>;

Ярослав Васильович Остафійчук,

д-р екон. наук, старший науковий співробітник

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: ost_ya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Повоєнне відродження України визначатиметься набором параметрів, серед яких важливе місце посідає соціально-трудова сфера. Справедлива збалансованість прав і реальних можливостей роботодавців і найманих працівників має забезпечити ефективність каналів соціальної мобільності, нагромадження людського та соціального капіталу. Мета статті – визначити вимоги й обґрунтувати можливості забезпечення трудового розвитку на засадах збалансованості та стійкості в умовах повоєнної розбудови України.

Соціально-трудова сфера розвивається як процес трансформації та адаптації інститутів соціально-трудова сфери, її суб'єктів, а також соціально-трудова відносин між ними та з іншими зацікавленими сторонами, у результаті чого набуваються якості, адекватні викликам зовнішнього та внутрішнього середовища. Встановлено, що нинішня державна політика у сфері праці в Україні ґрунтується на ідеології неолібералізму, переважно відображає інтереси роботодавців й істотно обмежує права працівників, що посилює ризики руйнування усталених інститутів соціально-трудова відносин, має негативні соціальні наслідки. Аргументовано необхідність орієнтації державної політики на принципи гідної праці, концепт якої має бути розширений з урахуванням нових процесів і явищ, що виникають у соціально-трудова сфері під впливом цифровізації.

Наголошено, що повоєнна соціально-трудова сфера повинна мати потенціал стійкості, адаптації та функціонування в умовах поновлення воєнного конфлікту. Обґрунтовано, що існуючі моделі забезпечення національної стійкості можуть набути нових якостей з урахуванням здобутків міждисциплінарних досліджень щодо резильєнтності, у яких приділено особливу увагу соціально-поведінковим чинникам розвитку соціально-економічних систем. Проаналізовано наукові підходи до трактування резильєнтності, визначено коло проблем, що потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: збалансований соціально-трудова розвиток, соціально-трудова сфера, повоєнне відродження, резильєнтність.

JEL: E24, E61, F29, H56, J23, O38

Серед проблем, що наразі особливо є актуальними для України, особливо важли-

вим є опрацювання підходів до забезпечення збалансованого соціально-трудова

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

розвитку, які мають узгоджувати потреби різних сторін соціально-трудових відносин та відповідати реаліям сьогодення і викликам повоєнної розбудови України. Ці реалії є вкрай неоднозначними, складно прогнозованими та, з одного боку, пов'язані зі значними можливостями, а з іншого – з деструктивними процесами і загрозами. По-перше, упродовж останніх десятиліть динамічні процеси цифровізації обумовлюють глобальні зміни змісту та характеру праці, формування нових трудових цінностей та етичних критеріїв, здійснюють потужний вплив на українське суспільство, економіку, освіту й ринок праці, а отже, потребує розроблення та реалізації нова політика, яка протидіятиме появі й розвитку соціальних загроз і дозволить реалізувати повною мірою цифрові можливості для продуктивної зайнятості населення. По-друге, повномасштабна воєнна агресія проти України порушила усталені практики соціально-трудових відносин. Втрата трудового капіталу через еміграцію, руйнування соціальних мереж і суспільну дезорієнтацію вірогідно матиме довгострокові негативні наслідки. Необхідно формувати бачення параметрів соціально-трудового розвитку в повоєнний час і механізмів їх реалізації. Таке бачення має базуватися на усвідомленні того, що вітчизняна економіка та трудова сфера повинні мати значний потенціал стійкості й адаптації, оскільки завершення війни не означає зникнення ризиків воєнного конфлікту в майбутньому.

Наукове осмислення засад, принципів, напрямів забезпечення збалансованого соціально-трудового розвитку покликане дати відповіді на ці та інші вкрай актуальні питання в контексті нової візії та стратегії повоєнного відродження України.

Футуристичне майбутнє соціально-трудової сфери описане в роботах Д. Белла, Е. Глейзера, Е. Тоффлера, М. Кастельса, Р. Солоу, Ф. Фукуями та ін. Прогнози цих учених не завжди є оптимістичними. Очікується, що суспільство й надалі матиме сер-

йозні проблеми у сфері зайнятості; прогнозується збереження надмірної нерівності; великою є імовірність домінування індивідуалізму в його негативних формах, коли цінності солідарності, взаємодопомоги, колективізму дедалі більше відходитимуть на узбіччя суспільного буття. Проте слід розуміти, що такі передбачення – «це в ліпшому разі зважений погляд на прийдешнє за дрейфу тих тенденцій і домінант розвитку, що започатковані в останні десятиліття ... це ще не припис і не фатальність. Майбутнє світу праці та соціально-трудового розвитку – це насамперед віддзеркалення трансформації соціуму, а саме його світогляду та цінностей життєдіяльності» (Колот, 2016).

Існує низка публікацій, які репрезентують різні школи та науково-прикладні напрями досліджень тенденцій і перспектив розвитку соціально-трудової сфери в Україні. У серії робіт (Колот, Герасименко, 2020; Колот, Герасименко, 2021; Колот, Герасименко, 2022) висвітлено трансформації сфери праці та нові форми нестандартної зайнятості за сучасної цифрової доби, розкрито авторське бачення моделі праці та зайнятості, адекватної умовам першої половини ХХІ ст. Один з основних посилів авторів – заклик до переосмислення перспектив соціально-трудового розвитку в контексті нової глобалізації та нової (постіндустріальної, цифрової, інформаційної, мережевої) економіки, формування якої здійснюється під впливом «Індустрії 4.0». У публікаціях фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (Цимбал ред., 2021) приділено увагу формам асиметрії на ринку праці, обумовленим глобальними трендами сьогодення, виокремлено пов'язані з цим ризики та загрози, запропоновано бачення засад майбутньої ризикоорієнтованої політики на ринку праці.

Огляд літератури свідчить про те, що наразі існує мало обґрунтованих прогнозних оцінок щодо впливу війни на ситуацію у вітчизняній соціально-трудовій сфері та на ринку праці. У дослідженнях (ILO, 2022;

Пищуліна, Маркевич, 2022) насамперед описуються можливі сценарії розвитку за певних припущень, а також оцінюються ризики, з якими вірогідно стикнеться ринок праці. Війна – це потужний виклик для соціально-трудової сфери. Вітчизняна економічна наука не мала схожих за масштабами проблем. У цьому контексті становлять інтерес публікації, присвячені формуванню національної системи стійкості (Пирожков, Божок, Хамітов, 2021; Пирожков, Майборода, Хамітов та ін., 2022; Резнікова, 2022), у яких зроблено спроби обґрунтувати концепцію національної стійкості, модель забезпечення національної стійкості в Україні та основи відповідної державної політики. Однак місце та роль соціально-трудової сфери в цих моделях і політиках залишається нерозкритою, бракує методологічних концептів збалансованого соціально-трудового розвитку.

У попередніх публікаціях (Новікова, Залознова, Амоша та ін., 2022; Новікова, Остафійчук, Новак, 2022; Новікова, Шамілева, Хандій, 2023) авторами окреслено концептуальне, стратегічне й інституційне підґрунтя управління процесами трансформації соціально-трудових відносин в умовах цифровізації; проаналізовано вплив війни на соціально-трудову сферу та оцінено втрати трудового потенціалу України.

Мета статті – визначити вимоги та обґрунтувати можливості щодо забезпечення трудового розвитку на засадах збалансованості та стійкості в умовах повоєнної розбудови України.

Соціально-трудова сфера, за визначенням А. Колота, в одних випадках трактується надто широко й охоплює соціальні, трудові, а нерідко й інші інститути суспільства; у других розглядається як така, що включає інститути та відносини, які охоплюють усі стадії життєвого циклу людини («до» трудового життя, трудове життя, «після» трудового життя); у третіх ототожнюється із соціально-трудовими відносинами. Науковець наголошує на тому, що в будь-якому випадку основою соціально-трудової

сфери є інститути соціально-трудового спрямування та притаманні їй відносини. У центрі перебуває економічно активна людина, яка взаємодіє з інститутами ринкового середовища з приводу участі в суспільному поділі праці, у процесі безпосереднього докладання праці. Ця взаємодія стосується ключових питань життєдіяльності людини, а саме: включення у сферу безпосереднього виробництва, організації виробничої діяльності, її результатів, формування доходів, створення безпечних умов праці, соціального захисту працівників та інших питань, що пов'язані зі створенням умов для гідної праці й підвищення якості життя економічно активного населення (Колот, 2010, с. 9).

Отже, соціально-трудова сфера є інституціональним простором для формування та функціонування соціально-трудових відносин. Відповідно її складовими є: інститути зайнятості та розвитку людських ресурсів (ринок праці, служби зайнятості, структури, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації економічно активного населення); інститути управління працею на підприємствах, в організаціях; інститути-норми, що регулюють відносини у сфері праці; інститути соціального захисту працівників та деякі інші. При цьому кількісні та якісні параметри цих складових нині зазнають динамічних трансформацій, що є результатом дії надскладного переплетення чинників, процесів, явищ, які мають багатоманітне походження. «Деякі з них є очевидними, інші – латентними, але швидкість прояву і перших, і других є небаченою раніше та не підлягає чіткій формалізації. Сучасний світ праці та зайнятості в глобальному його вимірі – це світ контрастів, світ суперечливих трендів, неоднозначних за наслідками змін. Перелік явищ і процесів, що змінюють контури, формат ринку праці, як і світ праці загалом є надто строкатим» (Колот, Герасименко, 2021, с. 41). Необхідним є пошук нових наукових підходів, теоретичних і мето-

дологічних засад, міждисциплінарного інструментарію досліджень для осмислення причин і можливих наслідків таких трансформацій, наукового обґрунтування відповідної політики, стратегій та інструментів їх реалізації.

Соціально-трудоий розвиток визначається як процес трансформації та адаптації інститутів соціально-трудої сфери, її суб'єктів, а також соціально-трудоих відносин між ними та з іншими зацікавленими сторонами, у результаті чого ця соціально-економічна система набуває якостей, адекватних викликам зовнішнього та внутрішнього середовища. Збалансованість виступає цільовим орієнтиром такого розвитку. В економічній теорії збалансованість визначається як характеристика співвідношення чи рівноваги в економічних явищах або процесах, що періодично змінюються. Оптимум за Парето передбачає, що добробут суспільства досягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. Відповідно до критерію Парето (критерію зростання суспільного добробуту) рух убік оптимуму можливий лише при такому розподілі ресурсів, що збільшує добробут принаймні однієї людини, не завдаючи шкоди нікому іншому.

Отже, поняття «збалансований соціально-трудоий розвиток» відображає рух на шляху до оптимуму (збалансованого стану) соціально-трудої сфери та встановлення паритету інтересів сторін соціально-трудоих відносин, що забезпечує поліпшення їхнього добробуту і суспільного добробуту загалом.

Нині розуміння соціально-трудоих відносин виходить далеко за рамки діалогу найманого працівника та роботодавця лише з приводу умов купівлі-продажу і використання робочої сили. Предметом соціально-трудоих відносин стало регулювання системи соціального страхування, відносин, пов'язаних із залагодженням колективних

трудоих конфліктів тощо. На думку А. Колота, «логікою нинішнього етапу розвитку суспільства має бути прагнення до об'єднання індивідуальних і колективних зусиль задля досягнення суспільно прийнятної соціальної якості, такого стану, коли економічна та соціальна безпека стає безумовною, колективною цінністю» (Колот, Герасименко, 2021, с. 94). У цьому контексті формування людиноцентричних соціально-трудоих відносин та відповідних трудових цінностей необхідно розглядати як важливе завдання соціальних партнерів, суспільства в цілому. Панівні трудові цінності об'єднують людей у єдину соціальну спільноту, сприяють соціальній згуртованості. Ідеться про необхідність знаходження суспільного консенсусу щодо ієрархії потреб, ціннісних орієнтацій, визначення місця праці, зайнятості в життєдіяльності соціуму загалом і кожної свідомої людини зокрема.

Однак економіка та мережеве, цифрове суспільство в нинішньому їх форматі створюють усе менше умов для виявлення на практиці таких цінностей, як солідарність і справедливість. Відносини у сфері праці еволюціонують від колективно-договірних, солідарних, до індивідуалізованих, нестійких, фрагментизованих. Згідно з дослідженнями МОП глобальним трендом є поступове зменшення можливостей для проведення соціальними партнерами прямих переговорів, результати яких є обов'язковими для врахування. Наприклад, стосовно встановлення розміру мінімальної заробітної плати співвідношення інституцій соціального діалогу, які надають необов'язкові рекомендації установам, що приймають рішення, становить приблизно п'ять до одного (Гвардянчич, Моліна, 2019, с. 6). Ситуація, коли роль тих чи інших сторін соціально-трудоих відносин зводиться переважно до виконання консультативних функцій і при цьому відсутній дієвий інструментарій забезпечення врахування відповідних рекомендацій у процесі прийняття управлінських рішень, зрештою призводить до негативних соціальних наслідків.

Останнім часом це чітко проявляється в Україні. Аргументи щодо необхідності максимальної лібералізації трудових відносин не мають об'єктивного підґрунтя. Навіть корисні ліберальні ідеї впроваджуються дискримінаційно по відношенню до найманого працівника. По суті, відбувається знищення інститутів колективного захисту найманої праці – профспілок, трудових колективів та інших форм громадської активності. Керуючись неоліберальними ідеями, представники влади «так званий «трудовий кодекс» вважають пережитком, а регулювання відносин між роботодавцем та працівником – жорсткою зарегульованістю» (Дзеркало тижня, 2022). В. Новіков зазначає: твердження, що ліберальна політика служить засобом швидкого зростання, є відверто ідеологічним, а не емпіричним. Гасло про зменшення та навіть відмову від державного втручання в економіку означає відмову від шансу на швидку відбудову України. Треба боротися не з державним регулюванням як таким, а з його «латиноамериканським» варіантом (Новіков, 2022).

Закономірно, що в умовах динамічних змін у суспільстві з'являються нові теорії та концепції щодо соціально-трудоного розвитку. Але це жодним чином не нівелює ролі загальновизнаних принципів організації соціально-трудоного відносин, серед яких базовими є принципи гідної праці. У нормативних документах і деклараціях МОП гідна праця представлена переважно як політична платформа, покликана «забезпечити сталий розвиток, всеохоплююче і поступальне економічне зростання, одержання взаємної користі та поліпшення інтеграції політики і цілей в макроекономічній, інвестиційній сфері, у сфері зайнятості, соціального захисту й захисту довкілля, загальне процвітання та гідну працю для всіх з урахуванням різних рівнів національного розвитку і можливостей» (ILO, 2016). Основними її принципами є:

забезпечення продуктивної зайнятості для всіх завдяки формуванню стабільного інституційного й економічного середовища;

соціальний захист – соціальне забезпечення та захист працівників, що має стійкий характер і відповідає національним умовам;

ефективний соціальний діалог і трипартизм;

дотримання, сприяння та реалізація основних принципів і прав у сфері праці, які мають особливу важливість і як основоположні права, і як сприятливі умови, необхідні для всеосяжного вирішення стратегічних завдань переходу до сталого розвитку.

Інститут гідної праці в найбільш загальному вимірі необхідно розглядати як комплексну платформу, яка має об'єднати зусилля органів державної влади, соціальних партнерів на всіх рівнях ієрархічної структури світової та національної економіки, представницьких органів громадянського суспільства для того, щоб соціально-економічний прогрес забезпечувався функціонуванням продуктивних, знансєвонасичених робочих місць, поліпшенням умов праці, соціалізацією відносин у сфері праці, розширенням прав працівників, розвитком їхніх можливостей (Колот, Герасименко, 2021, с. 29). Водночас теоретико-методологічні основи гідної праці мають бути доповнені, розширені з урахуванням тих нових процесів і явищ, які виникають у соціально-трудої сфері, економіці та суспільстві, зокрема під впливом цифровізації.

Перетворення, що відбуваються в соціально-трудої сфері під впливом ІКТ, мережевих платформ, інших проявів цифровізації, – це всеохоплююча трансформація, яка торкається трудових цінностей, мотиваційних настанов, форм зайнятості й організації праці тощо. З одного боку, цифрові технології покликані стати істотним інструментом підвищення продуктивності, економічного зростання, поліпшення якості життя громадян. Так, у дослідженнях основними перевагами цифровізації визначено

зростання ефективності економіки, розвиток цифрового підприємництва, підвищення якості послуг, зниження рівня корупції в системі державного управління, посилення участі населення в суспільних і політичних процесах, створення нових робочих місць тощо. З іншого боку, наголошується на наявності соціально-деструктивного потенціалу цих процесів, що супроводжується зниженням попиту на людські ресурси та відповідним руйнуванням робочих місць, поглибленням їх невідповідності критеріям гідної праці. У звіті Єврокомісії щодо впливу цифрової трансформації на ринки праці ЄС зазначено: незважаючи на те що цифровізація значно сприяє поліпшенню рівноваги між роботою та життям для одних частин суспільства, для інших це створює посилені зміни та тиск. Поширення інтернету та розвиток ІКТ викликає появу в глобальному світі такого явища, як розпад традиційних зв'язків, соціальне відокремлення та ізоляція індивідів один від одного в масштабах цілого суспільства. Усе це знижує рівень довіри між людьми, спричиняє втрату навичок колективного рішення проблем і колективної взаємодії взагалі. Поява нових форм комунікацій актуалізує необхідність змін у характері соціально-трудових відносин, мотивації персоналу до праці (European Commission, 2019).

Ідеться про одночасний прояв двох різноспрямованих процесів, які формують, з одного боку, умови та можливості соціально-трудового розвитку, а з іншого – загрози, небезпеки та ризики, що супроводжуються високим рівнем розбалансованості соціально-трудової сфери. Теоретико-методологічні засади дослідження впливу процесів цифровізації базуються на постулатах теорії заміщення (Коллінз, 2009), згідно з якою систематизовано базові концепції зміни соціально-трудових відносин, соціальної структури суспільства, характеру зайнятості та безпосередньо процесу праці. Очевидною є наявність прямого впливу цифровізації, роботизації та автоматизації на кількість робочих місць (зникнення одних робочих місць і поява інших). Але існує і

низка опосередкованих впливів, наприклад, через зміни в умовах швидкого поширення ІКТ індивідуальних і групових поведінкових шаблонів, які визначають моделі поведінки робочої сили на ринку праці (особливо це стосується молодих поколінь). На рівні суспільства це може бути посилення міжпоколінського розриву в можливостях зайнятості та забезпечення гідної праці, поляризація суспільства та підвищення рівня незахищеної зайнятості.

Диверсифікація форм організації праці та поява таких форм, як зайнятість у платформній економіці, а також розширення нестандартних форм зайнятості ставлять на порядок денний нові теоретико-методологічні проблеми, є викликом для урядів з точки зору нормативно-правового регулювання та забезпечення дотримання норм. Аналіз взаємозв'язку, взаємовпливу та взаємозалежності процесів цифрового та соціально-трудового розвитку свідчить про потребу в державному регулюванні цих процесів разом з усвідомленням українським суспільством необхідної збалансованої інтеграції для створення можливостей сталого і безпечного майбутнього (Новікова, Залознова, Амоша та ін., 2022, с. 41).

Наступний україноактуальний зріз проблематики соціально-трудового розвитку полягає в тому, що він відбувається в умовах національної та глобальної нестабільності. Спочатку пандемія COVID-19, а потім повномасштабні військові дії в Україні змінили принципи, за якими функціонувала соціально-трудова сфера, перевівши її в більш невизначену траєкторію. По суті, на ризики, пов'язані з цифровізацією, відбулося напруження нових ризиків і загроз, що продукуються військовим станом. Військова агресія спричинила спад економіки країни внаслідок повної або часткової втрати виробничих активів й інфраструктури, перешкод вільному руху факторів виробництва, у тому числі на ринку праці. Скорочення чи припинення діяльності підприємств у місцях ведення активних бойових дій, повне або часткове їх знищення, а також переміщення

значної частини підприємств до безпечніших районів країни супроводжувалося значною втратою робочих місць. Масштабні внутрішні переміщення населення, вимушена міграція та релокація бізнесу спричинили зміни структури і потенціалу ринку праці, порушили пропорції та насиченість регіонів фахівцями.

Падіння реального ВВП у 2022 р. склало близько 29%. І хоча надалі ситуація поліпшувалася, однак руйнація економічного організму в перші місяці призвела до вкрай негативних тривалих соціально-економічних наслідків. За експертними оцінками, відбулося зростання масштабів неповної зайнятості, її тінізація, погіршення умов працевлаштування або ж узагалі втрата можливості працевлаштування у значного відсотка населення, «ерозія» доходів тощо. Це обумовило трансформацію патернів робочої сили, зокрема щодо стратегій і траєкторій входу/виходу та мобільності на ринку праці.

Масовий виїзд із країни працездатного населення вочевидь зменшив градус напруження на ринку праці, водночас поглибив дисбаланс його професійної структури. Країну покинула значна кількість фахівців, які затребувані в умовах воєнного часу, що спричинило їх дефіцит. «Прихисткова» міграція має всі шанси перетворитися на постійну, що пов'язано з ризиками критичного дефіциту трудових ресурсів для повоєнного відновлення України. Війна призводить до втрати значної кількості робочої сили не лише через міграцію, але і через мобілізацію та загибель. Водночас збільшується кількість працівників з обмеженими можливостями, а їх рівень працездатності та перелік робіт, які вони можуть виконувати, відрізняється від довоєнного періоду. Так, за даними опитування (Пищуліна, Маркевич, 2022, с. 5) 17% компаній зазначили, що мають співробітників, які загинули внаслідок повномасштабної війни на території України, у 11% є співробітники, які зникли безвісти, а 17% мають співробітників, які фізично постраждали під час бойових дій.

Посилюється тінізація ринку праці, зростає кількість вакансій без офіційного оформлення та офіційної заробітної плати. Як наслідок, відсутність соціальних гарантій, час роботи не включається у трудовий стаж тощо. Це супроводжується поглибленням прекаризації зайнятості. Якщо в 2021 р. рівень прекаризації становив близько 49% від загальної кількості зайнятого населення, то сьогодні, з урахуванням як падіння загальної кількості зайнятих, так і значного зростання контингенту прекаріїв, він може сягати 60-70% (Новікова, Шамілева, Хандій, 2023, с. 28).

Наразі існує мало обґрунтованих прогнозних оцінок щодо подальшого розвитку ситуації в соціально-трудовій сфері та на ринку праці зокрема. Так, згідно з прогнозними сценаріями впливу воєнного конфлікту на зайнятість, розробленими МОП у травні 2022 р., якби бойові дії було припинено негайно і в країні почалося швидке відновлення, то це дозволило б скоротити втрати зайнятості до 8,9%. У випадку сценарію подальшої ескалації втрати зайнятості ще більше зростуть і можуть досягнути 7 млн осіб (ILO, 2022). Складність прогнозних оцінок зумовлюють декілька аспектів. По-перше, не можна однозначно оцінити ситуацію з чисельністю населення, яке залишиться в Україні. Тривалий час перебування у країнах ЄС сприятиме можливості для громадян України там облаштуватися та закріпитися. За даними численних соціологічних досліджень більшість мігрантів має намір повернутися в Україну. Проте тільки близько десятої частини з тих, хто планує повернутися, має намір зробити це в будь-якому випадку. Для інших головними умовами повернення є: офіційне скасування воєнного стану (більше половини), закінчення війни (більше третини), припинення обстрілів або бойових дій у регіоні проживання, наявність роботи, наявність повної безпеки (наприклад, проведення повного розмінування), відбудова міста, отримання нового житла та ін. Якщо врахувати, що виконання деяких із цих умов потребує значного про-

міжку часу, то існують ризики переростання тимчасової «прихисткової» міграції в постійну.

Водночас більшість біженців мають намір працювати в країні перебування. Соціологічні опитування фіксують поступове зростання зацікавленості в зайнятості серед українських мігрантів. Слід зазначити, що високий рівень освіти та кваліфікації українців, знання мов значно збільшують шанси їх облаштування та інтеграції у країнах перебування. Людський капітал забезпечує їм доволі значну привабливість для працедавців, що сприяє трансформуванню політики та законодавства багатьох європейських країн на користь прибулих. Згідно з дослідженнями О. Малиновської (Малиновська, 2021), зворотна трудова міграція передусім корелює з економічною, соціальною та політичною ситуацією в країні походження. У ближній перспективі соціально-економічна ситуація в Україні, скоріше за все, буде гіршою, ніж у сусідніх країнах – і щодо заробітку, і щодо умов праці. Тобто після війни та скасування воєнного стану і заборони на виїзд чоловікам процес відпливу населення може продовжитися та посилитися: певна кількість чоловіків поїде за кордон або для возз'єднання з сім'єю, або на заробітки.

Незважаючи на те що вже розпочався процес повернення людей в Україну, можна припустити, що надалі він може вповільнитися. У багатьох країнах ЄС спрощується працевлаштування для громадян України та визнання кваліфікації, особливо за дефіцитними для місцевих ринків праці позиціями. Тобто ті, хто не зможе чи не захоче знайти в Європі роботу, найближчим часом повертатимуться в Україну, звичайно, якщо не буде загострення воєнної ситуації. Але з'явиться також великий прошарок тих, хто залишиться в ЄС, знайшовши роботу. Повернення цієї категорії громадян – під питанням. Отже, вірогідно, дефіцит робочої сили після закінчення війни може бути суттєвим.

Як зазначено вище, збалансований соціально-трудова розвиток – це рух у напрямі компромісу між учасниками соціально-трудова відносин. Цей компроміс

має бути адекватним існуючим викликам. Інколи, в екстремальних умовах (масштабні природні чи техногенні катастрофи, епідемії, війни) він може передбачати «урізання» інтересів якоїсь зі сторін, якщо це матиме позитивний ефект для функціонування соціально-економічної системи в цілому. Проте такі зміни мають бути взаємоузгодженими та взаємоприйнятими. Показовим у цьому контексті є висновок доповіді Світового банку «Плата за війну: економічні та соціальні наслідки конфлікту в Сирії» (The World Bank, 2017) про те, що руйнування інститутів, які є структурними елементами як економіки, так і суспільства, у тому числі інститутів соціально-трудова сфери, справили більший негативний вплив на економіку, ніж руйнування матеріальної інфраструктури. Тривала війна перешкоджає взаємодії людей, знижує їх стимули до продуктивної діяльності, руйнує трудові відносини. Моделювання показало, що за перші шість років конфлікту сукупні втрати ВВП унаслідок дії цих чинників у 20 разів перевищили втрати від руйнування фізичного капіталу. Ці висновки можна інтерпретувати таким чином: зміни, які погіршують взаємодію між партнерами у соціально-трудова сфері за рахунок однієї зі сторін і руйнують інститути соціально-трудова відносин, маючи короткострокові вигоди, зрештою ризикують призвести до значних негативних наслідків, нівелюючи ці вигоди та масштабуючи соціально-економічні втрати (Новікова, Остафійчук, Новак, 2022, с. 77).

Воєнний стан в Україні супроводжується обмеженням або скороченням соціально-трудова прав і соціальних гарантій. Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX визначено особливості трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором із фізичними особами, у період дії правового режиму воєн-

ного стану, надавши перевагу роботодавцям. Вочевидь, на початку війни запровадження таких змін було вимушеним і значною мірою виправданим кроком. Проте на практиці вони створюють широкі можливості для зловживань з боку роботодавців стосовно збільшення тривалості робочого дня, затримок виплати заробітної плати тощо за відсутності об'єктивної необхідності в цих заходах. Удосконалення трудового законодавства має базуватися на необхідності якнайшвидшого усунення існуючих недоліків і протиріч, пов'язаних із тимчасовим спрощенням процедур регулювання трудових відносин, обмеженням прав працівників і профспілок.

Наведені тенденції та явища в соціально-трудовій сфері на новому рівні аналізують «безпекові» аспекти соціально-трудового розвитку, пошук теоретичних моделей і стратегій відповіді на деструктивні виклики та загрози, яким чином Україна має їм протистояти в умовах воєнного стану та яку політику соціально-трудового розвитку має реалізовувати в час повоєнного відновлення. Таким чином, поняття «збалансований соціально-трудовий розвиток» набуває нового відтінку: *збалансований і стійкий до зовнішніх впливів соціально-трудовий розвиток*.

Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021 була схвалена «Концепція національної системи стійкості», у якій національна стійкість трактується як здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження й характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стає функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій. Уразливість визначено як наявність проблем, недоліків, які породжують або посилюють схильність до порушення функціональності та/або піддатливість негативним впливам загроз. Проте серед переліку базових елементів, на забезпечення яких має бути спрямована національна система стійкості, відсутня «стійкість робочої сили» як її здатність до швидкої

адаптації до зайнятості в екстремальних умовах. Водночас концепція містить ключові принципи, які є актуальними з позиції забезпечення збалансованого та стійкого до зовнішніх впливів соціально-трудового розвитку: широка взаємодія, передбачуваність, надійність, обізнаність, готовність, мобільність, адаптивність, наявність резервів. Так, принцип мобільності передбачає здатність до швидкого залучення основних і резервних сил, засобів, ресурсів та об'єднання зусиль для вирішення завдань в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації (актуальність цього принципу яскраво ілюструють проблеми, пов'язані з релокацією бізнесу та переміщенням робочої сили в Україні в умовах воєнних дій); принцип адаптивності – здатність пристосовуватися до кризових умов і нових обставин, які виникли під впливом загрози або кризової ситуації, забезпечувати виживання, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати інноваційні рішення.

Сьогодні теоретико-методологічне забезпечення формування національної системи стійкості лише починає розроблятися. У національній доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» національна стійкість розглядається як така стратегія існування країни, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку й успішно відповідати на зовнішні та внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, більше того, зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачати й ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держава в балансі з громадянським суспільством (Пирожков, Майборода, Хамітов та ін., 2022, с. 19).

Соціально-трудова сфера розглядається як чинник забезпечення стійкості, однак нерозкритими залишаються такі питання: як забезпечити стійкість соціально-трудового розвитку в новій реальності, які стратегії та інструментарій можуть бути

ефективними, які нові характеристики мають бути притаманні робочій силі та ін. Пошук відповідних відповідей має бути спрямований на формування латентних властивостей протистояти негативним впливам і закладати механізми активації цих властивостей у непередбачуваних ситуаціях. У літературі наведено цілу низку можливих дій (тактик) для бізнесу, щоб вистояти в умовах шоків впливів: релокація, консервація, ізоляція ресурсів, технологічні зміни, об'єднання ресурсів та ін. Їх успішна реалізація потребує як відповідної підготовки робочої сили (а отже, вирішення спеціальних завдань у сферах підготовки кадрів, профорієнтації, інформування ринку праці тощо), так і налагодження на якісно новому рівні взаємодії між учасниками соціально-трудових відносин, яка б дозволяла швидко знаходити оптимальні рішення.

У публікаціях із безпекової тематики використовуються такі поняття, як стійкість, пружність, резильєнтність тощо. Так, у національній доповіді йдеться про стійкість і резильєнтність як про тотожні поняття (Пирожков, Майборода, Хамітов та ін., 2022, с. 78). Вони є близькими за сутністю і в найбільш загальному тлумаченні означають здатність протистояти загрозам, однак під різними кутами зору на можливість досягнення цієї здатності. Як свідчить аналіз публікацій, у першому випадку в основу переважно ставиться формування відповідних державних інститутів та інструментів, тоді як прихильники концепції резильєнтності роблять акцент на міждисциплінарному підході та соціо-поведінкових чинниках розвитку соціально-економічних систем.

Термін «резильєнтність» із 1970-х років широко застосовується у психології, де наразі має статус потужного конструкту з широкою емпіричною базою, проблемним полем теоретичних питань і засадами для практичного використання. У найширшому розумінні резильєнтність асоціюється зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов і пов'язується з такими

особистісними рисами, як твердість характеру, адаптованість до навколишнього середовища, стійкість до життєвих негараздів тощо. Із часом напрацювання у психології набули інтерпретації в інших сферах дослідження, а наразі резильєнтність розглядається як широкий міждисциплінарний концепт, що поширюється і на соціально-економічні системи. У науковий обіг увійшли такі поняття, як національна резильєнтність, економічна резильєнтність, а також резильєнтність окремих сфер діяльності (охорони здоров'я, державного управління та ін.). Практична цінність концепту полягає в такому: розуміючи відповідні принципи та правила, можна посилити здатність різних об'єктів і систем виживати (у широкому значенні) в складних і незвичних умовах. Розбудова резильєнтності дає змогу запобігати, протидіяти або вистояти з меншими втратами у випадках, коли загрози та кризи мають тривалий характер, є неминучими чи неподоланими повною мірою. «У безпековому вимірі йдеться про застосування спеціальних механізмів, які дозволяють абсорбувати загрози, адаптуватися до їхньої дії, зберегти основні цінності/функції, але потребують певних змін у роботі об'єкта/системи. У суспільних відносинах, особливо на національному рівні, такі механізми є складними, залежать від історичних, культурних та інших особливостей розвитку» (Резнікова, 2019).

У рамках дослідження проблематики соціально-трудового розвитку доцільно звернутися до дискусії в галузі психології з приводу категоризації феномену резильєнтності як особистісної властивості проти резильєнтності як процесу. Перші зусилля у вивченні цього питання були зосереджені, головним чином, на особистісних властивостях. Конструкт *ego-resiliency* (Luthar, Zigler, 1991) охоплює набір рис, що відображають міцність характеру, а також гнучкість функціонування у відповідь на зміни зовнішніх умов. Надалі він був розширений за рахунок таких корелятивів резильєнтності

як темперамент, самооцінка, інтелект, впевненість у собі тощо. Однак у дослідженнях звернено увагу на те, що трактування резильєнтності як особистісної властивості постійно породжує логічний ефект: розуміння стійкості до стресора як нереагування на стрес, як несприйняття стресу, як нечутливості до стресу. Тобто резильєнтність означає стійкість, первинну притаманність, «дарованість» і не відображає роботи самої людини з її життєвими ресурсами (Хамініч, 2016, с. 162). Прибічники трактування резильєнтності як процесу наголошують, що механізми резильєнтності не обов'язково успадковуються – вони можуть бути розвинуті, а здатність відновлюватись у стресових умовах слід розглядати як передумову прогресивного розвитку та загальної життєстійкості. «Резильєнтність належить до динамічного процесу, який охоплює позитивну адаптацію в контексті значних негараздів» (Fletcher, Sarkar, 2013). Така увага до механізмів, що становлять основу резильєнтності, має велике значення для розроблення відповідних стратегій втручання. Отже, резильєнтність – це і сукупність певних характеристик, і процес їх набуття під впливом стресорів, і відповідна політика їх цілеспрямованого формування.

Практика свідчить, що не завжди всі виклики та загрози можна передбачити. Підтвердженням цього є епідемія COVID-19 з її руйнівними наслідками для ринку праці. Стратегія стійкості, резильєнтності, збалансованості соціально-трудового розвитку має формувати латентні властивості та закладати широкий спектр механізмів активзації цих властивостей у непередбачуваних ситуаціях. Відповідні механізми частково розглядаються в теоретичних і прикладних дослідженнях, присвячених проблемі формування національної стійкості. Водночас концепція резильєнтності, з її міждисциплінарним характером, може підвищити їх ефективність. Вона наголошує на необхідності приділяти більше уваги проблемі підготовки людини до стресових ситуацій.

Важливе питання: яким є резильєнтний працівник як з позиції психологічної резильєнтності, так і з позиції професійної резильєнтності? Ідеться і про психологічні риси, і про необхідні професійні навички, і про креативну персоналізацію людини, здатність виходити за межі буденності. Конструкт «ego-employee-resiliency» дозволив би по-новому поглянути на діяльність суспільних інститутів з позиції формування резильєнтної робочої сили, що виходить за рамки оцінювання кваліфікації. Це вкрай актуальне, водночас складне завдання, яке потребує подальшого дослідження.

Висновки. Після завершення війни та повоєнного відновлення Україна має стати спроможною, висококонкурентною країною. Необхідно вже сьогодні сформувати бачення майбутнього соціально-трудового розвитку. Воно, по-перше, має базуватися на розумінні засадничих цінностей сталого людського розвитку та принципів гідної праці. Це цінності, на які безумовно має орієнтуватися державна політика в соціально-трудовій сфері. По-друге, на усвідомленні того, що вітчизняна економіка та соціально-трудова сфера зокрема повинні мати потенціал стійкості, адаптації та функціонування в екстремальних умовах. Завершення війни не означає зникнення ризиків воєнного конфлікту в майбутньому. Для цього насамперед має бути подолано існуюче протиставлення інтересів роботодавців і найманих працівників. Соціальна злагода підприємницьких і трудових інтересів стане запорукою стратегічної стійкості економіки та соціуму.

Існуючі моделі забезпечення національної стійкості можуть набути нових якостей з урахуванням здобутків міждисциплінарних досліджень щодо резильєнтності, у яких особливу увагу приділено соціально-поведінковим чинникам розвитку соціально-економічних систем. Резильєнтність у найширшому тлумаченні запропоновано розглядати як сукупність характеристик, які визначають здатність соціально-трудової

сфери простояти викликам і кризам; як прогрес, рух уперед через подолання кризових явищ до нового етапу розвитку на основі поведінкової адаптації. Це потребує як відповідної підготовки резильєнтної робочої сили (а отже, вирішення спеціальних завдань у сферах професійної освіти, профорієнтації, інформування ринку праці тощо), так і адаптації інституціонального середовища соціально-трудової сфери, налагодження на якісно новому рівні взаємодії між учасниками соціально-трудових відносин, яка б дозволяла швидко знаходити оптимальні рішення. Перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуком відповідей на питання: яким є резильєнтний працівник? які інституції можуть забезпечити його формування й ефективне використання?

У концепті повоєнного відродження важливе місце посідають процеси цифровізації економіки та соціально-трудової сфери. Цифрові технології покликані стати інструментом підвищення продуктивності, економічного зростання, розширення можливостей продуктивної зайнятості, поліпшення якості життя громадян. На основі новітніх цифрових технологій необхідно створити дієву інформаційну систему ринку праці, яка б забезпечувала доступ до науково обґрунтованої аналітичної та прогностичної інформації всім зацікавленим сторонам, тим самим зменшуючи інформаційну асиметрію в соціально-трудовій сфері.

Література

- Гвардянчич І., Моліна О. (2019). Порівняльний аналіз діяльності Національної тристоронньої соціально-економічної ради та економічних і соціальних рад 8 країн ЄС. Київ: Офіс МОП DANIDA в Україні. 38 с.
- Дзеркало тижня (2022). Рада дозволила бізнесменам самим встановлювати умови найму працівників: трудовий кодекс тепер остаточно пустий папірець. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/rada-dozvolila-biznesmenam-samim-vstanovljuvati-umovi-najmu-pratsivnikiv-trudovij-kodeks-teper-ostatochno-pustij-papirets.html> (дата звернення: 05.05.2023).
- Коллинз Р. (2009). Технологическое замещение и кризисы капитализма: выходы и тупики. *Спільне*. URL: <https://commons.com.ua/uk/tehnologicheskoe-zameshhenie-i-krizisy> (дата звернення: 05.05.2023).
- Колот А.М., Герасименко О.О. (2022). Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. № 5. С. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>.
- Колот А.М. (2010). Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія. Київ: КНЕУ. 251 с.
- Колот А.М. (2016). Майбутнє світу праці та соціально-трудового розвитку очима відомих економістів. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. № 1. С. 8-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_1_3 (дата звернення: 11.04.2023).
- Колот А.М., Герасименко О.О. (2021). Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана. 487 с.
- Колот А., Герасименко О. (2020). Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. Київ: Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. 32 с.
- Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці (2021). Ред. О.І. Цимбал. Київ: Академперіодика. 210 с.
- Малиновська О. (2021). Міграція та коронакриза: наслідки, перспективи, напрями реагування. *Strategic panorama*. № 1-2. С. 71-79. DOI: 10.53679/2616-9460.1-2.2021.05.
- Новіков В. (2022). Ментальний хаос конференції в Лугано. На які помилки економічної політики варто звернути увагу

- в процесі реалізації плану відновлення України? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689465/> (дата звернення: 05.05.2023).
- Новікова О.Ф., Залознова Ю.С., Амоша О.І. та ін. (2022). Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки: монографія / за наук. ред. О.Ф. Новікової. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 385 с.
- Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В., Новак І.М. (2022). Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>
- Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л., Хандій О.О. (2023). Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. № 2. С. 17-54. DOI: [10.15407/economyukr.2023.02.017](https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017).
- Пирожков С.І., Божок Є.В., Хамітов Н.В. (2021). Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. № 8. С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>.
- Пирожков С.І., Майборода О.М., Хамітов Н.В. та ін. (2022). Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. Київ. 552 с.
- Пищуліна О., Маркевич К. (2022). Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Київ: Центр Разумкова. 20 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 05.05.2023).
- Резнікова О. (2019). Що саме ми розбудовуємо, говорячи про національну стійкість? *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/internal/scho-same-mi-rozbudovuyemo-govoryachi-pro-nacionalnu-stiykist-318005_.html (дата звернення: 05.05.2023).
- Резнікова О. (2022). Національна стійкість в умовах мінливого безпечного середовища: монографія. Київ: НІСД. 456 с.
- Хамініч О.М. (2016). Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або резильєнтність. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія психологічні науки. Вип. 6. Т. 2. С. 160-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_p_2016_6%282%29__30 (дата звернення: 05.05.2023).
- European Commission (2019). Report of the HLEG on the Impact of the Digital Transformation on EU Labour Markets. European Commission. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d9574c3a-67fb-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-96461315> (дата звернення: 05.05.2023).
- Fletcher D., Sarkar M. (2013). Review of Psychological Resilience. *European Psychologist*. Vol. 18. P. 12-23. DOI: [10.1027/1016-9040/a000124](https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124).
- ILO (2016). ILO Implementation Plan 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---webdev/documents/publication/wcms_510122.pdf (дата звернення: 05.05.2023).
- ILO (2022). The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. ILO brief. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/impact-ukraine-crisis-world-work-initial-assessments-enru> (дата звернення: 05.05.2023).
- Luthar S., Zigler E. (1991). Vulnerability and competence: a review of Research on Resilience in Childhood. *Am J Orthopsychiatry*. 61(1). P. 6-22. DOI: [10.1037/h0079218](https://doi.org/10.1037/h0079218)
- The World Bank (2017). The toll of war: The economic and social consequences of the conflict in Syria. Washington: The World Bank Group. 121 p URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27541> (дата звернення: 05.05.2023).

References

- Gvardianchich, I., & Molina, O. (2019). Comparative analysis of the activities of the National tripartite socio-economic council and the economic and social councils of 8 EU countries. Kyiv: ILO DANIDA office in Ukraine.
- Dzerkalo tyzhnia (2022). Rada allowed businessmen to set the conditions for hiring employees themselves: the labor code is now a blank piece of paper. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/rada-dozvolila-biznesme-nam-samim-vstanovljuvati-umovi-najmu-pratsivnikiv-trudovij-kodeks-teper-ostatochno-pustij-papirets.html> [in Ukrainian].
- Collins, R. (2009). Technological substitution and crises of capitalism: exits and impasses. *Commons*. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/tehnologicheskoe-zameshhenie-i-krizisy> [in Russian].
- Kolot, A.M., & Herasymenko, O.O. Novel formats of labor activity organization: nature, challenges, development trajectories. *Economy of Ukraine*, 5, pp. 59-76 [in Ukrainian]. DOI:
- Kolot, A.M. (2010). *Social and labor sphere: state of relations, new challenges, development trends*: monograph. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Kolot, A.M. (2016). Future of the world of labor and social and labor development in terms of well-known economists. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, 1, pp. 8-21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_1_3 [in Ukrainian].
- Kolot, A.M., & Herasymenko, O.O. (2021). *Work XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development*. Kyiv: National Economic University named after Vadym Hetman [in Ukrainian].
- Kolot, A., & Herasymenko, O. (2020). *The sphere of work in the conditions of the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine*. Kyiv: Representation of the Friedrich Ebert Foundation in Ukraine [in Ukrainian].
- Tsymbal, O.I. (Ed.). (2021). *Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the Ukrainian labor market*. Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].
- Malynovska, O. (2021). Migration and corona-crisis: consequences, prospects, directions of response. *Strategic Panorama*, 1-2, pp. 71-79 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1-2.2021.05>
- Novikov, V. (2022, July). Mental chaos of the conference in Lugano. What errors of economic policy should we pay attention to in the process of implementing the recovery plan for Ukraine? *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689465/> [in Ukrainian].
- Novikova, O.F., Zaloznova, Yu.S., Amosha, O.I. and etc. (2022). Transformation of the social and labor sphere in the conditions of digitalization of the economy: monograph. In O. F. Novikova (Ed.). Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Novikova, O.F., Ostafychuk, Ya.V., & Novak, I.M. (2022). Changes in the labor and tax legislation of Ukraine under military conditions: problems and prospects for improvement. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 75-90 [in Ukrainian]. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>
- Novikova, O.F., Shamileva, L.L., & Khandii, O.O. (2023) Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibility of overcoming it. *Economy of Ukraine*, 2, pp. 17-54 [in Ukrainian]. DOI: 10.15407/economy ukr.2023.02.017.
- PyrozHKov, S.I., Bozhok, Ye.V., & Khamitov, N.V. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.*, 8, pp. 74-82. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>.
- PyrozHKov, S.I., Mayboroda, O.M., & Khamitov, N.V. and etc. (2021). National resilience of Ukraine: hybrid threats

- challenge response and prevention strategy: national report. Kyiv [in Ukrainian].
- Pyshchulina, O., & Markevich, K. (2022). The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization. Kyiv: Razumkov Center. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> [in Ukrainian].
- Reznikova, O. (2019). What exactly are we building when we talk about national resilience? *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from https://zn.ua/ukr/internal/scho-same-mi-rozbudovuyemo-govoryachi-pro-nacjonalnu-stiykist-318005_.html [in Ukrainian].
- Reznikova, O. (2022). *National stability in the conditions of a changing security environment*: monograph. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
- Haminich, O.M. (2016). Resilience: Vitality, viability or resilience. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 6(2), pp. 160-165. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6%282%29__30 [in Ukrainian].
- European Commission (2019). Report of the HLEG on the Impact of the Digital Transformation on EU Labour Markets. European Commission. Retrieved from <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d9574c3a-67fb-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-96461315>.
- Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Review of Psychological Resilience. *European Psychologist*, 18, pp. 12-23. DOI: 10.1027/1016-9040/a000124.
- ILO (2016). ILO Implementation Plan 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---webdev/documents/publication/wcms_510122.pdf
- ILO (2022). The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. ILO brief. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/ukraine/impact-ukraine-crisis-world-work-initial-assessments-enru>.
- Luthar, S., & Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: a review of Research on Resilience in Childhood. *Am J Orthopsychiatry*, 61 (1), pp. 6-22. DOI: 10.1037/h0079218.
- The World Bank Group (2017). The toll of war: The economic and social consequences of the conflict in Syria. Washington: The World Bank Group. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27541>.

Olga F. Novikova,

Doctor of Economy Sciences, Professor
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: novikovaof9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>;

Yaroslav V. Ostafychuk,

Doctor of Economy Sciences, Senior Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: ost_ya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>

ENSURING BALANCED SOCIAL AND LABOR DEVELOPMENT OF UKRAINE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

The post-war revival of Ukraine will be determined by a set of parameters, among which an important place belongs to the social and labor sphere. A fair balance of rights and real opportunities of employers and employees should ensure the effectiveness of channels of social mobility,

accumulation of human and social capital. The purpose of the article is to determine the requirements and substantiate the possibilities for ensuring labor development on the basis of balance and stability in the conditions of the post-war development of Ukraine.

Social and labor development is interpreted as a process of transformation and adaptation of institutions of the social and labor sphere, its subjects, as well as social and labor relations between them and with other interested parties, as a result of which qualities adequate to the challenges of the external and internal environment are acquired. It was established that the current state policy in the field of labor in Ukraine is based on the ideology of neoliberalism, mainly reflects the interests of employers and significantly limits the rights of employees, which increases the risks of destroying established institutions of social and labor relations, and has negative social consequences. The need to orientate state policy on the principles of decent work, the concept of which should be expanded taking into account new processes and phenomena arising in the social and labor sphere under the influence of digitalization, is argued.

It was emphasized that the post-war social and labor sphere should have the potential of stability, adaptation and functioning in the conditions of renewed military conflict. It was concluded that the existing models of ensuring national stability can acquire new qualities, taking into account the achievements of interdisciplinary research on the issue of resilience, which pay special attention to socio-behavioral factors of the development of socio-economic systems. Scientific approaches to the interpretation of resilience have been analyzed, and a range of problems requiring further research has been identified.

Keywords: balanced social and labor development, social and labor sphere, post-war revival, resilience.

JEL: E24, E61, F29, H56, J23, O38

Формат цитування:

Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В. (2023). Забезпечення збалансованого соціально-трудового розвитку України: виклики та можливості. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 62-77. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.062>

Novikova, O. F., & Ostafiichuk, Ya. V. (2023). Ensuring balanced social and labor development of Ukraine: challenges and opportunities. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 62-77. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.062>

Надійшла до редакції 07.05.2023 р.

Оксана Володимирівна Панькова,*канд. соц. наук, доцент**провідний науковий співробітник*

Інститут економіки промисловості НАН України,

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: pankovaiep@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;**Олександр Юрійович Касперович,***молодший науковий співробітник*

Інститут економіки промисловості НАН України,

вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: a_kasp@ukr.net<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ І ТРУДОВА СФЕРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ, ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті визначено комплекс проблем трудової сфери та системи соціального діалогу в умовах синергетичного впливу таких чинників: цифровізація (світовий тренд); повномасштабна збройна агресія; вплив внутрішніх хронічно невирішених проблем, що накопичувалися з 2014; євроінтеграційний вектор розвитку України та інтенсифікація цих процесів після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу (2022 р.). Виявлено тенденцію щодо стрибкоподібної активізації уваги до проблем соціального діалогу, готовності до змін у нинішній період з боку вищого керівництва держави, соціальних партнерів та їх спільних представницьких органів у зв'язку з процесами форсованої євроінтеграції.

Стаття містить ґрунтовний аналіз документів МОП щодо стану та втрат трудової сфери внаслідок повномасштабної збройної агресії, а також рекомендаційну частину щодо досягнення критеріїв якості системи соціального діалогу. Розкрито роль соціального діалогу в забезпеченні стійкості трудової сфери України в нинішніх умовах, що обумовлено необхідністю радикального оновлення системи взаємодії суб'єктів соціального діалогу, відновлення роботи спільного представницького органу національного рівня – Національної тристоронньої соціально-економічної ради, територіальних тристоронніх соціально-економічних рад, активних взаємоузгоджених рішень і дій з боку соціальних партнерів щодо модернізації чинної моделі соціального діалогу в Україні. Оновлена модель має відповідати базовим європейським вимогам, органічно вбудовуватися в систему повоєнного відновлення соціально-трудової сфери за принципом МОП «відбудувати краще, ніж було» (build back better).

Обґрунтовано необхідність залучення ресурсів цифровізації для перспектив розвитку системи соціального діалогу через її оновлення на сучасній технологічній мережево-цифровій основі (авторська ідея). Реалізація на практиці оновленої системи соціального діалогу стає підґрунтям для створення інформаційно-комунікативної платформи взаємодії партнерів на між- та внутрішньодержавному рівнях з метою реалізації стратегічних рішень щодо забезпечення стійкості й повоєнного відновлення сфери праці, економіки і країни в цілому, досягнення визначених євроінтеграційних орієнтирів.

Ключові слова: система соціального діалогу, соціальні партнери, трудова сфера, воєнний стан, ризики та загрози, євроінтеграція, цифровізація, повоєнне відновлення України.

JEL: E24, J21, J23, J50, J52, J58, J59

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

В умовах повномасштабної збройної російської агресії економіка України загалом та її соціально-трудова сфера зокрема зазнали значного руйнівного впливу. Це призвело до фактичного знищення багатьох підприємств, їх трудових колективів, падіння вітчизняного виробництва і реального ВВП, зростання безробіття, масового збідніння, радикально підвищило ризики невідомості, створивши бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у тому числі робочої сили, а також до порушення нормального перебігу майже всіх процесів соціально-економічного відтворення.

Проблеми в економіці в поєднанні зі значними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців спричинили масштабні втрати людського і трудового потенціалу країни. У трудовій сфері посилилися процеси тіньової зайнятості, порушення соціально-трудова права працюючих, примусової праці, зниження заробітної плати з одночасним збільшенням трудових обов'язків, соціального відчуження, гендерної нерівності, дискримінації тощо.

Відбулося фактичне руйнування інститутів ринку праці, що, в свою чергу, посилює спад національної економіки, погіршує життєдіяльність громадян, у першу чергу працюючих, та є впливовим фактором, що перешкоджає забезпеченню стійкості соціально-трудова сфери. Однією з ключових складових забезпечення необхідного рівня стійкості економіки України як в умовах збройної агресії, так і на весь період її повоєнного відновлення має стати збереження і подальше відновлення та розвиток людського і трудового потенціалу країни – як за кількісними, так і за якісними ознаками. Збереження відносно стабільного функціонування ринку праці та трудової сфери загалом (звісно, з поправкою на форс-мажорні умови війни) є невід'ємною умовою подальшого відновлення економіки України та запорукою забезпечення в подальшому довгострокової конкурентоспроможності України в сучасному світі. Важлива потреба сьогодення – це пошук механізмів

стабілізації стану і стійкості трудової сфери як ключової передумови подальшого повоєнного відновлення національної економіки, зорієнтованість політикуму, соціальних партнерів, суб'єктів трудових відносин на залучення цих механізмів й інструментів у практичну діяльність. У ситуації обмежених ресурсів це потребує досягнення певної солідарності взаємодіючих суб'єктів для розроблення та прийняття взаємоузгоджених рішень щодо протидії руйнівним наслідкам війни. Наразі фактично безальтернативним базовим механізмом забезпечення узгодженої та стабільної взаємодії суб'єктів соціально-трудова відносин є система соціального діалогу. За визначенням Міжнародного бюро праці соціальний діалог – це процес, у рамках якого представники урядів, роботодавців і працівників обмінюються інформацією, консультуються і проводять переговори один з одним з метою досягнення консенсусу та розв'язання ключових економічних і соціальних проблем (ILO, 2019). Коли соціальний діалог функціонує належним чином, він сприяє справедливості й законності, дозволяє знаходити справедливі та тривалі рішення найскладніших проблем у сфері праці, які реалізуються на практиці соціальними партнерами, що брали участь у їх розробленні. Соціальний діалог у сфері праці виступає головною ідеєю, засадою правового регулювання трудових відносин у країні, регламентації представництва інтересів й участі держави, працівників, роботодавців у процесах договірної регулювання індивідуальних і колективних трудових відносин для попередження та розв'язання гострих соціально-трудова, економічних проблем.

Очевидно, що стратегічні рішення щодо стійкості трудової сфери в сучасних умовах для забезпечення конкурентоспроможності відновлюваної економіки України не можуть прийматися поза контекстом комплексного врахування всіх ключових чинників впливу (зовнішніх і внутрішніх) на соціально-трудова сферу України, сис-

тему соціального діалогу. Тому при розробленні таких рішень доцільно взяти на озброєння принцип, сформульований МОП щодо постпандемічного відновлення: «відбудувати краще, ніж було» (build back better). Ідеться не про повернення до показників довоєнного рівня, а про досягнення якісно нового рівня функціонування економіки загалом і соціально-трудової сфери зокрема.

Вирішення цього завдання потребуватиме залучення всього внутрішнього наявного потенціалу держави і суспільства, суб'єктів соціального діалогу, а також потужної допомоги міжнародних партнерів. На це нині спрямовується увага вищого керівництва Української держави – принципово, щоб діалог працівників, їхніх профспілкових представників, роботодавців та органів виконавчої влади й місцевого самоврядування відбувався на основі інституційної бази держави, у межах закону та був максимально результативним – такою є позиція Президента України (Укрінформ, 2023).

Пропонується сконцентрувати увагу на впливі 4 груп чинників на процеси забезпечення стійкості трудової сфери і системи соціального діалогу в Україні:

1) загальносвітовий тренд, пов'язаний із впливом цифровізації на економіку і суспільство, на трудову сферу;

2) вплив повномасштабної збройної російської агресії на соціально-економічну та трудову сферу України;

3) вплив накопичених до війни та невирішених проблем у соціально-трудої сфері (низька зайнятість, невідповідність рівня кваліфікації робітників потребам ринку, недосконалість і низька ефективність системи колективно-договірного регулювання і соціального діалогу тощо);

4) євроінтеграційний вектор розвитку України та інтенсифікація цих процесів у системі соціально-трудої відносин і соціального діалогу після набуття Україною в червні 2022 р. статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Основною проблемою, яка останнім часом додалася до загального проблемного

кола функціонування системи соціального діалогу в Україні, стало пов'язане з війною руйнування зв'язків у системі соціального діалогу, особливо на локальному (виробничому), територіальному рівнях, що фактично звело до нуля його і так невисоку інтенсивність і дієвість. Тож на порядку денному – насамперед відновлення цих зв'язків і системи комунікацій між суб'єктами соціально-трудої відносин. У цих умовах актуалізується необхідність розроблення комплексних інноваційних рішень щодо принципового оновлення системи соціального діалогу в Україні на сучасній технологічній основі – залучення потенціалу сучасних цифрових, інформаційно-комунікативних, мережових технологій для відновлення та розвитку ефективної комунікації та конструктивної взаємодії суб'єктів СТД.

Дослідження проблем становлення дієвої системи соціального діалогу не може відбуватися поза контекстом впливу чинників, що його визначають (їх основні групи наведено вище). При цьому стан і динаміка цих чинників помітно впливають на зміст й інтенсивність досліджень щодо системи соціального діалогу. Зокрема, вплив пандемії COVID-19 призвів до певної активізації досліджень проблематики соціального діалогу як механізму стабілізації трудової сфери у форс-мажорних умовах боротьби з пандемією (Ільченко, 2022; Маршавін, Кіцак, Василенко, 2022; Novikova, Pankova, Chaliuk, Kasperovich, 2021).

Не меншим стимулом щодо активізації досліджень системи соціального діалогу є процеси цифровізації та їх вплив на економіку загалом, соціально-трудої сферу, соціальний діалог. Ця проблематика стала однією з ключових складових дослідницького порядку денного як за кордоном, так і в Україні. У міжнародних дослідженнях багато уваги приділяється питанням забезпечення соціального діалогу та соціального захисту нових категорій працівників (зайняті через цифрові платформи, дистанційні зайняті та ін.). Наприклад, Міжнародна організація

праці свій щорічний звіт за 2021 р. присвятила ролі цифрових трудових платформ у процесах трансформації світу праці (ILO, 2021). В Україні зазначені питання також досліджуються досить давно та результативно, починаючи від концептуального рівня загальної проблематики цифровізації економіки та закінчуючи суто прикладними аспектами цих процесів (Вишневський, Гаркушенко, Князєв, 2020; Вишневський, Гаркушенко, Заніздра, Князєв, 2021; Вишневський, 2021; Гаркушенко, 2021; Брюховецька, Булеєв, 2022; Збаразська, 2023; Ляшенко, Підоричева, Антонюк, 2022; Новікова, Панькова, Азьмук, Касперович, 2021; Панькова, Касперович, 2021a; Панькова, Касперович, 2022; Руссиян, 2021; Aleksynska, 2021; Zaloznova, Pankova, Ostafiichuk, 2020).

Повномасштабне збройне вторгнення на територію України суттєво змінило контекст досліджень щодо розвитку соціального діалогу в системі чинників, які на нього впливають. На цю зміну контексту наукова спільнота відреагувала оперативно – дослідження впливу війни на економіку та соціально-трудова сфера України майже миттєво стали чи не найбільш актуальними в цій сфері. Причому реакція була швидкою не тільки з боку вітчизняних учених, але і світової наукової та експертної спільноти. Так, оперативно відреагувала Міжнародна організація праці, підготувавши звіт щодо впливу війни в Україні на сферу праці (МОП, 2022) та регулярно оновлюючи свої аналітичні матеріали (ILO 2023a; ILO 2023b). Певні дослідження також здійснюються за підтримки зарубіжних партнерів (Шаповал, Федосєєнко, Грибановський, Терещенко, 2022; Світовий Банк, 2022). Усе більшою стає кількість досліджень вітчизняних науковців щодо впливу повномасштабної збройної агресії проти України на різні аспекти функціонування соціально-трудова сфери. Зокрема, ці питання розглядаються в контексті концепту «Праця 4.0» (Колот, Герасименко, 2022), проблем збереження людського капіталу та

робочої сили України в умовах війни (Азьмук, 2022; Антонюк, 2022; Залознова, Азьмук, 2022; Шамілева, Хандій, 2022). Значна увага приділяється певним важливим аспектам визначеної проблематики, а саме питанням законодавчого забезпечення трудової сфери в умовах війни (Новікова, Остафійчук, Новак, 2022), визначення пріоритетів регуляторної політики в умовах цифровізації та воєнного стану (Панькова, Касперович, 2022) і багатьом іншим питанням. Важливим є внесок науковців Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД, 2022), Аналітичного центру ім. Разумкова (Пищуліна, Маркевич, 2022) та ін.

Проблеми соціального діалогу в соціально-трудова сфері в контексті одночасного впливу зазначених чинників вітчизняними та зарубіжними науковцями не розглядалися, що відкрило поле для авторської візії цих взаємовпливів і перспектив подальшої модернізації системи соціального діалогу. Це обумовлює і актуальність, і новизну, і проблемне поле дослідження.

Метою статті є дослідження взаємовпливів на систему соціального діалогу і трудову сферу України за умов повномасштабної збройної агресії, євроінтеграції, цифровізації, а також викликів, проблем і загроз, які виникають у зв'язку з цим; визначення перспектив розвитку соціального діалогу для повоєнного відновлення.

Основними завданнями дослідження є:

1) оцінювання стану і проблем у сфері соціально-трудова відносин і в системі соціального діалогу на перетині ключових чинників впливу: накопичених «хронічних» проблем у трудовій сфері (з 2014 р.); новітніх загроз у зв'язку з повномасштабною збройною агресією (з 2022 р. до сьогодні);

2) визначення перспектив мережево-цифрового оновлення діючої системи соціального діалогу в умовах впливу цифровізації та форсованої євроінтеграції для потреб

повоєнного відновлення України та відповідності вимогам для членства в ЄС.

Соціальний діалог є ефективним методом колективної взаємодії суб'єктів різного рівня – від глобального (наднаціонального) до місцевого, локального, оскільки забезпечує спільне прийняття рішень сторонами соціального діалогу на засадах солідарної відповідальності для розв'язання гострих соціально-економічних, трудових, суспільних проблем.

Діалог глобального (міжнародного) рівня розбудовується на підґрунті платформи Global Deal – це система глобального партнерства, метою якого є спільне розв'язання проблем глобального ринку праці й надання працівникам країн світу можливостей користуватися перевагами глобалізації. Соціальний діалог, як регуляторний інструмент, відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості національних ринків праці (ILO, 2020). Дієвий соціальний діалог є обов'язковою складовою розроблення та реалізації будь-якої антикризової політики, про що свідчать результати подолання руйнівних наслідків пандемії COVID-19.

Для ефективного вирішення питань забезпечення стійкості трудової сфери в умовах впливу збройної російської агресії та режиму воєнного стану необхідно залучати весь арсенал перевірених часом інструментів і механізмів, одним із яких виступають системи соціального діалогу та колективно-договірного регулювання.

Таким чином, соціальний діалог був, є і ще довго залишатиметься одним із ключових інструментів вирішення проблем, формування узгодженої сторонами політики та рішень щодо забезпечення стійкого функціонування соціально-трудової сфери та ринку праці. Сама система соціального діалогу в Україні потребує стійкості й відповідності тим нагальним проблемам, які треба вирішувати. Але в Україні на цей момент вирішення завдань і реалізація функцій соціального діалогу відбуваються в надзвичайно складних умовах. Система соціально-

трудових відносин, соціального діалогу України перебуває під впливом багатьох потужних чинників, кожен з яких сам по собі генерує загрози та виклики, ускладнює вимоги до стабільного функціонування та розвитку соціально-трудової сфери й вітчизняного ринку праці, і тим більш небезпечним і складним є синергетичне поєднання їхнього впливу. Акцентуємо увагу на 4 групах чинників взаємовпливу на трудову сферу та систему соціального діалогу (рис. 1):

1) вплив цифровізації (загальносвітовий тренд);

2) руйнівний вплив на соціально-економічну та трудову сферу України повномасштабної збройної російської агресії;

3) вплив значної кількості хронічних, накопичених ще з 2014 р. невирішених проблем у трудовій сфері та систем соціального діалогу;

4) вплив викликів і вимог, які генерує форсована євроінтеграція.

Саме в цьому «сплетінні» загроз, викликів та небезпек необхідно вибудовувати адекватну наявним умовам систему соціального діалогу як одного з основних інструментів забезпечення узгодженої та стабільної взаємодії суб'єктів соціально-трудових відносин.

Кожна з цих груп чинників генерує своє специфічне коло проблем і викликів. Їх поєднання, перетин та взаємовплив створюють ту надскладну систему загроз і небезпек, які необхідно долати з метою забезпечення стійкості трудової сфери України в умовах воєнного стану та потреб повоєнного відновлення, у першу чергу шляхом реалізації дієвої та ефективної системи соціального діалогу як запоруки об'єднання зусиль різноманітних суб'єктів і досягнення синергії в їхній взаємодії. Створення такої оновленої системи соціального діалогу є надзвичайно актуальним завданням, без вирішення якого подолання інших проблем та загроз навряд чи є можливим. Зазначені групи чинників позначені на рис. 1 відповідними секторами.

Рисунок 1 – Структура проблемного поля (основних чинників впливу) на систему соціально-трудових відносин і соціального діалогу в Україні*

Джерело: розроблено авторами.

Перша група чинників – вплив цифровізації (мегатренду сучасності) на національний ринок праці та систему соціального діалогу. У цілому вплив цифровізації на соціально-трудова сферу та, відповідно, на систему соціального діалогу, його ефективність і форми реалізації проявляється в двох фундаментальних аспектах: радикальні зміни в системі соціально-трудо-вих відносин і трансформація змісту, характеру та форм організації праці й соціальної взаємодії. Такі зміни потребують відповідної модернізації та системи соціального діалогу. Розглянемо їх детальніше.

1. Радикальні зміни в системі соціально-трудо-вих відносин через поширення різноманітних форм платформної та дистанційної зайнятості. Позитивним аспектом цих процесів є поява нових можливостей працевлаштування, гнучкого графіка роботи, формування нових цифрових навичок, підвищення продуктивності праці, розширення професійних зв'язків і взаємодії з колегами та ін. Окремо слід зауважити, що в умовах воєнного стану саме можливість дистанційної роботи та працевлаштування ві-

діграє важливу роль у стабілізації функціонування ринку праці в Україні, створенні безпечних умов праці. Негативний аспект пов'язаний із дуже високим рівнем нормативно-правової неврегульованості цього сегменту зайнятості (в першу чергу платформного) та, відповідно, високою соціальною і правовою незахищеністю працюючих (Панькова, Касперович, 2021b). Це, у свою чергу, створює значні загрози ефективності існуючій системі соціального діалогу (яка передусім базується на традиційній системі суб'єктів СТВ), а також традиційним системам забезпечення соціального та правового захисту. У таких умовах і система соціального діалогу, і система соціального захисту потребують суттєвого оновлення відповідно до появи в процесі цифровізації значної кількості якісно нових суб'єктів СТВ, які працюють у платформному та мережевому сегментах зайнятості (Панькова, Касперович, 2022).

Відповіддю на зазначені загрози має стати модернізація, удосконалення та розширення існуючих і впровадження нових механізмів соціального діалогу, нормати-

вно-правових та регуляторних систем, приведення їх у відповідність до трансформацій соціально-трудових відносин з одночасною реалізацією відповідних механізмів стабілізації соціально-трудої сфери в умовах воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення. Також необхідною є правова регламентація нового прошарку працівників, який з'явився у зв'язку з цифровізацією економіки (платформні, дистанційні, самозайняті та ін.), залучення їх до системи соціального захисту та соціального діалогу. У свою чергу, в умовах цифровізації адекватного мережево-цифрового оновлення потребує і традиційна система соціального діалогу.

2. Трансформація змісту, характеру та форм організації праці. У позитивному аспекті це приводить до підвищення рівня інтелектуалізації праці, зменшення частки важкої, монотонної праці та стереотипних операцій, полегшення і прискорення процесів обробки інформації, розширення можливостей для професійної та творчої самореалізації, саморозвитку. У негативному – суттєве зростання вимог до необхідних навичок (насамперед цифрових), які повинен мати сучасний працівник, що за певних умов створює загрозу для працівників, які через ті чи інші причини їх не мають. Наслідком може стати втрата ними конкурентоспроможності на ринку праці та зростання «цифрової нерівності» (у першу чергу це стосується працівників більш похилого віку). В умовах поширення платформної, цифрової, дистанційної зайнятості відбувається атомізація робочого простору, руйнуються безпосередні особисті відносини з колегами, розмиваються трудові колективи. Системним наслідком таких процесів стає також руйнування зв'язків між працівниками, загострення конкуренції, неспроможність до колективної дії. Це радикально обмежує можливості використання традиційних механізмів соціального діалогу, оскільки нові категорії працівників виступають як вельми атомізована, гостро конкурента

та слабо структурована соціальна спільнота, діяльність якої значною мірою відбувається в «тіні», поза межами нормативно-правового поля.

Гідною відповіддю на таку ситуацію стає цифровізація економіки та суспільства, відповідна модернізація систем соціального діалогу та соціального захисту в Україні, причому відповідно до специфіки функціонування цифрового / мережевого / платформного сегменту зайнятості. Оскільки цей сегмент функціонує на мережево-цифровій технологічній базі, системи соціального діалогу та соціального захисту також мають пройти через мережево-цифрове оновлення, щоб мати змогу «приєднатися» до нових секторів економіки й виконувати свою регуляторну та узгоджувальну функцію. Для забезпечення більш стабільного та результативного функціонування зазначених нових секторів і більш ефективного використання їхнього потенціалу в процесах повоєнного відновлення України доцільними є такі заходи:

розроблення та впровадження цільових програм із розвитку цифрових навичок у громадян з метою забезпечення їх працевлаштування та стабільної зайнятості;

нормативно-правове врегулювання різноманітних аспектів цифрової, платформної, дистанційної зайнятості (Новікова, Панькова, Азьмук, Касперович, 2021);

модернізація і цифрове оновлення систем соціального діалогу та соціального захисту в Україні відповідно до вимог мережево-цифрової реальності;

реалізація Цифрового порядку денного для України у сфері використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, цифровізації економіки та суспільства для інтеграції в Єдиний цифровий ринок ЄС тощо.

Друга група чинників впливу – «хронічні» проблеми та загрози, накопичені в соціально-трудої сфері України з 2014 р. (за оцінками МОП). Система соціального діалогу, яка існувала в довоєнний

період, так і не стала ефективною. Доленосні зміни відбулися у 2014 р. у зв'язку зі збройним конфліктом, тимчасовою окупацією територій Донбасу, анексією Криму. Це позначилося на життєдіяльності всього українського суспільства, держави, її регіонів, перш за все Донбасу (Ляшенко, Підоричева, Антонюк, 2022) і тих областей України, які приймали значну частину внутрішньо переміщених осіб. Значного спаду зазнала соціально-трудова сфера і національна економіка.

У 2014-2020 рр. загальний обсяг невиробленої в Україні продукції внаслідок збройного конфлікту на Донбасі становив 280 млрд дол.: до 40 млрд щороку, або 19,9% ВВП України доконфліктного рівня. Конфлікт мав серйозний вплив на торгівлю та інвестиції, призвів до значних втрат активів і недоотримання податкових надходжень (CEDR, 2022).

Із 2014 р. відбулися руйнівні процеси в трудовій сфері України, зокрема системі соціального діалогу. Система посередництва і примирення була повністю зруйнована в Луганській області через часткову окупацію її території. У Донецькій області процес посередництва, примирення, медіації в трудовій сфері витримав руйнівний вплив збройного конфлікту (з 2014 р.) – до 2022 р. збереглося і активно працювало Донецьке відділення Національної служби посередництва і примирення під керівництвом А. Хімчака. Хоча багато підприємств було зруйновано і залишилося на тимчасово окупованій території, фахівці Донецького відділення НСПП активно працювали в напрямі зниження соціально-трудової конфліктності в регіоні, спрямовували виникаючі конфліктні ситуації та спори у правове поле, розглядали і розв'язували проблеми при індивідуальних зверненнях роботодавців чи працівників тощо. З 2014 р. спільний представницький орган сторін соціального діалогу національного рівня – Національна тристороння соціально-економічна рада України (НТСЕР) здійснювала свою діяль-

ність формально, неефективно – функції переважно зводилися до ухвалення на певні періоди Генеральної угоди. Це негативно позначилося на діяльності територіальних тристоронніх соціально-економічних рад і загальному стані соціального діалогу в трудовій сфері України. Отже, в результаті руйнівних наслідків першої хвилі збройної агресії (з 2014 р.) існуюча на той час система соціального діалогу зазнала втрат, погіршила свої якісні характеристики, стала малоефективною.

Міжнародні оцінки фахівців МОП стану соціально-трудової сфери в Україні у 2020 р. (в умовах форс-мажорних обставин, викликаних пандемією), окремо акцентували увагу на необхідності посилення соціального діалогу з ключових питань трудової та соціальної політики. Серед основних проблем на ринку праці, які були найбільш гострими на той момент, вони виокремили такі: низький рівень зайнятості з вираженим гендерним розривом, висока еміграція робочої сили, високий рівень безробіття та економічної неактивності серед молоді, відчутна невідповідність існуючого рівня кваліфікації робочої сили (у першу чергу молоді) потребам ринку праці. Ці проблеми мали б стати предметом публічного діалогу в українському суспільстві. Також фахівці відзначили, що важливими проблемами у сфері умов праці та соціального захисту є відсутність культури профілактики щодо безпеки та гігієни праці, зростання участі в неформальному секторі економіки, велика заборгованість із виплати заробітної плати, виражений гендерний розрив в оплаті праці та недостатні охоплення й фінансова стійкість системи соціального страхування (МОП, 2020, с. 2). Таким чином, незадовго до війни ситуація у сфері праці в Україні була складною, негативний вплив пандемії COVID-19 та його руйнівні наслідки були відчутними.

Слід зауважити, що саме погляд із 2020 р. та оцінка з боку фахівців Міжнародної організації праці є принципово важливими, зважаючи на євроінтеграційний вектор України, який після початку війни

тільки посилювся (МОП, 2020, с. 5-11). Ті самі проблеми фактично залишилися невирішеними, а в ситуації воєнного стану та руйнівного впливу збройної російської агресії вони не тільки збереглися, але і значно загострилися. Ключовими «хронічно» невирішеними проблемами соціально-трудої сфери України, що виступають предметом колективно-договірного регулювання, є:

неповна зайнятість, низький рівень продуктивної зайнятості, високий рівень неформальної зайнятості;

порушення та звуження трудових прав зайнятих;

невизначеність і правова нерегламентованість системи соціального захисту, можливостей захисту трудових прав зайнятих у цифровому сегменті;

невідповідність кваліфікації молоді потребам ринку праці;

низька заробітна плата та ставка мінімальної заробітної плати (заробітна плата в Україні залишається у 4-5 разів нижчою за європейський рівень);

«хронічна» заборгованість із заробітної плати за певними галузями (у 2019 р. заборгованість із виплати заробітної плати становила 2,8 млрд грн, у 2021 р. – 3136,7 млн грн) (Державна служба статистики України, 2021);

послуги з охорони здоров'я та соціального захисту в Україні характеризуються набагато нижчим рівнем витрат порівняно з іншими країнами Європи;

недостатній рівень дотримання міжнародних трудових норм (хоча Україна є лідером у регіоні за кількістю ратифікованих Конвенцій МОП, попереду ще багато роботи з упровадження міжнародних трудових норм).

Аналізуючи більш детально визначені основні тенденції на ринку праці та в системі соціальної політики в Україні (до 2020 р.), фахівці МОП окремо зупинилися на питанні соціального діалогу, відзначивши такі негативні його якості (МОП, 2020, с. 10):

обмежена роль соціального діалогу та низька ефективність у розв'язанні гострих соціально-економічних проблем;

обмежене функціонування Національної тристоронньої соціально-економічної ради (НТСЕР) як інституції соціального діалогу на національному рівні, слабке функціонування соціального діалогу на територіальному рівні;

брак культури діалогу та практики прозорих й ефективних процедур запобігання та вирішення трудових конфліктів і спорів на рівні підприємств між роботодавцями та працівниками які, як правило, не вирішуються на робочому місці, часто загострюються та потребують офіційного втручання третьої сторони – органів інспекції праці або державних посередників у разі колективних спорів або судового розгляду в разі індивідуальних спорів;

недостатній та незбалансований розвиток системи колективно-договірного регулювання;

незначна чи повна відсутність охоплення приватного сектору, а також зайнятих у сегменті цифрової платформної зайнятості колективно-договірним регулюванням, системами соціального захисту та соціального діалогу.

Отже, система соціального діалогу в Україні з 2014 р. «похитнулася» та мала негативну динаміку розвитку. Це призвело до зниження її якісних і кількісних критеріїв. Система фактично виявилася неефективною, нестійкою (нерезильєнтною) з урахуванням масштабу викликів та загроз, що постали після 2014 р. перед повномасштабним вторгненням. Фактично всі накопичені в довоєнний період проблеми залишилися невирішеними і стали негативним «фоном», на який нашарувалися руйнівні наслідки повномасштабної збройної агресії.

Третя група чинників – руйнівні наслідки повномасштабної збройної російської агресії. Система соціального діалогу в Україні зазнала подвійного удару у зв'язку зі збройною агресією – з 2014 р. та у

2022 р. до сьогодні. Унаслідок повномасштабної збройної агресії коло та гострота питань, які зазвичай ставали предметом соціального діалогу, надзвичайно збільшилися. Як свідчить аналіз попередньої групи чинників (накопичені до повномасштабної війни проблеми) – дієва система соціального діалогу в передвоєнний період так і не була сформована. І в результаті руйнівних наслідків агресії ця «недосформована» система фактично виявилася малоефективною, недієздатною, зважаючи на масштаб викликів і загроз, що постали. Так, повномасштабна збройна російська агресія спричинила руйнування промислової та сільськогосподарської інфраструктури, призвела до масштабних втрат людського і трудового потенціалу країни, робочих місць. Збитки України, як вважають вітчизняні експерти, на кінець 2022 р. дорівнюють більше 1 трлн дол.; за оцінками західних фахівців – близько 600 млрд дол. Проте війна ще триває.

Ще однією загрозою є втрати людського і трудового потенціалу країни (Азьмук, 2022). Від початку війни за кордон виїхали понад 7 млн українських громадян. Понад 3,3 млн отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Ще близько 8 млн людей стали внутрішніми переселенцями, які переїхали із зони бойових дій та окупованих територій до безпечніших регіонів України. Серед осіб працездатного віку від початку війни втратили роботу майже 5 млн українців. Із них 1,2 млн виїхали до сусідніх країн; 3,6 млн громадян, які залишилися в Україні, стали безробітними. У травні-червні 2022 р. майже 4,5 млн внутрішньо переміщених осіб повернулися додому, частина з них – до своєї попередньої роботи (Dembitskiy, Zlobina, Kostenko, 2022, р. 161-162).

В умовах війни фізичне виживання стає першочерговим: люди готові виконувати роботу за нижчим рівнем своєї кваліфікації чи освіти, так само як згодні робити її за меншу оплату, бо в такій ситуації пріоритетним стає забезпечення первинних потреб. За даними Інституту соціології НАН України, майже дві третини шукачів роботи (65%) згодні на нижчу зарплату (на

10-25% менше від довоєнної), попри те, що у своїх резюме вони вказують ту, яку мали до війни. Через руйнування та окупацію територій багато роботодавців припинили свою діяльність або через релокацію суттєво її скоротили. Інші змушені були вдаватися до тих чи інших непопулярних заходів (17% скоротили штат, 25% зменшили зарплату, 15% відправили у відпустку за свій рахунок). Більшість респондентів зазначили, що їм скоротили заробітну плату більш ніж на 30% (Dembitskiy, Zlobina, Kostenko, 2022, р. 161-162). Майже у всіх професійних сферах в Україні відбулося зниження заробітної плати.

Втрата та пошкодження виробничих активів, переривання ланцюгів постачання, руйнування, спричинені активними бойовими діями, масова зовнішня та внутрішня міграція призвели до значних дисбалансів на ринку праці України, негативні наслідки війни відчували на собі більше працівники, аніж роботодавці. У сфері малого бізнесу скоротилися можливості фінансової підтримки свого штату працівників (Пищуліна, Маркевич, 2022). Релокація та вимушена міграція призвели до зміни структури ринку праці, а також структури пропозицій і насиченості необхідними фахівцями в розрізі регіонів. До того ж відбулася значна тінізація ринку праці – багато вакансій пропонуються без оформлення, як підробіток, певна частка зарплат виплачуються «у конвертах», адже не всі роботодавці можуть сплачувати 40% податків (Укрінформ, 2022). Зрозуміло, що в таких умовах ані на легальну зарплату, ані на соціальні гарантії (наприклад, лікарняні), ані на стаж українці розраховувати не можуть. За приблизними підрахунками, джерело заробітків втратили ще принаймні 5-6 млн людей. За інформацією Державного центру зайнятості, на початок жовтня 2022 р. в Україні через війну залишилися без роботи до 40% людей (Укрінформ, 2022), чисельність офіційно зареєстрованих безробітних сягнула 260 тис. осіб (НІСД, 2022).

З урахуванням такої великої чисельності громадян України, які через бойові дії залишилися без роботи, зростання кількості

працівників у неформальному секторі економіки та великої заборгованості з виплати заробітної плати (за даними Держкомстату станом на 01.01.2022 р. заборгованість із виплати заробітної плати становила 3207,1 млн грн) ризик застосування примусової праці тільки зростає (Державна служба статистики України, 2022).

Починаючи з III кварталу 2022 р. з'явилися певні тенденції до стабілізації стану в національній економіці. Поступова економічна стабілізація з великою імовірністю тривала б у IV кварталі 2022 р. Утім її перервали масовані ракетні атаки на енергетичну інфраструктуру країни. Хоча значна частина бізнесу адаптувалася до перебоїв з електропостачанням¹, не для всіх це було можливим через особливості виробничих процесів та обмеженість фінансових ресурсів (погіршилася ситуація в металургії, на транспорті, в інших секторах послуг). Через обстріли енергетичної інфраструктури, масштабні руйнування та нестачу обладнання для ремонту вплив дефіциту електроенергії на економічну діяльність зберігатиметься не лише в поточному році, але і в наступному. Проте базовий сценарій прогнозу передбачає відсутність нових критичних пошкоджень від обстрілів, а також успішну роботу уряду із залучення міжнародної допомоги для енергетичного сектору й інтенсивне відновлення чи заміну постраждалої інфраструктури (Національний банк України, 2023, с. 19-20). НБУ прогнозує, що у 2023-2025 рр. зайнятість на внутрішньому ринку зростатиме повільно у зв'язку з диспропорціями на ринку праці, які поглибилися через наслідки війни. Реальні зарплати відновлюватимуться помірними темпами через високу інфляцію та нижчу за довоєнну продуктивність. Водночас значна частина підприємств уже відчуває брак кваліфікованої робочої сили, і ця проблема з великою імовірністю збережеться на прогнозному горизонті. За позитивної динаміки

безробіття почне скорочуватися в поточному році. Пожвавлення економічної активності після зниження безпекових ризиків посилить попит на робочу силу. Водночас безробіття залишатиметься вищим за свій природний рівень через довгострокові ефекти війни впродовж усього прогнозного періоду. На ринку праці зберігатимуться кваліфікаційні, а також регіональні диспропорції, оскільки в повоєнний період змін зазнає не лише структура попиту на робочу силу, але і пропозиція через міграційні процеси (Національний банк України, 2023, с. 23-26).

МОП також уже по факту оновила свої оцінки щодо впливу війни на соціально-трудову сферу України. Прогнози МОП щодо зайнятості, засновані на поточних макроекономічних прогнозах, передбачають стагнацію у 2023 р., оскільки воєнні дії продовжують стримувати економіку та ринок праці. У цих умовах, на думку М. Пілігрима, директора МОП у Центральній та Східній Європі, необхідні «збереження робочих місць й економічна стабілізація, щоб забезпечити засоби до існування. Крім того, уряд, організації працівників і роботодавців мають амбітну програму модернізації для країни, починаючи від цифровізації державних служб зайнятості та закінчуючи новим трудовим кодексом. Вони прагнуть до закладання підґрунтя для швидкого відновлення і реконструкції зараз» (ILO, 2023a). Гострою залишається ситуація у сфері соціального діалогу та соціального захисту працівників, у тому числі через зростання тіньового та платформного сегментів зайнятості (останній фактично також є тіньовим через фундаментальну неврегульованість його функціонування) (Панькова, Касперович, 2022).

Досить очевидно, що предметом соціального діалогу мають стати пошук спільних рішень для мінімізації руйнівного впливу зазначених наслідків агресії в трудовій сфері, зниження безпекових ризиків для

¹ Згідно з опитуванням ЄБА 86% респондентів установлюють генератори або інші ДБЖ, 66% змінили графік роботи, водночас 40% респондентів зменшили обсяги виробництва (Національний банк України, 2023).

забезпечення стійкості ринку праці та зайнятості, майбутнього відновлення економіки. Для цього мають створюватися умови вже зараз. Певні позитивні зрушення в цьому питанні відбулися. Так, наприкінці 2022 р. розпочалася активна робота над удосконаленням законодавства у сфері колективних трудових відносин і підвищенням інституційної спроможності Національної служби посередництва та примирення, що є постійно діючим державним органом при Президентові України. Голова Національної служби посередництва та примирення України Д. Кухнюк проанонсував, що у 2023 р. у системі соціального діалогу відбуватимуться активні заходи, що сприятимуть миру та врегулюванню трудових спорів (конфліктів) на всіх рівнях. Буде вдосконалено законодавство у сфері колективних трудових відносин, оновлено списки арбітрів і посередників у відповідних перемовинах, проведено оцінювання відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців на національному, галузевому і територіальному рівнях (Верховна Рада України, 2023с).

Активно відреагувала на виклики і загрози в трудовій сфері у зв'язку зі збройною російською агресією профспілкорова сторона соціального діалогу – Федерація профспілок України (ФПУ). Наприкінці 2022 р. було розроблено і прийнято Постанову Президії Федерації професійних спілок України «Про Основні завдання колективно-договірної роботи на 2023 рік» (Федерація професійних спілок України, 2022b), де зазначено, що найбільш результативною формою соціального діалогу, яка впливає на рівень і якість життя працівників, є укладання та виконання колективних договорів і угод. Відзначається, що останнім часом спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості колективних договорів (Федерація професій-

них спілок України, 2022b). Зазначена Постанова містить розгорнутий перелік основних завдань колективно-договірної роботи на 2023 р. (при укладенні галузевих (міжгалузевих), територіальних угод та колективних договорів), багато процедур стали більш демократичними, гнучкими, що знімає додаткові труднощі при укладанні угод в умовах воєнного стану. У контексті даного дослідження окремий інтерес становлять завдання щодо соціального діалогу. До них віднесено (Федерація професійних спілок України, 2022b):

1) участь сторін соціального діалогу в засіданнях органів управління та роботі нарад роботодавців, президії, пленумів, з'їздів профспілки з розгляду соціально-економічних питань, які є предметом угод і колективних договорів;

2) планування спільних заходів за участю роботодавців, органів державної влади та місцевого самоврядування і профспілкових організацій з розгляду питань забезпечення соціально-економічних, трудових прав працівників;

3) включення положень щодо визначення особливостей порядку вирішення колективних трудових спорів, зокрема використання альтернативні форми вирішення колективних трудових спорів, у тому числі участі в розгляді спору за участю медіатора.

Проте всі зазначені зміни, заявлені пріоритети і значущість соціального діалогу в умовах війни не показали готовності сторін соціального діалогу, вищого керівництва держави залучити потенціал цифровізації для оновлення чинної системи соціального діалогу, здійснювати її модернізацію на новій мережево-цифровій технологічній основі¹.

Четверта група чинників – євроінтеграційний вектор впливу на систему соціального діалогу. Ця група чинників ак-

¹ Автори статті з 2019 р. неодноразово направляли підготовлену наукову продукцію щодо здійснення модернізації соціального діалогу в Україні на підґрунті залучення ресурсів цифровізації, мережизації, платформізації на адресу державних органів та структур влади, НТСП України, сторонам соціально-трудових відносин національного рівня.

туалізувалася з часів обрання Україною євроінтеграційного курсу, імплементації положень Угоди «Україна – ЄС», змін у законодавчій базі відповідно до вимог і стандартів ЄС, особливо після того, як 23 червня 2022 р. країни-члени ЄС проголосували за надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Вище керівництво держави виводить соціальний діалог на міждержавний рівень. Так, Президент України об'єднав лідерів європейських незалежних держав навколо реалізації *української формули миру*, яка спрямована на створення нової, глобально важливої архітектури безпеки. Європейський Союз офіційно підтримав *українську формулу миру*, що було зафіксовано в спільній заяві за підсумками саміту Україна-ЄС. Мирний план

України вже підтримали держави-члени Євросоюзу, США, Канада, Японія, Туреччина та Великобританія. «Мир в Україні є гарантією подальшого позитивного розвитку людської цивілізації та доброзичливого співіснування народів. Високу увагу до мирної взаємодії в державі демонструє активне зближення позицій сторін соціального діалогу. Розроблення узгоджених пропозицій щодо розвитку соціально-економічних і трудових відносин, запобігання виникненню конфліктів у відповідній взаємодії – особливо важливий процес в умовах війни» (Верховна Рада України (2023с)). На початку лютого 2023 р. було офіційно затверджено *символи миру соціального діалогу в Україні* (рис. 2).

Рисунок 2 – Символ миру соціального діалогу в Україні

Джерело: Верховна Рада України (2023с).

В Україні відкрито Офіс з адаптації законодавства до європейських норм при Верховній Раді України, який діє за підтримки Європарламенту (квітень 2023 р.). Уже відбулося спільне засідання європейських та українських парламентарів, де головували президент Європарламенту Роберта Меццола та спікер Верховної Ради – Руслан Стефанчук. Дискусія була розділена на дві панелі: «Відновлення європейської України» та «Разом будемо стійке майбутнє» (Власенко, 2023). Головною передумовою

реалізації цих планів є стійка система соціального діалогу в Україні, активізація процесів колективно-договірного регулювання в системі соціально-трудових відносин України. Отже, соціальний діалог стає своєрідним містком для прискореної інституціоналізації процесів євроінтеграції, перепусткою України до членства в Євросоюзі.

У нинішніх надскладних умовах збройної агресії, потреб у радикальному прискоренні євроінтеграційних процесів й адаптації до відповідних вимог розпочалася

значна інтенсифікація зусиль щодо проведення відповідних реформ, у тому числі в соціально-трудовій сфері (трудове законодавство), зокрема у сфері соціального діалогу (як важливого її елементу). Але ситуація з реформами є досить суперечливою та викликає суттєві зауваження і критику з боку як західних партнерів, так і, наприклад, українських профспілок (Федерація професійних спілок України, 2022а).

Відзначається, що Європейський Союз занепокоєний суперечливими трудовими реформами в Україні та реформи в Україні мають відповідати міжнародним трудовим стандартам і принципам соціального діалогу. При цьому наголошується на наявності очевидної розбіжності між реформами в Україні та моделлю «соціальної ринкової економіки» ЄС, де держава прагне знайти компроміс між ринковими силами та громадянами. Деякі оцінки є дуже гострими, а саме висловлюється думка про те, що уряд України використовує стан війни для ухвалення законодавства, яке мало відбутися ще в мирні 2020 та 2021 рр., але ухвалюється зараз, в умовах воєнного стану, коли право на протестну активність заборонено. У контексті реалізації соціального діалогу важливим є висловлене занепокоєння щодо власних проєктів планів післявоєнної відбудови України, які поки що відображають намір відмовитися від принципів соціального діалогу. У планах, оприлюднених у серпні 2022 р., чітко зазначено, що країна планує перейти до моделі «невтручання держави в діалог між профспілками та роботодавцями» (Федерація професійних спілок України, 2022а). Це виглядає як відмова від моделі трипартизму на користь біпартизму в чинній системі соціального діалогу з повним нівелюванням ролі, участі й відповідальності держави, а також не вписується в логіку трансформацій і реформування у пострадянських країнах. В офіційних звітах і документах представники ЄС звертають увагу на вплив запровадження нового трудового законодавства на соціальний діалог,

який має бути посилений, висловлюють занепокоєння та критику щодо результатів і наслідків спроб радикального реформування соціально-трудової сфери в умовах війни (Федерація професійних спілок України, 2022а).

Відповіддю уряду України на критику стало ухвалення на початку 2023 р. «євроінтеграційного» закону щодо соціального діалогу у сфері праці. Фактично парламент ухвалив нову редакцію Закону України «Про колективні договори і угоди» (Верховна Рада України, 2023b). Закон України визначає склад законодавства про колективно-договірне регулювання трудових, соціально-економічних відносин; сторони колективних переговорів; процеси підготовки до ведення колективних переговорів; питання, що можуть міститися в колективних угодах тощо. Зокрема, новий Закон врегульовує низку проблемних питань у сфері колективно-договірного регулювання, а саме (Верховна Рада України, 2023а):

1) розширює суб'єктний склад сторін колективних переговорів, що дозволить залучити до соціального діалогу:

нерепрезентативні профспілки та організації роботодавців (зможуть укладати галузеві угоди обмеженої дії та надавати репрезентативним суб'єктам обов'язкові для розгляду пропозиції);

новостворені профспілки чи організації роботодавців (шляхом приєднання до відповідної сторони уже укладеної колективної угоди);

2) передбачає нові види колективних угод: галузеві угоди обмеженої дії (за участі нерепрезентативних суб'єктів) та територіальні угоди обмеженої дії (у тих галузях, де рішення місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування регулюють оплату та інші умови праці);

3) визначає порядок застосування роботодавцем умов колективних угод у випадках, коли він зобов'язаний ураховувати положення угод різного рівня (територіального, галузевого, локального тощо), та вста-

новлює взаємозв'язок між нормами колективних угод галузевого і територіального рівнів;

4) передбачає можливість призупинення і зупинення дії окремих положень колективних угод і договорів – за згодою сторін та в разі настання форс-мажорних обставин.

При цьому очікується, що реалізація положень ухваленого Закону, що стосуються зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, сприятиме посиленню міждержавного діалогу та співробітництва щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних і здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації.

З метою обговорення питань розвитку соціального діалогу, пов'язаних із майбутнім членством України в ЄС, у березні 2023 р. пройшла зустріч Голови Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Г. Третьякової, Президента Конфедерації роботодавців України О. Мірошніченка та Голови Національної служби посередництва і примирення при Президенті України Д. Кухнюка (Конфедерація роботодавців України, 2023b). Не зовсім зрозуміло, чому в подібних зустрічах не бере участі (не запрошується) профспілкова сторона соціального діалогу, оскільки широкий спектр питань, які розглядаються, безпосередньо стосуються всіх сторін і всієї системи соціального діалогу, її модернізації відповідно до євроінтеграційних вимог. Основні питання для обговорення: законопроекти, які перебувають на розгляді Комітету; вдосконалення законодавства про соціальний діалог, залучення до соціального діалогу представників громадянського суспільства; майбутнє входження представників від України до Європейського соціально-економічного комітету; співпраця з Міжнародною організацією праці; професійне навчання; джерела фінансування медіації при вирішенні колективних трудових спорів; доцільність існування Генеральної угоди; переобтяження

роботодавців соціальним захистом; особливості працевлаштування осіб з особливими потребами.

Повноцінний і продуктивний соціальний діалог в Україні, співпраця соціальних партнерів, досягнення домовленостей про подальше співробітництво необхідні, щоб створити сприятливі внутрішні передумови для забезпечення національної стійкості, резильєнтності трудової сфери і повоєнного відновлення економіки та країни в цілому.

Базовими орієнтиром щодо реформування соціально-трудової сфери в цілому та системи соціального діалогу зокрема для України мають виступати документи МОП як найбільш збалансовані, концептуально цілісні й такі, що відповідають європейським цінностям.

На політичному рівні МОП зберігає активну позицію щодо оцінки повномасштабної збройної агресії проти України, закликаючи РФ негайно і беззастережно припинити агресію та вивести війська з України (Конфедерація вільних профспілок України, 2023). При цьому на рівні практичної діяльності МОП реалізує низку проєктів в Україні, а саме: «Підхід до гідної праці в Україні на основі ринкових систем (початковий етап)», націлений на виявлення нагальних потреб для підтримки соціально-економічного відновлення України під час війни з подальшим аналізом поточної мінливої ситуації в Україні та визначення на цій основі потенційних напрямів реконструкції України (Профспілка працівників науки і освіти України, 2022). Також реалізуються проєкти, спрямовані на збереження зайнятості (Федерація металургів України, 2023). Наприклад, «На шляху безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні» (з 2019 по 2023 р.). Конфедерація роботодавців України в межах Проєкту почала реалізовувати ініціативу «Україна без примусової праці» (з листопада 2022 р.), розроблено «Керівні принципи для роботодавців України щодо запобігання застосуванню примусової праці» (Конфедерація роботодавців України, 2022), спрямовані на озброєння роботодавців знаннями про те, як запобігти

використанню примусової праці в повсякденній діяльності своєї компанії в сучасних умовах. Керівництвом Конфедерації роботодавців України та Держпраці розпочато процес формування практичних механізмів заохочення бізнесу дотримуватися цих керівних принципів та робити все можливе для викорінення цього ганебного явища задля того, щоб трудові відносини в Україні відповідали сучасним міжнародним стандартам у сфері праці. Також розроблено проєкт документа «Безпека і здоров'я на роботі під час і після збройного конфлікту. Збірка перспективних підходів і практик: досвід України» (Конфедерація роботодавців України, 2023а), що дозволяє сторонам соціального діалогу на локальному (виробничому) рівні максимально забезпечувати безпечні для здоров'я умови праці під час війни.

МОП також запропонувала план для підтримки України, спрямований на вирішення гуманітарних питань, питань раннього повоєнного відновлення за принципом «відбудувати краще, ніж було» (build back better). Він містить 6 пунктів (ILO, 2023b):

1. Продовження гуманітарної допомоги за тими напрямками, де МОП може сприяти її ефективності (надання притулку біженцям, попередження експлуатації).

2. Повернення біженців і внутрішньо переміщених осіб на ринок праці, в тому числі через освіту (через підтримку державних і приватних служб зайнятості).

3. Підтримка доходів (у тому числі для неформально зайнятих, на яких не поширюються діючі програми підтримки).

4. Заходи щодо економічної стабілізації у відносно безпечних регіонах країни (підтримка релокації бізнесу до більш безпечних регіонів України, створення умов для розвитку приватного підприємництва, у тому числі серед внутрішньо переміщених осіб).

5. Надання підтримки уряду України щодо пріоритетних реформ (у тому числі у сфері трудового законодавства, навчання та перенавчання та ін.).

6. Підтримка діяльності й рівноправності профспілок.

Отже, забезпечення стійкості трудової сфери України та захисту прав працівників обумовлене виконанням п. 5 та 6 цього плану сторонами соціального діалогу і провідною роллю в цьому процесі спільного представницького органу національного рівня – Національної тристоронньої соціально-економічної ради України. У даному плані чіткою та однозначною є проголошена Президентом України настанова: «Якщо в державі створені інституції для розроблення спільних рішень і визначення принципів формування державної політики щодо оплати праці, забезпечення найвищих стандартів охорони праці й водночас збереження можливості для розвитку бізнесу та недопущення надмірного фіскального тиску на роботодавців, для пошуку компромісу між працівниками й роботодавцями, то ці інституції повинні працювати і показувати людям реальний та зрозумілий результат. Діяльність усіх соціальних партнерів має бути спрямована на досягнення суспільної злагоди та взаємодії» (Укрінформ, 2023).

Повертаючись до засадничого для України документа МОП «Програма гідної праці 2020-2024 Україна» (МОП, 2020), слід акцентувати увагу на тому, наскільки важливою є роль соціального діалогу. Так, серед трьох пріоритетів Програми гідної праці для України на 2020-2024 роки на перше місце було поставлено Пріоритет «Покращений соціальний діалог» (МОП, 2020, с. 12-19), критеріями досягнення якого виступають:

1. Реформовані Національна і територіальні соціально-економічні ради як ефективні платформи для діалогу.

2. Сильні соціальні партнери.

3. Покращені колективні переговори на галузевому рівні.

4. Зміцнення системи колективно-договірного регулювання.

5. Регламентація індивідуалізованих трудових відносин.

Визначені пріоритети стратегічного рівня зберігають свою актуальність щодо забезпечення стійкості трудової сфери в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. Необхідність опера-

тивного реагування на нові виклики і загрози, пов'язані з руйнівним впливом на соціально-трудова сферу повномасштабної агресії, цифровізацією, тягарем накопичених і невирішених довоєнних проблем, необхідністю якнайшвидшої реалізації вимог, необхідних для успішної євроінтеграції України, формують запит на якісне та комплексне оновлення існуючої системи соціального діалогу в Україні. Ефективна, відповідальна взаємодія роботодавців, профспілок, державних органів влади, спільних представницьких органів може стати вагомим важелем протидії новітнім ризикам та загрозам через пошук оптимальних рішень і збалансування інтересів партнерів заради перемоги у війні та подальшому повоєнному відновленні України.

Рекомендації МОП, міжнародна практика та досвід національних урядів доводять, що дієва, стійка система соціально-трудова відносин розбудовується на підґрунті ефективної партнерської взаємодії сторін соціального діалогу, в основі якої – баланс їх інтересів, продуктивна співпраця та соціальна відповідальність з метою спільного розв'язання гострих проблем для забезпечення стійкості держави та її економіки, резильєнтності ключових складових і підсистем соціально-економічного відтворення та розвитку з урахуванням потреб та пріоритетів подальшого повоєнного відновлення України. Широке залучення мережево-цифрових, інформаційно-комунікативних та інших новітніх технологій відкриває широкі можливості для оновлення існуючої системи соціального діалогу в Україні.

Висновки. У результаті дослідження щодо впливу на систему соціального діалогу та трудову сферу України воєнного стану, євроінтеграції, цифровізації, визначення проблем і перспектив для повоєнного відновлення встановлено:

1. В умовах повномасштабної збройної агресії в системі забезпечення та реалізації соціального діалогу як одного з основних інструментів стабілізації та забезпечення стійкості соціально-трудова сфери має місце надскладна ситуація. Це пов'язано з поєднанням чотирьох основних

груп чинників: цифровізація та її вплив на світ праці (один з основних сучасних мегатрендів); руйнівний вплив на соціально-економічну та трудову сферу України повномасштабної збройної агресії; вплив значної кількості невирішених проблем у системі колективно-договірного регулювання і соціального діалогу (накопичених ще в довоєнний період); вплив викликів і вимог, які пов'язані з форсованою інтенсифікацією євроінтеграційних процесів після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Взаємовплив цих груп чинників генерує надскладне та дуже динамічне проблемне поле для повноцінної реалізації соціального діалогу в Україні, яке існуюча система соціального діалогу з її наявним інституційним, організаційним, нормативно-правовим, технологічним та іншим потенціалом не в змозі подолати.

2. Система соціального діалогу в Україні починаючи з 2014 р. «похитнулася» та мала негативну динаміку функціонування. Це призвело до зниження її якісних і кількісних критеріїв, і система фактично виявилася неефективною, нестійкою (нерезильєнтною), зважаючи на масштаб викликів і загроз, що постали після 2014 р. перед повномасштабним вторгненням. Усі накопичені в довоєнний період проблеми на початок війни залишалися невирішеними і стали тим негативним «фоном», на який нашарувалися руйнівні наслідки повномасштабної збройної агресії. Система соціального діалогу в Україні зазнала подвійного удару у зв'язку зі збройною агресією – у 2014 р. та у 2022 р. і до сьогодні. Усвідомлення державою, роботодавцями, профспілками, громадянським суспільством, місцевою владою, органами самоврядування, тергромадами необхідності будувати стійкий і дієвий соціальний діалог можуть стати вагомим важелем протидії накопиченим і новітнім ризикам, загрозам шляхом пошуку оптимальних рішень і збалансування інтересів партнерів заради перемоги у війні та подальшому повоєнному відновленні сфери праці, економіки, України та її регіонів.

3. Повноцінний (тресторонній) і дієвий соціальний діалог в Україні має відповідати таким критеріям якості: збалансування інтересів і конструктивна співпраця соціальних партнерів, розроблення та реалізація взаємоузгоджених рішень, активна робота спільного представницького органу національного рівня – Національної тресторонньої соціально-економічної ради, територіальних тресторонніх соціально-економічних рад. Модернізація системи соціального діалогу відповідно до цих критеріїв створюватиме сприятливі внутрішні передумови для забезпечення національної стійкості, резильєнтності трудової сфери і повоєнного відновлення економіки та країни загалом. У той же час такі якісні характеристики відповідають базовим європейським вимогам до критеріїв якості соціального діалогу. Для цього мають створюватися сприятливі умови щодо відповідного інституційного, організаційного, нормативно-правового, інформаційно-комунікативного, технологічного та іншого забезпечення.

4. Актуалізується необхідність оновлення існуючої в Україні системи соціального діалогу та приведення її у відповідність до масштабів і складності викликів, які перед нею постали, адекватного та своєчасного реагування на загрози й небезпеки, пов'язані з руйнівним впливом на соціально-трудова сферу повномасштабної агресії, а також якнайшвидшої реалізації вимог, потрібних для успішної євроінтеграції. Ключовими орієнтирами розбудови такої системи мають стати два фундаментальних українських мегапроекти – повоєнне відновлення трудової сфери, національної економіки та успішна євроінтеграція України, набуття нею членства в ЄС. Очевидно, що конкретні умови реалізації цих мегапроектів значною мірою залишаються невизначеними через незавершеність бойових дій, але можливості здійснення такого оновлення є цілком реальними у зв'язку з розвитком цифрових, ІКТ, мережових технологій та чіткого євроінтеграційного курсу України.

5. Перспективами розвитку системи соціального діалогу беззаперечно можна

назвати радикальне оновлення системи взаємодії суб'єктів соціального діалогу на сучасній технологічній мережево-цифровій основі. Таке мережево-цифрове оновлення системи соціального діалогу є необхідною передумовою забезпечення ефективності соціального діалогу як на внутрішньо-, так і на міждержавному рівнях для досягнення цілей подальшого повоєнного відновлення України. Воно дає можливість здійснювати взаємодію і залучати якнайбільшу кількість цільових суб'єктів для конструктивного прийняття взаємоузгоджених рішень, визначати механізми їх реалізації, залучати та мобілізувати необхідні ресурси тощо. Мережево-цифрове оновлення дозволить здійснювати стратегічні комунікації у дистанційному форматі.

6. Першочерговим предметом соціального діалогу мають стати пошук спільних рішень для мінімізації руйнівного впливу наслідків збройної агресії в соціально-трудова сфері, зниження безпекових ризиків для забезпечення стійкості ринку праці та зайнятості, майбутнього відновлення національної економіки. Однак і інші визначені проблемні сектори, окрім безпосереднього впливу агресії, також мають включатися до процесів реалізації соціального діалогу для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем. Це сприятиме повноцінному та продуктивному соціальному діалогу в Україні, співпраці соціальних партнерів, досягненню домовленостей про подальше співробітництво, що створить необхідні внутрішні передумови для забезпечення національної стійкості, резильєнтності трудової сфери та національної економіки.

7. Для ефективного розв'язання проблем повоєнного відновлення трудової сфери та національної економіки, модернізації системи соціального діалогу за визначеними якісними критеріями, розбудови держави на євроінтеграційних засадах потрібна вмотивована злагоджена цілеспрямованість до відродження з боку всіх рушій-

них сил і ключових суб'єктів – вищого керівництва країни, правлячих еліт, бізнесу та суспільства, основних сторін соціально-трудових відносин (представників держави, роботодавців, профспілок на всіх рівнях управління), міжнародних партнерів, громадян. Налагоджена й оновлена на мережево-цифровій основі система соціального діалогу може стати інформаційно-комунікативною платформою взаємодії партнерів на між- та внутрішньодержавному рівнях для реалізації стратегічних рішень щодо забезпечення стійкості й повоєнного відновлення сфери праці, економіки і країни загалом, досягнення визначених Україною євроінтеграційних орієнтирів.

Після завершення війни (за оптимістичним сценарієм) перед українським суспільством постануть нові проблеми. Ідеться про необхідність повоєнного подолання таких руйнівних для демократичного суспільства феноменів, як корупція при розподілі міжнародної допомоги, політична радикалізація, мілітаризація свідомості, зростання тривожності, ворожості та агресії, чорно-біле світосприйняття, атмосфера підозрілості тощо (Dembitskyi, Zlobina, Kostenko, 2022, р. 17). Для їх подолання необхідно вибудовувати надійну систему багаторівневої безпеки і готувати підґрунтя до формування *Нового суспільного договору* в країні, закласти ці пріоритети в майбутнє реформування держави та суспільства з чітким розподілом і затребуваністю відповідальності сторін договору (на прикладі досвіду Ірландії чи Польщі) при виконанні домовленостей і реалізації взаємоузгоджених рішень. *Новий суспільний договір* спрямований на максимально справедливий розподіл результатів економічного зростання, прозорий діалог влади та бізнесу, детінізацію відносин, зниження нерівності й бідності населення, досягнення східноєвропейських параметрів якості життя, що має стати основою повоєнного відновлення України. Модернізована система соціального діалогу в Україні – це підґрунтя забезпечення стійкості та повоєнного відновлення трудової сфери.

Література

- Азьмук Н.А. (2022). Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. № 1 (42). С. 171-179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179)
- Антонюк В.П. (2022). Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. № 1(67). С. 110-116. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)
- Брюховецька Н.Ю., Булеєв І.П. (2022). Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 424 с.
- Верховна Рада України (2023а). Верховна Рада України прийняла «євроінтеграційний» Закон щодо соціального діалогу у сфері праці. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> (дата звернення: 05.04.2023).
- Верховна Рада України (2023б). Про колективні угоди та договори: Закон України № 2937-IX від 23.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-IX#top> (дата звернення: 05.04.2023).
- Верховна Рада України (2023с). Затверджено символи миру соціального діалогу в Україні. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> (дата звернення: 05.04.2023).
- Вишневський В.П., Гаркушенко О.М., Заніздра М.Ю., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2021). Цифровізація економіки: як підвищити конкурентоспроможність країни / за ред. В.П. Вишневського та С.І. Князева. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 182 с.
- Вишневський В.П., Гаркушенко О.М., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2020). Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал / за ред. В.П. Вишневського та С.І. Князева. Київ: Академперіодика. 188 с.
- Вишневський О.С. (2021). Цифрова платформа процесу стратегування роз-

- вितку національної економіки. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 449 с.
- Власенко В. (2023). Переговори про вступ до ЄС можуть початися цього року. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/peregovor-i-pro-vstup-do-yes-mozhut-pochatisya-sogo/> (дата звернення: 05.04.2023).
- Гаркушенко О.М. (2021). Системно-динамічна модель оцінки впливу цифровізації на сталий розвиток. *Економіка промисловості*. № 1 (93). С. 20-45. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.020>
- Державна служба статистики України (2021). Заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 січня 2021 р. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/01/09.doc#:~:text=> (дата звернення: 20.03.2023).
- Державна служба статистики України (2022). Заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 січня 2022 р. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/08.doc> (дата звернення: 20.03.2023).
- Залознова Ю., Азьмук Н. (2022). Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>
- Збаразська Л.О. (2023). Сучасні парадигми та мегатренди промислового розвитку. *Економіка промисловості*. № 1 (101). С. 5-30. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2023.01.005>
- Ільченко Б. (2022). Модернізація соціального діалогу в нових соціально-економічних реаліях. *Вчені записки Університету «КРОК»*. № 3(67). С. 48-55. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-48-55>
- Колот А.М., Герасименко О.О. (2022). Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. № 5. С. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>
- Конфедерація вільних профспілок України (2023). МОП знову закликала росію припинити агресію і вивести війська із України. URL: <https://kvpu.org.ua/uk/news/5/5833-mop-znovu-zaklykala-rosiiu-prypynyty-ahresiiu-i-vyvesty-viiska-iz-ukrainy> (дата звернення: 05.04.2023).
- Конфедерація роботодавців України (2022). Керівні принципи у сфері запобігання застосуванню примусової праці. URL: <https://employers.org.ua/media/ufffl/UKR%20Guiding%20principles%20on%20LF%20for%20Ukrainian%20business.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Конфедерація роботодавців України (2023a). Безпека і здоров'я на роботі у воєнний і післявоєнний час (презентація проєкту документа). URL: <https://employers.org.ua/news/id2480> (дата звернення: 05.04.2023).
- Конфедерація роботодавців України (2023b). Відбулася зустріч Голови Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів, Президента Конфедерації роботодавців України та Голови НСПП. URL: <https://employers.org.ua/news/id2470> (дата звернення: 05.04.2023).
- Ляшенко В.І., Підоричева І.Ю., Антонюк В.П. (2022). Формування інституційного середовища модернізації економіки старопромислових регіонів України. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 472 с.
- Маршавін Ю., Кицак Т., Василенко А. (2022). Соціальний діалог як інструмент подолання постпандемічного «синдрому». *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. № 1 (4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-07-03>
- МОП (2020). Програма гідної праці 2020-2024. Україна. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/decent-work-country-programmes/WCMS_774455/lang--uk/index.htm (дата звернення: 20.03.2023).

- МОП (2022). Вплив кризи в Україні на сферу праці: попередні оцінки: аналітична записка МОП. 11 травня 2022 р. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-05/UKR_Brief%20note_11May-2022.pdf (дата звернення: 20.03.2023).
- Національний банк України (2023). Інфляційний звіт. Січень 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4 (дата звернення: 05.04.2023).
- НІСД (2022). Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи: аналітичні матеріали НІСД. Жовтень 2022 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-eksperitiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendent-siyi-ta-perspektivu> (дата звернення: 20.03.2023).
- Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В., Новак І.М. (2022). Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>
- Новікова О.Ф., Панькова О.В., Азьмук Н.А., Касперович О.Ю. (2021). Становлення нової якості трудового життя в Україні в умовах цифровізації економіки: концептуалізація дослідження. *Вісник економічної науки України*. № 2 (41). С. 204-212. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).204-212](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).204-212)
- Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2021a). Цільові пріоритети регуляторної політики України щодо формування умов гідної праці у платформній економіці. *Економіка промисловості*. № 4 (96). С. 21-40. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.021>
- Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2021b). Проблеми, перешкоди та можливості формування системи соціального та правового захисту платформних працівників України: експертні оцінки. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. № 2 (11). С. 49-64. URL: [es/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/16930/SLRTP_2021_02_Pankova.pdf](https://www.businessperspectives.org/imag) (дата звернення: 20.03.2023).
- Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2022). Проблеми соціальної та правової захищеності платформних зайнятих і пріоритети регуляторної політики України в умовах воєнного стану. *Економіка промисловості*. № 2 (98). С. 91-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091>
- Пищуліна О., Маркевич К. (2022). Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. Київ: Центр Разумкова. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Профспілка працівників науки і освіти України (2022). Стартує проєкт МОП щодо створення продуктивних робочих місць в Україні. URL: <https://pon.org.ua/novyny/9614-startuie-proekt-mop-shchodo-stvoren-nia-produktivnykh-robochychk-misc-v-ukraini.html> (дата звернення: 23.03.2023).
- Руссіян О.А. (2021). Вплив розвитку "Індустрії 4.0" на людський капітал промислового підприємства: зарубіжний досвід. *Економіка промисловості*. № 4 (96). С. 93-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.093>
- Світовий Банк (2022). Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. Звіт. URL: <https://www.slideshare.net/dynamo777/ss-252900815> (дата звернення: 20.03.2023).
- Укрінформ (2022). «Нерайдушний» стан ринку праці та перспективи його відновлення після війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3574736-nerajduzhnij-stan-rinku-praci-ta-perspektivi-jogovidnovlenna-pisla-vijni.html> (дата звернення: 23.03.2023).
- Укрінформ (2023). Діалог профспілки – роботодавці: В. Зеленський про діяльність Національної тристоронньої соціально-економічної Ради України (НТСЕР). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

- economy/3292980-dialog-profspilkirobotodavci-zelenskij-skazav-ak-mae-pracuvati-socialnoekonomichna-rada.html (дата звернення: 05.04.2023).
- Федерація металургів України (2023). МОП планує розширити співробітництво з Україною. URL: <http://fedmet.org/news/mop-planuye-rozshiriti-spivrobitnictvo-z-ukrainou/> (дата звернення: 05.04.2023).
- Федерація професійних спілок України (2022a). ЄС: реформи в Україні повинні відповідати міжнародним трудовим стандартам і принципам соціального діалогу. URL: <https://www.fpsu.org.ua/naryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/24010-yes-reformy-v-ukraini-povynni-vidpovidaty-mizhnarodnym-trudovym-standartami-pryntsyam-sotsialnoho-dialohu.html> (дата звернення: 23.03.2023).
- Федерація професійних спілок України (2022b). Про Основні завдання колективно-договірної роботи на 2023 рік: Постанова Президії Федерації професійних спілок України № П12/1г від 31.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v12_1580-22#Text (дата звернення: 23.03.2023).
- Шамілева Л.Л., Хандій О.О. (2022). Основні тренди та наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери протягом першого півріччя воєнного стану в країні. *Вісник економічної науки України*. № 1 (42). С. 180-187. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)
- Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Терещенко О. (2022). Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. Проект "Ефективне управління державними фінансами в Україні III". URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
- Aleksynska M. (2021). Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes, and Policy Responses. *International Labour Organization*. URL: https://www.ilo.org/global/publications/working-papers/WCMS_794543/lang--en/index.htm (дата звернення: 20.02.2023).
- CEDR (2022). Cost to Ukraine of Conflict with Russia. The Centre for Economics and Business Research (CEDR). February 2022. URL: https://cebr.com/reports/cost-to-ukraine-of-conflict-with-russia/?fbclid=IwAR3eITVGnauXBPrGyeEIm-a749mqkeACXrKdvRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (дата звернення: 22.03.2023).
- Dembitskyi S., Zlobina O., Kostenko N. & others (2022). Ukrainian society in wartime: collective monograph. In Ye. Golovakha, S. Makeiev (Ed.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 410 p.
- ILO (2019). Work for a Brighter Future. Global Commission on the Future of Work. January 2019. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
- ILO (2020). The Global Deal. Together for Decent Work and Inclusive Growth. Social Dialogue and the Future of Work. Thematic brief. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_744465/lang--en/index.htm (дата звернення: 20.02.2023).
- ILO (2021). The role of digital labour platforms in transforming the world of work. ILO Flagship Report. 285 p. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm (дата звернення: 20.02.2023).
- ILO (2023a). ILO proposes extra support measures for Ukraine, as war enters second year. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_868984/lang--en/index.htm (дата звернення: 05.04.2023).
- ILO (2023b). Impact of the crisis on employment, incomes and social protection. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/briefingnote/wcms_867586.pdf (дата звернення: 05.04.2023).

Novikova O., Pankova O., Chaliuk Y., Kaspe-rovich O. (2021). The Potential of Digitalisation and Social Dialogue in Ensuring Post-Pandemic Labour Market Sustainability: Priorities for Ukraine. *Studies of Transition States and Societies*. № 13(2). DOI: <https://doi.org/10.58036/stss.v13i2.954>

Zaloznova Yu., Pankova O., Ostafiichuk Ya. (2020). Global and Ukrainian Labour Markets in the Face of Digitalization Challenges and the Threats of the COVID-19 Pandemic. *Virtual Economics*. № 3 (4). C. 106-130. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04\(6\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04(6))

References

Azmuk, N.A. (2022). The Transformation of the Labor Market in the Conditions of War: Challenges and Strategies for Labor Force Renewal. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), pp. 171-179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179)

Antonyuk, V.P. (2022). Risks and loss of human capital as a result of war. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, 1(67), pp. 110-116. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)

Bryukhovetskaya, N.Yu., & Bulieiev, I.P. (2022). Intellectualization of enterprises: conceptual approaches and mechanisms of incentives. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023a). The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the "European integration" law on social dialogue in the field of labor. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023b). Law of Ukraine: On Collective Agreements and Treaties of February 23, № 2937-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-IX#top> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023c). Symbols of peace of social dialogue in Ukraine

have been approved. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233599.html> [in Ukrainian].

Vyshnevsky, V.P., Garkushenko, O.M., Zanzidra, M.Yu., Kniaziev, S.I. and etc. (2021). Economy digitalization: how to increase the competitiveness of the country. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Vyshnevsky, V.P., Garkushenko, O.M., Kniaziev, S.I. and etc. (2020). Digitalization of Ukrainian economy: transformational potential. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Vyshnevskiy, O.S. (2021). Digital platforming the process of strategizing the development of the national economy. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Vlasenko, V. (2023). Negotiations on joining the EU may begin this year. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/peregovor-i-pro-vstup-do-yes-mozhut-pochatisyaco/> [in Ukrainian].

Garkushenko, O.M. (2021). System-dynamic model for assessing the digitalization impact on sustainable development. *Econ. promisl.*, 1 (93), pp. 20-45. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.020> [in Ukrainian].

State Statistics Service of Ukraine (2021). Wage arrears as of January 1. Retrieved from [https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/01/09.doc#:~:text=\[in Ukrainian\].](https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/01/09.doc#:~:text=[in Ukrainian].)

State Statistics Service of Ukraine (2022). Wage arrears as of January 1. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/01/08.doc> [in Ukrainian].

Zaloznova, Yu., Azmmuk, N. (2022). Human capital of Ukraine in the conditions of war: losses and achievements. *Ekonomika ta suspilstvo*, 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59> [in Ukrainian].

Zbarazska, L.O. (2023). Modern paradigms and megatrends of industrial development. *Econ. promisl.*, 1 (101), pp. 5-30. DOI:

- <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.005> [in Ukrainian].
- Ilchenko, B. (2022). Modernization of social dialogue in new socio-economic realities. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3(67), pp. 48-55. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-48-55> [in Ukrainian].
- Kolot, A.M., Gerasimenko, O.O. (2022). The latest forms of organization of labor activity: nature, challenges, trajectories of development. *Ekonomika Ukrainy*, 5, pp. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059> [in Ukrainian].
- Confederation of Free Trade-unions of Ukraine (2023). The ILO again urged Russia to stop aggression and withdraw troops from Ukraine. Retrieved from <https://kvpu.org.ua/uk/news/5/5833-mop-znovu-zaklykalarosiiu-prypynyty-ahresiiu-i-vyvesty-viiskaliz-ukrainy> [in Ukrainian].
- Confederation of Employers of Ukraine (2022). Guidelines in the field of prevention of forced labor. Retrieved from <https://employers.org.ua/media/ufffl/UKR%20Guiding%20principles%20on%20LF%20for%20Ukrainian%20business.pdf> [in Ukrainian].
- Confederation of Employers of Ukraine (2023a). Safety and health at work in wartime and postwar times (presentation of the draft document). Retrieved from <https://employers.org.ua/news/id2480> [in Ukrainian].
- Confederation of Employers of Ukraine (2023b). The meeting of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Social Policy and the Protection of Veterans' Rights, the President of the Confederation of Employers of Ukraine and the Chairman of the NSPP took place. Retrieved from <https://employers.org.ua/news/id2470> [in Ukrainian].
- Lyashenko, V.I., Pidorycheva, I.Yu., & Antonyuk, V.P. Formation of the institutional environment of modernization of the economy of the old industrial regions of Ukraine. Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Marshavin, Yu., Kytsak, T., & Vasylenko, A. (2022). Social dialogue as a tool for overcoming postpandemic "syndrome". *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, 1(4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-07-03> [in Ukrainian].
- ILO (2020). Decent Work Country Programme 2020-2024. Ukraine. Retrieved from https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/decent-work-country-programmes/WCMS_774455/lang--uk/index.htm [in Ukrainian].
- ILO (2022). The impact of the crisis in Ukraine on the sphere of labor: preliminary estimates. Analytical Note ILO of May 11, 2022. Retrieved from https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-05/UKR_Brief%20note_11May-2022.pdf [in Ukrainian].
- National bank of Ukraine (2023). Inflation report. January 2023. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4 [in Ukrainian].
- NISS (2022). The labor market under conditions of war: trends and prospects. Analytical materials of NISS. October, 2022. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viynytendentsiyi-ta-perspektyvy> [in Ukrainian].
- Novikova, O.F., Ostafiichuk, Ya.V., & Novak, I.M. (2022). Changes in the labor and tax legislation of Ukraine in the conditions of martial law: problems and prospects of improvement. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 75-90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075> [in Ukrainian].
- Novikova, O.F., Pankova, O.V., Azmuk, N.A., & Kasperovich, O.Yu. (2021). Providing a New Quality of Working Life in Ukraine in the Conditions of Digitalization of the Economy: Conceptualization of Research. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (41), pp. 204-212. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).204-212](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).204-212) [in Ukrainian].

- Pankova, O.V., & Kasperovych, O.Yu. (2021a). Ukrainian regulatory policy's target priorities to ensure decent working conditions in a platform economy. *Econ. promisl.*, 4 (96), pp. 21-40. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.021> [in Ukrainian].
- Pankova, O.V., & Kasperovych, O.Yu. (2021b). Problems, obstacles and opportunities for the formation of a system of social and legal protection of platform workers in Ukraine: expert assessments. *Social and labour relations: theory and practice*, 11(2), pp. 49-64. Retrieved from https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/16930/SLRTP_2021_02_Pankova.pdf [in Ukrainian].
- Pankova, O.V., & Kasperovych, O.Yu. (2022). Problems of social and legal protection of platform employed and priorities of regulatory policy of Ukraine in the conditions of martial law. *Econ. promisl.*, 2 (98), pp. 91-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091> [in Ukrainian].
- Pyshchulina, O., & Markevych, K. (2022). The labor market in war: the main trends and directions of stabilization. Analytical note. Kyiv: Razumkov Center. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> [in Ukrainian].
- Trade Union of Science and Education Workers of Ukraine (2022). The ILO starts the project to create productive jobs in Ukraine. Retrieved from <https://pon.org.ua/novyny/9614-startuie-proekt-mop-shchodo-stvoren-nia-produktyvnykh-robochykh-misc-v-ukraini.html> [in Ukrainian].
- Russiiian, O.A. (2021). The influences of the "Industry 4.0" development on the human capital of the industrial enterprise: foreign experience. *Econ. promisl.*, 4 (96), pp. 93-117. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.04.093>
- The World Bank (2022). Ukraine: A quick assessment of the damage and recovery needs. August 2022. Report. Retrieved from <https://www.slideshare.net/dynamo777/ss-252900815> [in Ukrainian]
- Ukrinform (2022). The "unhappy" state of the labor market and the prospects of its restoration after the war. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3574736-nerajduznij-stan-rinku-praci-ta-per-spektivi-jogo-vidnovlenna-pisla-vijni.html> [in Ukrainian].
- Ukrinform (2023). Trade union-employer dialogue: V. Zelenskyi on the activities of the National Tripartite Socio-Economic Council of Ukraine (NTSEC). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3292980-dialog-profspilkirobotodavci-zelen-skij-skazav-ak-mae-pracuvati-socialnoekonomicna-rada.html> [in Ukrainian].
- Federation of Metallurgists of Ukraine (2023). ILO plans to expand cooperation with Ukraine. Retrieved from <http://fedmet.org/news/mop-planuye-rozshiriti-spivrobotnictvo-z-ukrainoyu/> [in Ukrainian]
- Federation of Professional Unions of Ukraine (2022a). EU: reforms in Ukraine must meet international labor standards and principles of social dialogue. Retrieved from <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/24010-yes-reformy-v-ukraini-povynni-vidpovidaty-mizhnarodnym-trudovym-standartam-i-pryntsypam-sotsialnoho-dialohu.html> [in Ukrainian].
- Federation of Professional Unions of Ukraine (2022b). Resolution of the Presidium of the Federation of Professional Unions of Ukraine "On the main tasks of collective and contractual work for 2023" of October 31, 2022 of № II12/1r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v12_1580-22#Text [in Ukrainian].
- Shamileva, L.L., & Khandii, O.O. (2022). The Main Trends and Consequences of Deepening Imbalances in the Labor Sphere During the First Six Months of Martial Law in the Country. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), pp. 180-187. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187) [in Ukrainian].

- Shapoval, N., Fedoseyenko, M., Hrybanovskyy, O., & Tereshchenko, O. (2022). Post-war restoration of Ukraine. New markets and digital solutions. Project "Effective Management of Public Finance in Ukraine III". Retrieved from <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/digital-instruments-in-ukrainian-recovery.pdf> [in Ukrainian].
- Aleksynska, M. (2021). Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes, and Policy Responses. *International Labour Organization*. Retrieved from https://www.ilo.org/global/publications/working-papers/WCMS_794543/lang--en/index.htm
- CEDR (2022). Cost to Ukraine of Conflict with Russia. The Centre for Economics and Business Research (CEDR). February 2022. Retrieved from https://cebr.com/reports/cost-to-ukraine-of-conflict-with-russia/?fbclid=IwAR3eITVGnauXBPrGyeEIm-a749mqkeACXrKdvRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (дата звернення: 20.04.2023).
- Dembitskyi, S., Zlobina, O., Kostenko, N. & etc. (2022); Ukrainian society in wartime: collective monograph In Ye. Golovakha, S. Makeiev (Eds.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- ILO (2019). Work for a Brighter Future. Global Commission on the Future of Work. January 2019. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf
- ILO (2020). The Global Deal. Together for Decent Work and Inclusive Growth. Social Dialogue and the Future of Work. Thematic brief. Retrieved from https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_744465/lang--en/index.htm
- ILO (2021). The role of digital labour platforms in transforming the world of work. ILO Flagship Report. Retrieved from https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm
- ILO (2023a). ILO proposes extra support measures for Ukraine, as war enters second year. Retrieved from https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_868984/lang--en/index.htm
- ILO (2023b). Impact of the crisis on employment, incomes and social protection. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/briefingnote/wcms_867586.pdf
- Novikova, O., Pankova, O., Chaliuk, Y., & Kasperovich, O. (2021). The Potential of Digitalisation and Social Dialogue in Ensuring Post-Pandemic Labour Market Sustainability: Priorities for Ukraine. *Studies of Transition States and Societies*, 13(2). DOI: <https://doi.org/10.58036/stss.v13i2.954>
- Zaloznova, Yu., Pankova, O., & Ostafii-chuk, Ya. (2020). Global and Ukrainian Labour Markets in the Face of Digitalization Challenges and the Threats of the COVID-19 Pandemic. *Virtual Economics*, 3 (4), pp. 106-130. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04\(6\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.04(6))

Oksana V. Pankova,

Phd in Sociologics, Associate Professor, leading Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: pankovaiep@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2003-8415>;

Olexandr Yu. Kasperovich,

Junior Researcher
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine,
2 Maria Kapnist Street, Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: a_kasp@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

SOCIAL DIALOGUE AND LABOR SPHERE OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL LAW, EUROPEAN INTEGRATION AND DIGITALIZATION: PROBLEMS AND PROSPECTS OF POST-WAR RECOVERY

The authors of the article defined a set of problems in the labor sphere and the system of social dialogue under the conditions of the synergistic influence of the following factors: 1) digitalization (world trend), 2) full-scale armed aggression; 3) the impact of chronically unresolved internal problems, accumulated from 2014 to 2022; 4) the Euro-integrational vector of Ukrainian development with the intensification of this vector after Ukraine acquires the status of a candidate country for joining the European Union (2022). The authors have revealed a tendency towards the rapid activation of attention to the problems of social dialogue, readiness for changes in the current period on the part of the top management of the state, social partners and their joint representative bodies in connection with the processes of forced European integration.

The article contains a thorough analysis of ILO documents regarding the assessment of the state and losses of the labor sphere as a result of full-scale armed aggression, as well as a recommendations on achieving the quality criteria of the system of social dialogue. The role of social dialogue in ensuring the stability of the labor sphere of Ukraine in the current conditions is revealed, which is defined by the need for a radical renewal of the system of interaction of social dialogue subjects, the restoration of the work of a joint representative body at the national level - the National Tripartite Socio-Economic Council, respectively, territorial tripartite socio-economic councils, active coordinated decisions and actions by social partners regarding the modernization of the current model of social dialogue in Ukraine. The updated model must meet the basic European requirements, be organically integrated into the system of post-war recovery of the social and labor sphere according to the ILO principle 'build back better'.

The need to involve digital resources and possibilities for prospects of the development of the social dialogue system through its renewal on a modern technological network-digital basis is substantiated (author's idea). The practical implementation of the updated system of social dialogue becomes the basis for the creation of an information and communication platform for the interaction of partners at the inter-state and intra-state levels for the implementation of strategic decisions to ensure the stability and post-war recovery of the labor sphere, the economy and the country as a whole, in order to achieve the defined European integration benchmarks.

Keywords: social dialogue system, social partners, labor sphere, martial law, risks and threats, European integration, digitalization, post-war recovery of Ukraine.

JEL: E24, J21, J23, J50, J52, J58, J59

Формат цитування:

Панькова О. В., Касперович О. Ю. (2023). Соціальний діалог і трудова сфера України в умовах воєнного стану, євроінтеграції, цифровізації: проблеми та перспективи для повоєнного відновлення. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 78-104. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2023.02.078>

Pankova, O. V., & Kasperovich, O. Yu. (2023). Social dialogue and labor sphere of Ukraine under the conditions of marital law, european integration and digitalization: problems and prospects of post-war recovery. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 78-104. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.078>

Надійшла до редакції 07.04.2023 р.

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА¹

Сучасні підприємства функціонують в умовах трансформації та динамізму ринкової кон'юнктури, посилення інтелектуального чинника, всебічної цифровізації економіки, що впливає на їх економічну діяльність. Ці тенденції змушують підприємства розробляти нові механізми забезпечення ефективного функціонування й розвитку, які б дозволяли адаптуватися і реагувати на турбулентність зовнішнього та внутрішнього середовища. У таких умовах основний акцент зміщується вбік досягнення довгострокових конкурентних переваг, що обумовлює необхідність розвитку підприємств на основі реалізації інтелектуальних ресурсів.

Фундаментальні дослідження питань стимулювання інвестиційної активності промислових підприємств і поглиблення інтелектуалізації виробництва здійснюються в Інституті економіки промисловості НАН України співробітниками відділу проблем економіки підприємств. Наукові праці колективу є логічним продовженням досліджень проблем капіталізації промислових підприємств, за результатами яких опубліковано

низку монографій та отримано позитивні відгуки². Результати науково-дослідницьких робіт з питань стимулювання інвестиційної активності промислових підприємств і поглиблення інтелектуалізації виробництва також узагальнені в монографіях^{3,4} і представляють особливу актуальність й економічну значущість при вирішенні існуючих проблем розвитку підприємств у сучасних умовах господарювання для виробництва продукції з високою доданою вартістю, а також для поглиблення інтелектуалізації в умовах Індустрії 4.0 та цифровізації.

Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення⁵

Монографію присвячено надзвичайно актуальній проблемі – формулюванню основних положень концепції управління ланцюгами доданої вартості на промисловому підприємстві, уточненню понятійного апарату, вивченню та класифікації факторів,

¹ Рецензія на монографії відділу проблем економіки підприємств Інституту економіки промисловості Національної академії наук України, підготовлених за результатами НДР відділу:

Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 388 с.

Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 424 с.

² Лемещенко П.С. Капитализация предприятий в условиях институциональных изменений: теория, практика, оценка, моделирование. *Економіка промисловості*. 2019. № 2 (86). С. 160-170.

³ Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 388 с.

⁴ Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 424 с.

⁵ Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 388 с.

що безпосередньо впливають на додану вартість, обґрунтуванню парадигми інвестиційної активності підприємств в умовах розвитку внутрішнього ринку та фінансових ресурсів, низького рівня конкурентоспроможності промислових підприємств.

Робота є узагальненим підсумком виконаного дослідження, зосередженого на аналізі проблем підвищення інвестиційної активності продукції з високою доданою вартістю, а також на пошуку можливостей побудови механізмів активізації інвестиційної діяльності підприємств, зокрема на основі проєктного фінансування, формування довгих технологічних ланцюгів вертикально та горизонтально інтегрованих структур і включення їх у глобальні ланцюги створення вартості.

Авторам слід віддати належне за розроблення теми, пов'язаної з оцінюванням інвестиційної активності підприємств, яке не завжди отримує формалізацію оцінки, зокрема на основі інтегрального оцінювання промислових підприємств, які виробляють продукцію з високою доданою вартістю.

Масштабність проблеми спонукала науковців залучити до дослідження та аналізу понятійного апарату такі категорії: інвестиції, інвестиційна активність, інвестиційна діяльність, додана вартість, ланцюги доданої вартості тощо.

У підсумку науково-дослідної роботи одержано нові результати в теорії, методології та практиці. У *теоретичній частині* виявлено суттєві недоліки в методах дослідження економічних процесів, виборі показників кількісного та якісного їх оцінювання; розвинуто теоретичні засади інвестиційного процесу й обґрунтовано, що в умовах капіталістичного способу виробництва економічними джерелами ресурсного забезпечення інвестицій є частина доданої вартості; виявлено та обґрунтовано соціальну функцію доданої вартості; запропоновано схему розрахунку й оптимізації доданої ва-

ртості на рівні суб'єкта господарської діяльності; обґрунтовано вибір показників, що характеризують продукцію з високою доданою вартістю.

У *методології та практиці* вдосконалено пропозиції щодо механізмів формування технологічних ланцюгів створення доданої вартості;

розроблено методичні підходи до оцінювання інвестиційної активності підприємств за критерієм доданої вартості та оцінювання процесу створення ланцюга доданої вартості продукції;

визначено вектори пріоритетів державного фінансування інвестиційної активності підприємств за галузями промисловості;

обґрунтовано і запропоновано напрями економічної політики для інвестиційного забезпечення та створення умов для відродження промисловості України на нових засадах інноваційно-технологічного розвитку;

із використанням методів лінійного програмування розроблено науково-методичний підхід до розподілу інвестиційних витрат підприємства на розвиток людського капіталу;

здійснено імітаційне моделювання інвестиційної активності підприємств промисловості для обґрунтування вибору інструментів її забезпечення;

обґрунтовано концептуальні засади фінансово-економічного механізму забезпечення інвестиційної активності підприємств за інституціональними моделями «держава-регулятор» і «держава-інвестор».

Не викликає сумніву актуальність дослідження, оскільки забезпечення прибутковості промислових підприємств у конкурентному середовищі досягається, насамперед, за рахунок двох факторів – управління витратами та формування доданої вартості продукції. Концептуальне спрямування економічних інтересів економічних суб'єктів на участь у створенні доданої вартості знаходить своє відображення в посиленні

вертикальних і горизонтальних процесів, які перебувають у фокусі даної роботи.

Обрана авторами методологія та категоріально-понятійний інструментарій відповідають рівню сучасних наукових досліджень і поставленим завданням. Монографія містить обґрунтування теоретичних засад проблеми підвищення інвестиційної активності підприємств, що випускають продукцію з високою доданою вартістю. Виконано аналіз наукових підходів та положень, що засвідчує доцільність використання обраної методології.

Досить цікавими та новими є розроблені механізми активізації інвестиційної діяльності підприємств, зокрема на основі проєктного фінансування, формування довгих технологічних ланцюгів вертикально та горизонтально інтегрованих структур. Колективом авторів обґрунтовано категорії інвестиційної активності та доданої вартості з точки зору економіки та управління як відповідність вимогам усіх зацікавлених сторін.

Науковці наголошують, що оцінювання інвестиційної активності підприємства з урахуванням чинника доданої вартості може бути виконано на основі кількісних показників. Розглядаючи сутність багатограних і багатовимірних процесів, автори доводять доцільність застосування методу головних компонент. Так, незважаючи на безперечну значущість кількісних методів пошуку оптимальних рішень, залишилися недостатньо окресленими переваги та недоліки застосування інших методів, зокрема самого методу головних компонент. Крім того, математичний апарат обраного методу кількісного оцінювання інвестиційної активності міг бути викладений більш детально.

Становить інтерес смілива спроба авторів обґрунтувати парадигму інвестиційної активності підприємств в умовах зву-

ження внутрішнього ринку, дефіциту матеріальних і фінансових ресурсів, недостатньої конкурентоспроможності промислових підприємств, а також удосконалити механізми інвестиційної активності підприємств для виробництва продукції з високою доданою вартістю. Разом із тим у подальших дослідженнях щодо стимулювання інвестиційної активності промислових підприємств доцільно приділити увагу інструментам аналізу й оцінювання ризиків інвестиційної активності, розробленню механізму зниження інвестиційних ризиків в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, прискоренню цифровізації економіки в Україні.

Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання¹

Колективна монографія присвячена науковому обґрунтуванню та розвитку методів, інструментів і механізмів стимулювання інтелектуалізації підприємств реального сектору економіки в сучасних умовах. Ця робота являє собою цікаве в науковому та практичному плані дослідження проблем інтелектуалізації підприємств; підходів до управління та стимулювання інтелектуалізації виробництва; напрямів і пріоритетів державної підтримки інтелектуалізації підприємств; адаптації працівників до підвищення рівня інтелектуалізації промислових підприємств.

Авторами запропоновано систему підвищення рівня інтелектуалізації виробництва: від школи до системної безперервної перепідготовки, що може бути реалізовано в межах інклюзивного капіталізму, нового світового господарсько-соціального укладу. Виявлено недоліки впровадження інклюзивного капіталізму в напрямі духовності, а також скорочення доходу домогосподарств і середнього класу. Запропоно-

¹ Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 424 с.

вано пропозиції щодо вдосконалення системи, суспільства, виробництва. Доведено, що більш прийнятною є реалізація теорії конвергенції, ближче до якої будують своє господарство КНР, Індія, Сінгапур, Скандинавські країни. Це корисно і для України.

Доведено необхідність урахування у процесах інтелектуалізації виробництва двадцятирічних циклів розвитку поколінь, десятирічних циклів розвитку людини. Обґрунтовано, що система глобальних, великих (вікових і напіввікових), середніх та коротких циклів (хвиль) розвитку суспільства потребує доповнення, а саме внесення циклів формування та функціонування поколінь, а також людини, особистостей як духовно-біо-соціальних суб'єктів.

Досить гостро постає питання про доцільність мотивації працівників до підвищення рівня інтелектуалізації підприємств. Найбільш важливим кроком, на думку авторів, має стати розроблення алгоритму забезпечення процесу мотивації персоналу в умовах інтелектуалізації підприємницької діяльності.

Конструктивною розробкою науковців є *концепція стимулювання інтелектуалізації промислових підприємств у напрямі Індустрії 4.0* та обґрунтування її реалізації з використанням механізму державно-приватного партнерства шляхом створення Національної платформи розвитку і модернізації промисловості.

Наукова новизна монографії полягає в обґрунтуванні ефективних в умовах цифровізації підходів до стимулювання інтелектуалізації підприємств реального сектору економіки, а теоретична цінність – у розширенні категоріального апарату. Зокрема, надано авторське бачення природи інтелектуалізації підприємства. Ключові наукові положення дослідження виступають підґрунтям для розроблення подальших теоретичних і методичних аспектів механізмів стимулювання інтелектуалізації підприємств реального сектору економіки.

Практичне значення монографії полягає в можливості вдосконалення системної організації підвищення рівня інтелектуалізації підприємств реального сектору економіки на основі запропонованих інструментів і механізмів, які дозволять збільшити ефективність інноваційно орієнтованого управління працівниками.

Практико-орієнтований підхід до дослідження зазначеної проблематики свідчить про високу значимість взаємодії представників наукової спільноти, суб'єктів бізнесу й органів державного управління. Зацікавленість у колаборації спільних досліджень корпоративного сектору економіки і науковців спрямована на вирішення завдань у рамках прийняття управлінських рішень.

Разом із позитивними моментами є деякі дискусійні положення та побажання.

Авторами розкрито питання забезпечення альтернативними джерелами фінансування інтелектуалізації підприємств. У подальших дослідженнях доцільно було б приділити увагу альтернативним джерелам фінансування інтелектуалізації з позицій аналітичного обґрунтування та практичного опрацювання на підприємствах реального сектору економіки.

Розроблена факторна модель інтегрального оцінювання рівня інтелектуалізації підприємства, безсумнівно, має велике практичне значення, але в монографії не відображено, в який спосіб виконується аналіз факторної моделі інтегрального оцінювання рівня інтелектуалізації підприємства з використанням елементів векторної алгебри.

З урахуванням оцінки адаптації працівників до підвищення рівня інтелектуалізації підприємств в умовах цифровізації обґрунтовано параметри адаптації працівників і критеріїв вибору стимулів для стимулювання інтелектуалізації підприємства. Виконано кількісну оцінку та надано якісну характеристику рівня адаптації працівників до підвищення рівня інтелектуалізації підприємств; визначено зв'язок між рівнем

адаптації та ставленням працівників до підвищення рівня інтелектуалізації підприємства. Проте з матеріалів не зрозуміло, яким чином дані розробки можна використовувати у практичній діяльності.

Зазначені зауваження не перекреслюють позитивного враження від здійснених досліджень. Монографія є творчою, завершеною науковою працею, яка містить механізми вирішення завдань, що мають істотне значення для теорії та методології розвитку підприємств і науки в сучасних умовах.

У цілому колективні монографії «Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення» та «Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання» мають велике теоретичне значення та практичну цінність і можуть бути рекомендовані науковцям, аспірантами, студентам вищих навчальних закладів, керівникам, аудиторам та фахівцям з економіки, керівникам підприємств, фінансових інститутів.

Професор кафедри міжнародних економічних відносин
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника
доктор економічних наук, професор

В.І. Гринчуцький

ЕКОНОМТЕОРЕТИЧНИЙ КІНОКЛУБ
Інституту економіки промисловості НАН України
«Паразити» (Південна Корея, 2019)

4 травня 2023 року в Інституті економіки промисловості НАН України відбулося перше засідання Економтеоретичного кіноклубу, в роботі якого взяли участь академік НАН України О. Амоша, чл.-кор. НАН України Ю. Залознова, д.е.н. В.І. Ляшенко, д.е.н. О. Новікова, д.е.н. О. Вишневський, к.е.н. І. Петрова, к.е.н. О. Богуцька, зав. бібліотеки Н. Вишневська, головний економіст І. Лях.

Об'єктом аналізу обрано кінострічку «Паразити». «Паразити» (Parasite) – це південнокорейський фільм режисера Бон Чжун Хо, який вийшов у прокат у 2019 р. Фільм одержав нагороду «Золота пальмова гілка» на Канському кінофестивалі 2019 р., що зробило його першим південно-корейським фільмом, що отримав цю нагороду.

У фільмі розповідається історія родини Кімів, які живуть у бідному районі Сеула і мріють про краще життя. Вони знаходять роботу в багатій сім'ї Паків, заселяючись поступово до їхнього будинку. Однак коли трапляється несподівана подія, життя родини Кімів починає руйнуватися.

«Паразити» були високо оцінені критиками за свій глибокий зміст, захопливий сюжет та майстерну гру акторів. Фільм також отримав низку інших нагород і номінацій, включаючи чотири нагороди «Оскар», у тому числі як кращий фільм, кращий оригінальний сценарій, кращий режисер та кращий міжнародний фільм.

Аналіз фільму виконано з позицій провідних шкіл економічної теорії, а саме: класичної, неокласичної, марксистської, девелопменталістської, австрійської, шумпетеріанської, кейнсіанської, інституційної, біхевіористської (поведінкової). Додатково, наприкінці огляду, фільм розглянуто згідно з положеннями загальної теорії стратегування¹.

У кінці аналізу читач зможе знайти відповідь на питання: «Хто є справжніми паразитами?»

1. Фільм «Паразити» може бути не лише проаналізований з позицій **класичної школи економічної теорії**, але і водночас виступати інструментом переосмислення її концептуальних положень.

Ринкова економіка («невидима рука ринку»). Класична економічна теорія припускає, що ринок здатен саморегулюватися і забезпечувати оптимальне функціонування економіки. У фільмі «Паразити» можна побачити, що рівновага на ринку праці не досягається, кількість бажаючих працювати й кількість робочих місць не співпадають, що породжує жорстку конкуренцію сімейства Кімів з іншими представниками «робочого класу».

Доходи. Відповідно до класичної економічної теорії доходи робітників мають відображати їх внесок у виробництво. У фільмі ж родина Кімів намагається збільшити свої доходи, використовуючи різні шахрайські схеми. Однак їхні доходи не відображають їх реального внеску у виробництво, а є результатом їхніх маніпуляцій.

Роль держави. Класична економічна теорія припускає, що держава має бути мінімальною та обмежувати своє втручання в економіку. У фільмі державна система соціальної допомоги не може вирішити проблеми бідності та безробіття. Представники родини Кімів перебувають у злиднях та вимушені докладати безліч зусиль, щоб вижити. Це демонструє невідповідність положень класичної економічної теорії наявним реаліям, що було об'єктом критики, наприклад представників кейнсіанської школи.

Вартість робочої сили. Коли члени сім'ї Кімів отримують роботу у сім'ї Пак, вони використовують підроблені дипломи

¹ Вишневський О.С. Загальна теорія стратегування: від парадигми до практики використання: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 156 с.

та рекомендації, щоб довести свою компетентність і отримати вищу оплату. Таким чином, вони маніпулюють своєю вартістю робочої сили, щоб максимізувати оплату за послуги.

У цілому фільм «Паразити» добре відображає багато ключових елементів класичної економічної теорії, включаючи поняття ринку, конкуренції, ринку праці та вартості робочої сили.

2. Неокласична школа економічної теорії також уможливорює аналіз фільму «Паразити», оскільки вона зміщує акцент з класів до індивідів як основних суб'єктів економічних процесів.

Ринкова конкуренція. Сім'я Кімів змагається за одну і ту саму роботу з іншими претендентами. У теорії ця конкуренція за працю допомагає збільшувати ефективність ринку, але на практиці перемагають не більш компетентні, а більш безпринципні, які готові вводити у оману.

Підприємництво. Члени сім'ї Кімів проявляють підприємницький дух, використовуючи свої навички та інтелект для того, щоб вижити та підвищити рівень життя. Це показує, як підприємництво може допомогти людям із низьким рівнем доходу змінити своє життя на краще.

Ефективність ринку. Фільм показує, як ринок може бути неефективним, коли одна група людей має перевагу над іншою через свій соціальний статус. Це може призвести до того, що ефективність ринку страждає, а бідні верстви населення мають менші можливості для успіху в житті.

Отже, з позицій неокласичної школи економічної теорії фільм «Паразити» відображає, як ефективність ринку може бути порушена через нерівність у розподілі можливостей і доступу до ресурсів.

3. З позицій марксистської школи економічної теорії фільм «Паразити» можна розглядати як критику суспільної системи, в якій існують дуже великі майнові розриви між багатими та бідними, де великі корпорації та багаті сім'ї мають значні економічні ресурси, а малі підприємства та

прості люди змушені боротися за виживання.

Концепція класової боротьби. Марксистська економічна теорія припускає існування двох основних класів – капіталістів і робітників. У фільмі ми бачимо два протилежних світи – бідну родину Кімів, яка представляє клас робітників, і багату родину Паків, яка представляє клас капіталістів. Кіми були вимушені піти на роботу у сім'ю Паків, виступаючи під час різних подій у ролі прибиральників, водіїв, викладачів англійської мови та малювання. Можна сказати, що методи боротьби Кімів – це підступи, маніпуляції, шахрайство, але це не буде відповідати дійсності, бо мотиви Кімів є виключно особистими, а не класовими. Тому вони не об'єднуються з іншими конкурентами за роботу, а «знищують» їх.

Боротьба за додану вартість. Між родинами Кімів і Паків розгортається боротьба за розподіл доданої вартості. З одного боку, за рахунок розподілу праці та перекладення на Кімів низькооплачуваної роботи містер Пак має можливість працювати топ-менеджером, а з іншого – Кіми необґрунтовано через псевдонавчання англійської мови та малювання витягують фінансовий ресурс із Паків.

Також, із позицій марксистської школи економічної теорії, фільм «Паразити» можна розглядати як критику концепції мобільності соціальних верств, за якої будь-яка людина може досягти успіху, якщо вона буде працювати наполегливо і має достатньо таланту. Показано, що така концепція мобільності не відповідає дійсності, оскільки механізми економічного розвитку можуть перешкоджати вирівнюванню соціальних верств.

У підсумку бідні залишаються бідними і навіть мешкають під землею, а багаті мешкають «нагорі», і лише змінюються їх обличчя.

Фільм демонструє, як залежність від грошей може знищувати моральні цінності та руйнувати міжособистісні взаємовідносини, як пристрасть до матеріальних благ

спонукає людей до вчинення недоречних дій і відчуження від суспільства.

Отже, фільм «Паразити» з позицій марксистської школи економічної теорії можна розглядати як критику сучасної капіталістичної суспільної системи.

4. Девелопменталістська школа економічної теорії передбачає осмислення економічних процесів на національному рівні через вплив на макроекономічні процеси, тому аналіз конкретних побутових ситуацій у рамках її положень є не дуже зручним інструментарієм.

Разом з тим можна припустити, що якби уряд системно застосовував рецепти девелопменталістів щодо забезпечення економічного розвитку, рівень безробіття був би значно нижчим, що дозволило б родині Кімів влаштуватися на роботу в законний спосіб і, можливо, відмовитися від агресивної боротьби за право працювати на родину Паків.

5. Більш глибоко фільм «Паразити» можна проаналізувати з позицій **австрійської школи економічної теорії**. Ця школа припускає, що економічне благополуччя досягається за допомогою ринкових механізмів та вільного підприємництва, а не через регулювання з боку держави.

Максимізація суспільної користості через ринковий механізм. Проблеми, з якими стикнулися і Паки, і Кіми, обумовлені відсутністю доступу до вільного ринку. Якби Кіми мали доступ до ринку праці, то їм би не знадобилося, порушуючи закон, працевлаштовуватися у Паків. Якби Паки сумлінно шукали робітників на біржі праці, то вони ніколи б не мали стосунків із Кімами. Це виступало б запобіжним механізмом від подальших трагічних подій.

Вільне підприємництво. Головний герой Кім Кі Так та його родина використовують свої знання та навички, щоб підібратися до сім'ї Паків та отримати роботу в їхньому будинку. Це можна розглядати як приклад «вільного підприємництва», де люди використовують свої знання, ресурси та здатність діяти як злагоджена команда, щоб досягти своїх цілей.

Отже, фільм «Паразити» з позицій австрійської школи економічної теорії можна розглядати як роздуми про взаємодію і вплив економічних факторів на індивіда та його соціальне оточення, а також про роль індивідуальних дій та рішень у досягненні економічного успіху.

6. Фільм «Паразити» можна проаналізувати і з позицій **шумпетеріанської школи економічної теорії**.

Інновації та підприємництво. Головні герої (родина Кімів) використовують свої «локальні» інноваційні та підприємницькі навички, щоб вижити в складних економічних умовах. Вони змушені вигадувати різні стратегії, щоб заробляти гроші та не боятися ризикувати. Це відповідає поглядам Шумпетера, який підкреслював важливість підприємництва та інноваційної діяльності для економічного зростання.

Конкуренція та нестабільність. Головні герої змушені боротися за кожную копійку, і нестабільність їхньої економічної ситуації позначається на їхньому житті. Це відповідає поглядам Шумпетера про турбулентність і нестабільність економічних систем. Він стверджував, що інноваційний процес супроводжується постійними турбулентностями, конкуренцією та незрозумілими наслідками.

7. **Кейнсіанська школа економічної теорії** має обмежений потенціал для аналізу цього фільму, бо є виключно макроекономічною школою, яка розглядає економічну реальність із позицій агрегованих показників. Однак її положення можуть бути використані для розуміння економічного підґрунтя протистояння Кімів та Паків, а також для мінімізації виникнення аналогічних ситуацій у майбутньому.

Виходячи з довгострокового перебування родини Кімів у злиднях (хоча вони бажають знайти роботу, але не можуть) можна стверджувати, що вони перебувають у стані «вимушеного» безробіття (за Кейнсом). Це свідчить про відхилення від рівноваги на ринку праці. Такий стан може бути наслідком помилок уряду при здійсненні економічної політики.

Вирішення даної проблеми можливе шляхом розумного перерозподілу благ від сукупних Паків до сукупних Кімів. Це, з одного, передбачає здійснення більш інклюзивної соціальної політики, щоб родина Кімів мала можливість «вижити» на соціальну допомогу, уникаючи недобросовісної конкуренції за роботу, а з іншого – перетворення заощаджень сукупних Паків на інвестиції задля того, щоб сукупні Кіми в підсумку отримали роботу.

8. З позицій **(нео)інституціоналізму** фільм «Паразити» можна розглядати як дослідження взаємодії між формальними та неформальними інститутами, з одного боку, а також екстрактивними й інклюзивними – з іншого.

У фільмі показано, як *неформальні інститути*, такі як родинні зв'язки та соціальний статус, можуть впливати на функціонування економічних інститутів і спричиняти небажані наслідки.

Разом із тим, якби місіс Пак керувалася більше *формальними інститутами* (спеціалізовані відкриті цифрові платформи для підбору персоналу; спеціалізовані агенції з підбору персоналу, які мають сайт, офіс, статутні документи тощо; перевірка справжності документів про освіту тощо), а не неформальними (поради «фактично» незнайомих людей, але до яких є довіра), вона б не допустила в свій дім родину Кімів.

Отже, з позицій **(нео)інституціоналізму** фільм «Паразити» надає можливість проаналізувати взаємодію між формальними та неформальними інститутами в суспільстві, а також показує важливість належного налаштування інститутів для досягнення стабільності й рівності в суспільстві.

З позицій *екстрактивних й інклюзивних інститутів* фільм можна розглядати в контексті дослідження того, як різні форми інститутів впливають на економічний розвиток і нерівність у суспільстві. Родина Кімів є продуктом екстрактивних інститутів, вони позбавлені доступу до ключових ресурсів (грошей, освіти, соціальних ліфтів, гідних умов життя), а родина Паків – продук-

том інклюзивних інститутів, вона має доступ до великих доходів, можливості відпочинку, доступ до соціальних ліфтів.

Також фільм показує важливість інклюзивних інститутів для зменшення нерівності та забезпечення стабільності в суспільстві. Якщо всі громадяни мають рівний доступ до достатніх ресурсів і можливостей, то це може привести до більшого економічного розвитку, зменшення нерівності, агресії в суспільстві.

9. Фільм «Паразити» можна проаналізувати з позицій ключових положень **поведінкової школи економічної теорії**, яка вивчає психологічні аспекти прийняття економічних рішень людьми, у тому числі нерациональність, вплив емоцій та соціального контексту на поведінку.

Родина Кімів є прикладом ірраціональної поведінки, яка може бути пояснена з позицій біхевіоризму. Вони приховують своє походження, займаються шахрайством. Усі ці дії можуть бути пояснені прагненням до максимізації свого благополуччя та забезпечення виживання в складних умовах. Однак з позицій поведінкової економіки їхні дії можуть бути оцінені як ірраціональні, оскільки вони не враховують ризиків довгострокових негативних наслідків.

Обмеженість поведінкової раціональності родини Паків, як зазначено вище, полягає в «сліпій» вірі рекомендаціям, які надійшли лише з одного каналу комунікацій.

Отже, аналіз фільму «Паразити» з позицій поведінкової школи економічної теорії свідчить, що персонажі та їхні дії відображають прагнення до максимізації свого добробуту в складних умовах, але разом з тим можуть бути розглянуті як приклад ірраціональної поведінки.

10. Пропонується поглянути на цей фільм з позицій **загальної теорії стратегування** та визначити стратегії головних діючих осіб.

Загальна стратегія Паків полягає у збереженні свого соціально-економічного статусу шляхом використання найманої праці, керуючись традиційними цінностями.

Загальна стратегія Кімів полягає у підвищенні свого соціально-економічного статусу шляхом використання ресурсів Паків, керуючись принципом «мета виправдовує засоби».

Якби сімейство Кімів відповідало вимогам родини Паків, то їхні стратегії певною мірою доповнювали б одна одну. Але Кіми не відповідають вимогам Паків, тому зважаються на підробку документів і дискредитацію обслуговуючого персоналу родини Паків (водія, економки), що формує ключове протиріччя.

Також має місце низька якість управління ризиками з боку представників кожної з родин. Сімейство Паків нехтує детальною перевіркою людей, яких допускають до обслуговування родини, а родина Кімів нехтує розрахунком довгострокових ризиків. Це в підсумку призводить до трагедії.

Також слід звернути увагу на важливість стратегування для перетворення фантазій на плани, а планів – на реальність. Відмова від стратегування завжди обумовлює початок краху.

Так, коли сімейство Кімів стикається з проблемами і виникає потреба актуалізації стратегії, голова сімейства Кім Гі Тхек на запитання сина про наявність у нього плану відповідає, що ніколи не провалиться той

план, якого немає. Він використовує логіку «кращий план – відсутність будь-якого плану» («The best plan is no plan»). У підсумку така позиція приводить його до скоєння злочину та необхідності мешкати роками в «бомбосховищі», яке розташоване в підвалі красивого будинку «нагорі», де люди живуть саме таким життям, як мріяв кожен член родини Кімів.

Таким чином, з позицій різних шкіл економічної теорії відповідь, хто на кому «паразитуює», буде різною. З позицій марксизму родина Паків паразитує на родині Кімів і, відповідно, вбивство Кім Гі Тхеком (голова сімейства Кімів) Пак Дон Іка (голови сімейства Паків) через огидне ставлення останнього до запаху «людини праці» можна розглядати як «бунт» класу робітників проти класу капіталістів. Разом з тим із позицій австрійської, неокласичної та інституційної шкіл скоріше родина Кімів паразитує на родині Паків, вводячи їх в оману.

Якщо Ви ще не бачили цю кінострічку, у Вас є можливість подивитися на неї не лише з позицій якості сюжету, гри акторів, роботи операторів, а також проникнути в глибину соціально-економічних процесів, виконати свій аналіз і дійти власних висновків виходячи з положень економічної теорії.

Засновник економтеоретичного кіноклубу,
доктор економічних наук, старший дослідник
заступник директора з науково-організаційної роботи
Інституту економіки промисловості НАН України

О.С. Вишневський

Вітання до 65-річчя академіка НАН України ВИШНЕВСЬКОГО ВАЛЕНТИНА ПАВЛОВИЧА

8 червня виповнилося 65 років від дня народження відомого вченого-економіста, академіка НАН України, доктора економічних наук, професора, головного редактора журналу «Економіка промисловості» Валентина Павловича Вишневського.

Керівник науково-дослідних робіт, наукових проєктів із проблематики фіскальної, грошово-кредитної та промислової політики, засновник школи у сфері оподаткування і фінансів підприємств, експерт з фінансів та оподаткування в робочих групах Державної податкової адміністрації Донецької області та Кабінету Міністрів України, головний редактор журналу «Економіка промисловості», науковий консультант і науковий керівник багатьох аспірантів та докторантів, талановитий учитель – унікальна багатогранна людина з невтомним оригінальним мисленням і відкритою, чистою душею.

Перші кроки в науці як аспірант-дослідник Валентин Павлович зробив в Інституті економіки промисловості АН УРСР.

У 1987 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему «Економічні методи використання резервів прискорення технічного переозброєння виробництва (на прикладі металургійних підприємств УРСР)», у 1998 р. – докторську дисертацію «Методологічні основи вдосконалення оподаткування підприємств». У 2006 р. В.П. Вишневського було обрано членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю «Фінанси, грошовий обіг і кредит», а в 2012 р. – академіком НАН України за спеціальністю «Фінанси».

Із 2002 р. В.П. Вишневський обіймав посаду завідувача відділу фінансово-економічних проблем ефективного використання виробничого потенціалу, з 2006 р. – керівника відділення проблем розвитку і фінансового регулювання промисловості. Тривалий час обіймав посаду заступника директора інституту.

Видатні досягнення, внесок академіка В.П. Вишневського в розвиток науки та його діяльність, спрямовану на відновлення й розбудову сучасної промисловості, високо оцінено державою і науковою спільнотою. За цикл робіт «Теоретичні основи і методичне забезпечення формування ефективного механізму розподілу прибутку» нагороджений медаллю НАН України із премією для молодих учених (1991 р.), за монографію «Уход от уплаты налогов: теория и практика» (у співавторстві з А.С. Веткіним) – дипломом III ступеня всеукраїнського конкурсу наукових монографій, присвяченого пам'яті М. Туган-Барановського (2004 р.).

За роки роботи в Інституті економіки промисловості НАН України В.П. Вишневський був керівником понад 15 науково-дослідних тем із проблематики оподаткування, місцевих фінансів, фінансового регулювання виробничого потенціалу, управління розвитком промисловості в умовах

системних дисбалансів, побудови національної моделі неоіндустріального розвитку, розроблення напрямів становлення смарт-промисловості в Україні та виявлення довгострокових тенденцій і факторів розвитку національної промисловості в умовах цифрової революції.

За результатами наукових досліджень В.П. Вишневським розроблено концепцію промислової політики України, концепцію оподаткування підприємств, науково-методичні рекомендації щодо вдосконалення складу, структури та механізму обчислення податків, які сплачуються підприємствами; створено «Інтелектуальну автоматизовану систему супроводу бюджетного процесу», яка є унікальним комплексом імітаційних системно-динамічних математичних моделей, баз даних й інформаційних технологій, що дозволяють кількісно оцінювати наслідки прийнятих рішень у сфері податково-бюджетної політики для економіки окремих областей і держави в цілому.

Серед відомих сучасних розробок під керівництвом Валентина Павловича – науково-дослідна робота «Напрями становлення «смарт» промисловості в Україні» (2016-2019 рр.), у рамках якої було поставлено і вирішено такі завдання: визначення теоретико-методологічних засад становлення і подальшого розвитку смарт-промисловості України, обґрунтування напрямів становлення смарт-промисловості України, які передбачають вирішення економічних проблем «розумної» модернізації наявних і створення нових «розумних» виробництв, розроблення науково-методологічних підходів до державного регулювання процесів становлення смарт-промисловості в Україні з використанням інструментарію грошово-кредитної і податково-бюджетної політики, науково-методологічних підходів до економіко-математичного моделювання розвитку «розумного» виробництва на промислових

підприємствах. Окремі висновки і пропозиції було використано органами законодавчої і виконавчої влади України, установами Національного банку України, регіональними органами влади, підприємствами й організаціями в їх практичній діяльності.

За результатами цієї роботи опубліковано колективну монографію «Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку» та кілька статей як українською, так і англійською мовами, що викликало великий інтерес науковців з усього світу.

Загалом В.П. Вишневський здійснив вагомий внесок у скарбницю наукових знань: понад 130 друкованих робіт, зокрема 4 одноосібні монографії та понад 10 у співавторстві, статті у провідних українських і зарубіжних журналах, зокрема «Економіка України», «Фінанси України», «Science and Innovation», «Вопросы экономики», «Мировая экономика и международные отношения», «Terra Economicus», «Environment, Development and Sustainability», «International Journal of Governmental Financial Management», «Journal of Tax Reform».

Мова наукових робіт В.П. Вишневського – жива, економічні процеси і теоретичні аспекти він описує захопливо і цікаво, показуючи своє ставлення до тих чи інших перетворень, кидаючи виклик на професійному рівні своїм невтомним мисленням, можливостями вирішення складних завдань, невичерпною творчою силою та безкорисливим підходом до життя. Найбільшим внеском Валентина Павловича у науку є його здатність передавати свої знання, досвід, проникливість і новаторство тим, хто з ним поряд.

Колеги, учні та послідовники Валентина Павловича Вишневського щиро вітають його з ювілеєм. Шановний професоре, усього найкращого Вам! Бажаємо творчих сил, бадьорості, реалізації нових задумів і подальших успіхів у науковій роботі!

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Scientific and practical journal

**Економіка
Промисловості**
Economy of Industry

Since 1997

Published quarterly

No. 2 (102)

2023

The scientific and practical journal "Economy of Industry" has been publishing since 1997
The certificate of the journal state registration is KB No. 23249-13089IIP dated 22.03.2018
The journal is published quarterly

The journal is included in the List of specialized scientific editions of Ukraine
(in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
of October 24, 2017 No. 1413)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

The Journal is registered in the International Center of
periodicals (ISSN International Center, Paris)

The journal "Economy of Industry" is indexed in the Ukrainian nationwide abstract database "**Ukrayinika naukova**" and is offered in the **Scientific electronic library of periodicals of the NAS of Ukraine**. The periodical is offered also in to the global electronic library of science periodicals **EBSCO Publishing**, in to the **Ulrich's Periodicals Directory** and also in the world's largest network of library content and services **WorldCat**. The journal is indexed by the scientometric base **Index Copernicus** (Warsaw, Poland). The periodical is indexed in the freely accessible search system **GoogleScholar**. Since 2013 the journal is indexed in the Scientometric Databases: **DRJI** (Directory of Research Journals Index) and **Research Bible** (Tokyo, Japan). The journal is included in to the **Citefactor** service that provides access to quality controlled Open Access Journals and in to the reference database of the **European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)**.

Founders:
The NAS of Ukraine,
The Institute of Industrial Economics

E-mail:
RPokotylenko@econindustry.org,
admin@econindustry.org.
Web: www.ojs.econindustry.org.
Web: iie.org.ua

The address of the editorial office:
2 M. Kapnist Str.,
Kyiv, Ukraine, 03057.
Tel.: 38 (044) 200-55-71.
Mobile tel.: 38(095) 291-03-11

Editorial Council:

AMOSHA O.I. (Chairman of the Editorial Council, Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), GEETS V.M. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine), KWILINSKI A. (Doctor of Economics, London Academy of Science and Business, England), LIBANOVA E.M. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukha of the NAS of Ukraine), SMIRNOV R.G. (PhD, Professor, Dalhousie University, Canada), VOLCHYN I.A. (Doctor of Technics, Professor, Institute of Heat and Energy Technologies of the NAS of Ukraine).

Editorial Board:

VISHNEVSKY V.P. (Chief Editor, Member of the Editorial Council, Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), ZALOZNOVA Yu.S. (Deputy Chief Editor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), POKOTYLENKO R.V. (Deputy Chief Editor, Managing Editor, PhD in Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), GARKUSHENKO O.M. (Secretary of the Editorial Board, PhD in Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), ANTONYUK V.P. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), BRYUKHOVETSKAYA N.Yu. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), BULEEV I.P. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), CHEREVATSKYI D.Yu. (Doctor of Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), KHARAZISHVILI Yu.M. (Doctor of Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), KRAVCHENKO O.O. (Doctor of Economics, State University of Infrastructure and Technology), MYKHENKO V. (PhD in Political Economy, University of Oxford, United Kingdom), NOVIKOVA O.F. (Doctor of Economics, Professor, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), SOLDAK M.O. (PhD in Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine), VYSHNEVSKYI O.S. (Doctor of Economics, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine).

Articles for publication in the scientific and practical journal are selected under the terms of competition by the results of internal and external reviewing. The authors of the articles are fully responsible for accuracy of facts, dates, titles, proper names, data, and quotations. The publisher may not share the opinions expressed in articles, and does not assume any obligations concerning authors' points of view. Reprints and translations are allowed only in the consent of the author and publisher. Materials are printed in the source language.

**The issue is approved for publication by the Academic Council of the
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
(protocol No. 7 dated 21.06.2023)**

© Publisher Publishing House "Akademperiodika" of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2023

CONTENTS

MACROECONOMIC AND REGIONAL PROBLEMS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT

- Zaloznova Yu. S., Buleev I. P., Bryukhovetskaya N. Yu.** Transformations of capitalist development and rents in the era of digitalization..... 5

PROBLEMS OF DEVELOPMENT STRATEGY AND FINANCIAL AND ECONOMIC INDUSTRY REGULATION

- Turlakova S. S., Shumilo Ya. M., Logvinenko B. I.** Features of modelling the components of the financial and economic stimulation system of the advanced technologies' introduction of smart industrial development..... 24
- Chekina V. D., Lischuk O. V.** Economic Essence and Types of Modern Industrial Parks..... 47

SOCIAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT

- Novikova O. F., Ostafiichuk Ya. V.** Ensuring balanced social and labor development of Ukraine: challenges and opportunities 62
- Pankova O. V., Kasperovich O. Yu.** Social dialogue and labor sphere of Ukraine under the conditions of marital law, european integration and digitalization: problems and prospects of post-war recovery 78

SCIENTIFIC DISCUSSIONS, REVIEWS AND INFORMATION

- Hrinchutskiy V. I.** Mechanisms for providing investment activity of enterprises and intellectualiza-tion of manufacturing 105
- Vyshnevskiy O. S.** Economic theory cinema club: "Parasites" Republic Korea, 2019) 110
- Greetings with 65 Anniversary to the Member of the National Academy of Sciences of Ukraine Valentine P. Vishnevsky 116

Науково-практичний журнал

**№ 2 (102)
2023**

Видається з 1997 року

Виходить щоквартально

Оригінал-макет підготовлено у відділі інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України

Літературний редактор

О. А. Кокорєва

Комп'ютерна верстка

Я. Є. Красуліна

Відповідальний редактор

Р. В. Покотиленко

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут економіки промисловості

Свідоцтво про державну реєстрацію журналу
КВ № 23249-13089ПР від 22.03.2018 р.